

34

**Cent anys de dones
a la universitat**

Edició a cura d'Inma Pastor

Cent anys de dones a la universitat

Cent anys de dones a la universitat

Edició a cura
d'Inma Pastor

Tarragona, 2011

EDITA
Publicacions URV
Arola Editors, S.L. - Gràfiques Arrels

1a edició electrònica: Abril de 2014
ISBN: 978-84-8424-303-8
1a edició en paper: Novembre de 2011
DL: T 617-2014

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili:
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474
www.publicacionsurv.cat
publicacions@urv.cat

Arola Editors:
Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona
Tel. 977 553 707 - Fax 902 877 365
arola@arolaeditors.com

Gràfiques Arrels:
Polígon Francolí, parcel·la 3, nau 5 - 43006 Tarragona
Tel. 977 547 611 - Fax 902 877 365
arrels@grafiquesarrels.com

Índex

Presentació de Francesc Xavier Grau Vidal	7
Pròleg de Marina Subirats	9
Llista d'abreviatures	13
A empentes i rodolons. Els obstacles sexistes en l'accés de les dones a la universitat espanyola	15
<i>Montserrat Duch Plana</i>	
La perspectiva de gènere en la producció científica i en la societat. L'exemple de la violència contra les dones	27
<i>Dolors Comas d'Argemir</i>	
L'economia feminista. Reflexions des del gènere	47
<i>Ignasi Brunet</i>	
Les dones en el camp de les ciències experimentals. Qualitat i paritat, un binomi possible	63
<i>Rosa Caballol</i>	
El pensament androcèntric a les ciències de la salut	69
<i>Rosa Solà, Montse Giralt, Aina Serra</i>	
Dones i tècnica: un binomi insalvable?	75
<i>Silvia de la Flor</i>	
La desigualtat per raó de gènere a la universitat i els discursos de legitimació. El cas del PDI de la URV	101
<i>Inma Pastor</i>	
Sobre les autores del llibre	121

Presentació

L'any 2010 fou, a la Universitat Rovira i Virgili, l'any de les Dones i les Ciències amb l'objectiu de fer visible l'aportació femenina en totes les branques del coneixement i també de contribuir a eliminar els estereotips de gènere que encara avui dia contribueixen a que la participació de les dones en l'àmbit científic, i d'altres de la societat, no sigui prou reconeguda. Aquestes fites s'emmarcaven però en una visió encara més àmplia dins el primer Pla d'Igualtat (2007-10), sumant-se a les iniciatives d'institucions com l'Organització de les Nacions Unides i la Unió Europea.

En el marc d'aquest primer Pla d'Igualtat (2007-2010) es creava l'Observatori de la Igualtat, òrgan tècnic encarregat d'implementar les mesures previstes en el Pla i també de ser un servei d'informació i difusió de la realitat de la desigualtat per raó de gènere entre la comunitat universitària i la societat impulsant diverses actuacions ja consolidades com ara la Distinció M. Antònia Ferrer, la Setmana per la Igualtat o el Premi Maria Helena Maseras a treballs de recerca de batxillerat en gènere i dones, convocat pel nostre Consell Social. Aquesta publicació *Cent d'anys de dones a la Universitat*, a cura de la seva directora, culmina, així, un seguit d'esdeveniments complementaris als habituals que han tingut lloc en el marc d'aquest any dedicat a les dones i la ciència i que simbolitza també el compromís de la URV amb les polítiques de gènere. Hi trobareu un seguit d'articles de vuit investigadores i un investigador de la URV, que des de diferents disciplines, estudien la situació de les dones a la Universitat.

La desigualtat per raó de gènere encara és un fet a la nostra societat i també a la Universitat. El primer Pla d'Igualtat de la URV estableix els dos grans objectius que han marcat i definit fins ara les polítiques d'igualtat a la URV: promoure la igualtat efectiva entre homes i dones i garantir a les dones la llibertat de poder decidir els seus projectes personals i professionals. Fora naïf pensar que en només tres anys es pot revertir una realitat de desigualtat instaurada amb tota la història darrere, de manera

que les dades més recents segueixen indicant que encara cal insistir i seguir avançant en el camí de la igualtat, la tisora segueix oberta: si bé el 60% dels estudiants que estaven matriculats al curs 2010-11 eren dones, a nivell de professorat la participació de les dones es va reduint a mesura que augmenta la categoria professional, amb una proporció de dones catedràtiques d'universitat que, si bé ha augmentat significativament, segueix sent molt baixa, del 21%.

Es també cert que, tant la nostra universitat com el sistema universitari català, i fins i tot el del conjunt d'Espanya, se situen en posicions capdavanteres en termes de dades d'igualtat de gènere a nivell europeu, també motivat pel desenvolupament més recent del nostre sistema, i especialment pel que fa al col·lectiu d'investigació, si bé també es donen dins aquest col·lectiu dos tipus de biaixos; un relacionat amb la tipologia professional (més homes en el col·lectiu d'investigadors i més dones en el de tècnics i auxiliars) i un segon vinculat a la tipologia de sector, més dones en l'àmbit públic que en el privat.

Conscients d'aquesta realitat complexa, el conjunt d'actuacions que el I Pla d'Igualtat ha impulsat amb força a la nostra universitat ha de continuar decididament els propers anys, doncs l'assoliment dels objectius, tant dels qualitius com dels quantitius, és la única expressió vàlida del compromís de les polítiques que han de dur a terme, i exemplaritzar, les institucions públiques.

FRANCESC XAVIER GRAU VIDAL
Rector de la Universitat Rovira i Virgili

Sobre la cara oculta del saber

Sempre, la feina de les dones ha estat inacabable. També ara, quan ja no es tracta pas d'esmerçar la jornada anant de casa al riu, i del riu a la fàbrica, i de la fàbrica a l'hort. Totes les feines quotidianes són una mica més lleus, menys esgotadores, potser més compartides. Però no és pas l'hora de reposar.

La construcció de la igualtat, del món de les dones, de la memòria en femení, no està sent el camí del repòs, sinó del treball i la recerca contínua en un territori ignot: el de què vol dir ser dona. A cada passa que fem, descobrim noves fites, nous interrogants, nous oblits. Noves possibilitats de ser, d'haver estat. Nous llegats enterrats sota la pols dels anys. Nous universos per construir, que reclamen que puguin sortir a la llum i que els donem forma. Un cúmul de sol·licitacions i d'aventures que fa que, una vegada més, la feina de les dones sigui inacabable, i que arribem al vespre esgotades i sense veure la fi de tot plegat. Però, ara sí, felices, felices de saber que, de tota manera, és la feina que volem fer, gràcies a la qual el nostre món serà possible.

El llibre que teniu a les mans n'és una prova fefaent, i ens diu què ha passat i què està passant en un àmbit cabdal: el de l'Acadèmia. Fa anys, cap als darrers setanta, investigadores i professores de les universitats i els instituts vam començar a intuir que, malgrat les aparences, la universitat no era neutra amb relació als sexes.

Poques dones eren professores, i les estudiants no arribaven al 50%. Per què? ¿Devia ser cert —com han afirmat filòsofs i pensadors— que no estàvem fetes per a la ciència? Ens costava de creure, a nosaltres, que estimàvem el coneixement en totes les seves diverses formes, que hi estàvem dedicant la vida. Calia investigar, analitzar, comprendre, i bastants dones s'hi van posar.

De seguida es va confirmar, és clar, que la universitat discriminava les dones. Però no d'una, sinó de mil maneres. I aviat vam descobrir un altra cosa: la universitat

no era neutra amb relació als sexes ni amb relació als gèneres —termes que volien dir coses ben diferents.

Així que aquella tasca que semblava senzilla, que consistia d'antuvi a saber quantes dones i quants homes exercien el professorat —per exemple—, de seguida va complicar-se. Ja no n'hi havia prou amb comptar-los i comparar. Calia saber per què, com, quins mecanismes, quins raonaments, quines trampes, ens havien exclòs durant segles del coneixement i ens en seguien mantenint allunyades.

Es va anar configurant, així, una problemàtica que encara ara ni tan sols hem tancat, i que s'estén i s'estén a mesura que algú intenta avançar-hi. Cada metre condueix a una nova cruïlla, cada revolt mostra un paisatge insospitat.

Ja no és només saber per què les dones no hi érem, sinó per què encara no hi som en les proporcions adequades. No és conèixer quines dones ens van fer de pioneres, deixant-hi gairebé la vida. No és retrobar allò que les dones van escriure, van investigar, van pensar, van calcular.

Tot això s'ha de fer, és clar: s'està fent per tenir una visió d'allò que va passar, d'allò que no volem que torni a passar en el futur. Però hi ha més, molt més, entre les tasques que cal endegar, i amb molta urgència.

Allò que hem descobert a poc a poc, a mesura que avançàvem, és que, per raons diverses, el punt de vista de les dones ha estat absent a l'hora de construir el saber, de codificar el saber que la humanitat ha anat compilant respecte del funcionament de l'univers, de la natura, de les nostres societats, dels nostres cervells.

Els universos femenins havien quedat exclosos del pensament, de l'estudi, de la transmissió, i s'havien considerat inapropiats per al món del saber. Tot ha estat comprès i analitzat des d'una única banda, com si no hi hagués cap més abordatge possible, cap més angle de visió.

Tenim un saber androcèntric, construït bàsicament pels homes i des de cervells modelats en el gènere masculí, preparats per dur a terme la càrrega masculina de la divisió sexual del treball. I això suposa que veiem només una cara del saber, i que n'hi ha una altra d'oculta. Que és oculta perquè no l'hem descoberta, però que ens cal absolutament per equilibrar un saber que ens permeti progressar com a persones.

Així, doncs, la tasca és múltiple, una tasca que es reflecteix en aquest llibre. Des de saber quants homes i quantes dones ocupen posicions en el professorat —una feina que no s'acaba mai— i quins hi segueixen sent els mecanismes d'una exclusió antiga, fins a destapar els obstacles que en el passat van excloure les dones totalment del saber i que van fer tan difícil la vida de les primeres agosarades, com ara Maria Helena Maseras o Dolors Aleu.

Des de conèixer els prejudicis encara vigents que condicionen les dones a l'hora de triar determinats àmbits d'estudi —fet que deixa notables buits en àrees científiques—

ques, sobretot les tècniques—, fins a explorar els progressos del coneixement que s'han correspost als moments en què les dones hi hem començat a incorporar punts de vista propis.

Aquests aspectes, vistos des de fora, poden semblar esparsos, sense convergència, i en canvi no són sinó peces d'un trencaclosques que a poc a poc va mostrant un paisatge immens, inèdit, més intuït, encara, que conegut a fons.

Perquè, sobretot, hi descobrim també —i en comencem a concretar les línies mestres— les peces de fons, les peces que hauran de capgirar per sempre el panorama del coneixement i la posició que hi ocupen les dones: l'androcentrisme del saber, de tot el saber, ha de passar pel sedàs d'una crítica implacable.

L'androcentrisme ho ha contaminat tot, des dels plantejaments fins als conceptes, des dels interessos fins als mètodes del coneixement. Descobrir la cara oculta dels sabers vol dir descobrir, primer, que la cara que veiem és incompleta, i, després, mostrar la part invisible, per a la qual caldrà emprar imaginació, ruptures epistemològiques, punts de vista subjectius, rigor i relativisme.

Una nova economia és possible, com també ho és una nova antropologia, o història, o sociologia, o filosofia. Sabers que no parteixen de negar allò acumulat, però sí de criticar-ho, ampliar-ho i esmenar-ho. També, en aquest llibre, trobareu peces d'aquesta part de la feina, que en va temptejant, lenta però eficaçment, el perfil.

Queda per endavant molta feina, com sempre. Cal fer-la partint d'allò que es va fent, enfilant-nos per l'esquena d'algunes gegantes que habiten entre nosaltres, o que ens han mostrat els camins. Cal afegir, peça a peça, a aquest immens teixit col·lectiu, qualsevol contribució, que serà benvinguda i apreciada. Com més avencem, menys possibilitats hi haurà de recular.

Benvingut, doncs, aquest nou esforç tan valent, tan fresc i tan polític. Esperem que siguin moltes i molts els que se sentin cridades i cridats a compartir aquesta tasca, a partir d'aquest llibre i d'altres de similars, per anar retrobant la memòria de les dones, per anar mostrant-ne el desig, per anar trenant-ne els sabers: uns sabers totalment necessaris per fer finalment possible un saber universal.

MARINA SUBIRATS

Catedràtica de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre del Consell Assessor de l'Observatori de la Igualtat de la Universitat Rovira i Virgili

Llista d'abreviatures

ABI: The Anita Borg Institute for Women and Technology
ASCE: American Society of Civil Engineers
BBVA: Banco Bilbao Vizcaya Argentaria
CIDE: Centro de Investigación y Documentación Educativa
COBOL: Common Business Oriented Language (llenguatge comú orientat als negocis)
CRUE: Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles
CSIC: Consell Superior d'Investigacions Científiques
DURSI: Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació
EUA: Estats Units d'Amèrica
ETAN: European Technology Assessment Network
ETSEIB: Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona
IEEE: Institute of Electrical and Electronics Engineers
IEEE-WIE: Institute of Electrical and Electronics Engineers / Women In Engineering
IEEE-WES: Institute of Electrical and Electronics Engineers / Women's Engineering Society
INE: Instituto Nacional de Estadística
MICINN: Ministeri de Ciència i Innovació d'Espanya
MIT: Massachusetts Institute of Technology
ONU: Organització de les Nacions Unides
PAS: personal d'administració serveis
PDI: personal docent i investigador
PNN: professors no numeraris
RTVE: Radiotelevisión Española
SWE: Society of Women Engineers
UE: Unió Europea

UE-27: els 27 països membres de la Unió Europea

UNESCO: Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura

UAB: Universitat Autònoma de Barcelona

UPM: Universitat Politècnica de Madrid

URV: Universitat Rovira i Virgili

WIE: Women In Engineering

A empentes i rodolons. Els obstacles sexistes en l'accès de les dones a la universitat espanyola

Montserrat Duch Plana

Jo era un ull que hi veia però que no mirava. I tot procés ha estat de reeixir a saber mirar, reeixir en l'empresa de penetrar les coses.

JOAN BROSSA

Els centenaris són, sovint, el moment oportú per reflexionar sobre els fets del passat, perquè el present, quan les aules universitàries són plenes de noies, ens fa pensar en el canvi social viscut durant el segle xx a l'Occident. Parlem del procés de superació d'una exclusió de les dones de la formació universitària fins al 1910 a Espanya i, per aquesta raó, d'una llarga absència com a professionals i científiques. Una realitat hispànica que comparteixen, amb similituds i peculiaritats, les societats occidentals de la contemporaneïtat (Fauré, 2010; Bock, 2001; Anderson i Zinsser, 1991; Thébaud, 1993), amb excepcions al món anglosaxó (Scanlon, 1976; Weber, 1976), on també hi hagué un aspre debat per a l'admissió de les dones a l'acadèmia.

L'accés a les elits professionals (García de León, 2002) que confereix la titulació universitària els fou obstaculitzat arreu i van haver de superar un triple filtratge social imposat pel sistema per obtenir llur estatus: una selecció social per raó de classe, una selecció de gènere i una selecció pel fet de ser pioneres. Les causes d'aquesta exclusió són múltiples i complexes, o, vist altrament, molt senzilles, ja que es basen en la discriminació per raó de sexe consubstancial al patriarcat. Només al segle xx hem avançat en la superació de la injustícia que van patir les primeres universitàries a Espanya entre

el 1872 —quan Maria Helena Maseras aconseguí, amb un permís especial, la primera matrícula oficial a la Universitat de Barcelona per estudiar Medicina— i el 1910, any que es regula un accés igualitari als estudis, no encara, però, a l'exercici professional. Fou un procés (Flecha, 1996) de quatre dècades, transgressor, farcit de paranys, que hagueren de trampejar aquelles pioneres que s'havien mogut aprofitant els intersticis d'un sistema que les exclouïa; unes dones joves estudiant a les universitats que, a partir de fets consumats entre el 1872 i el 1881, van topiar amb impediments a noves presències entre el 1882 i el 1887, fins que es consolidà una normativa reguladora, amb cautela, entre el 1888 i el 1900, tot i que hagueren de mantenir una insistència suplicant en una societat encara farcida d'anacronismes.

El desig de saber havia estat vedat a les dones, només cal pensar en els llibres de Jean-Jacques Rousseau *Emili* i *Sofia*, que delimiten, a títol fundacional, les diferències de gènere en la societat liberal capitalista i els fonaments de l'educació sexista. Però en totes les societats del passat hi trobem grups ahistòrics que, aprofundint en els seus trets diferencials, descobreixen una nova consciència de si mateixos i s'oposen a una estructura social que engendra papers socials definits de manera dicotòmica.

La reconstrucció de genealogies femenines ajuda a percebre l'abisme entre el passat i el present, un present que, com en el cas de la Universitat Rovira i Virgili, atorga el reconeixement als millors estudiant en una relació de 3 noies a 1 noi en les 40 titulacions del curs 2009-10.

El pas del pati escolar al claustre universitari el protagonitzà Maria Helena Maseras, nascuda a Vila-seca de Solcina. Es matriculà, mitjançant un permís especial atorgat pel rei Amadeu de Savoia el 1871, i inicià els estudis de Medicina a la Universitat de Barcelona el curs 1872-1873. Fou la primera, però el cost biogràfic per a aquesta camptarragonina fou alt, ja que, tot i la llarga marxa per superar l'exclusió sexista, Maseras no pogué exercir la medicina; en la llarga espera, va estudiar Magisteri i va acabar treballant de mestra (San Román, 1998; Mainer Baqué, 2009), una professió prou feminitzada i, per tant, apta per a les dones, segons l'imaginari dominant.

El litigi o les dificultats sorgirien quan les primeres estudiant reclamaran d'obtenir l'estatut públic, visible, per allò que havia estat excepcional i percebut com un desig «d'ornament intel·lectual» pels coetanis que ho vivien amb sorpresa, incomprensió, refús i desconcert —la majoria—, o amb suport o admiració —la minoria.

1. Les barreres sexistes del liberalisme espanyol

Maria Helena Maseras, Dolors Aleu i Martina Castells —totes tres estudiant de medicina— no són sinó dones amb trajectòries que representen altres dones; de fet, són

garants d'una genealogia de les quals elles participaven com a receptores i transmissores, de manera que s'erigiren en models de referència per a la condició de les dones del seu temps. Volgueren adquirir capacitats no reconegudes en els trets de la feminitat noucentista, desafiaren unes lògiques que els impedièn l'accés a una experiència vital diferent —en qualsevol cas, una experiència que ampliava progressivament les possibilitats i expectatives professionals per a elles mateixes i per a totes nosaltres.

Conèixer el context és imprescindible per entendre aquesta discriminació i, per això, no podem bandejar el fet que l'analfabetisme (Vilanova i Moreno, 1992) femení el 1870 a l'Estat espanyol era del 90,9%, i del 74,7% a les acaballes del segle. Es així com, en l'inici del procés del capitalisme de producció del segle XIX, es trasllada a l'escola la tasca de mantenir les restriccions al desenvolupament de les capacitats de les dones i a les seves possibilitats d'actuació:

A la mujer no se le tolera su pasión al estudio, pues desde que la revela, descende sobre ella el estigma del ridículo.¹ (Gimeno, 1877: 48)

La peculiaritat hispànica és que el marc legislatiu que regulava la instrucció pública a l'ensenyament secundari no contemplava —encara que tampoc el prohibia explícitament— l'accés de les dones. El fet inesperat de les tres catalanes que voldran matricular-se a la Universitat de Barcelona s'avança al discurs ideològic sobre aquesta eventualitat, que segurament hauria estat impedida —cosa que va succeir quan les pioneres ja havien finalitzat els estudis—, traslladat a l'ordenament jurídic. Això explica la llacuna administrativa. Sense cap mena de dubte, era molt lluny de l'imaginari del legislador la possibilitat que una dona volgués accedir a una formació que no tenia cap utilitat dins la divisió sexual del treball i el discurs de la domesticitat (Nash, 1983, 2004). Fet i fet la realitat és que a Espanya fou possible que del 1873 al 1882 les dones poguessin estudiar i que entre el 1882 i el 1910 els posessin barreres legals que determinaven el marc en què aquella societat acceptava la seva presència als instituts de segon ensenyament i a la Universitat.

Consuelo Flecha (1995, 1996, 2006) ha estudiat el complicat camí que van haver de recórrer les primeres dones joves, a partir del 1870, per tal d'esquivar els obstacles que trobaven quan es volien incorporar al sistema educatiu: «Mecanismos, primero socioculturales y después jurídicos, entorpecieron las vías de acceso, definieron el estatus que correspondía a las mujeres de las clases medias y contribuyeron a crear y a difundir una imagen de la relación que éstas podían tener con los espacios situados más allá de lo doméstico.» (Flecha, 1996: 73)

1 M. Concepción Gimeno fou una escriptora que engegà la revista *La Ilustración de la Mujer*, que havia de crear opinió sobre els drets vulnerats per raó de gènere. En aquesta revista Gimeno hi escriuria el 1883 que «no queremos una cultilatíniparla... a la erudita preferimos la muñeca».

Haver de consultar prèviament les matrícules va esdevenir un requisit per a totes les noies fins al 1910, com escrigué Emilia Pardo Bazan al Congrés Pedagògic del 1892:

Hoy por hoy, aquí se admite a la mujer libremente a la segunda enseñanza; en la superior sólo ingresa por una especie de concesión graciosa y sujeta a condiciones que dependen de la buena voluntad de los señores rectores y profesores; y después de haber sido recibidas así, como por lástima o por excepción que impone una singularidad fenomenal, rara vez y en contadísimas profesiones se les permite ejercer lo que aprendieron y aprovecharlo para asegurar la independencia de su vida, o para ejercitar el santo derecho a seguir la vocación propia.²

El Ministeri de Foment —que ara associem a infraestructures de capital físic— s'ocupà de l'educació fins que el 1900 es creà el Ministeri d'Instrucció Pública. Una dada prou significativa de la feblesa nacionalitzadora en la configuració de l'Estat liberal espanyol. Bé, doncs, la primera ordre ministerial sobre la matrícula de les dones a les universitats és del maig del 1871 i la segona, del setembre del mateix any, dirigida al rector de la Universitat de Barcelona, que autoritzava la petició que Maria Helena Maseras havia presentat per cursar el segon ensenyament, tot i que li restringia la possibilitat que tenien els nois de cursar-lo en règim d'ensenyament oficial o privat, ja que s'entrellucaven els inconvenients que comportaria compartir les mateixes aules. Tot i això, l'ordre administrativa no suposava només obtenir un permís individual, sinó que també significava reconèixer el dret que tenien les dones d'estudiar batxillerat amb validesa acadèmica i, en cap cas, professional, tal com va ratificar una altra ordre administrativa del juliol del 1878 on s'argumenta que «considerando la conveniencia y hasta la necesidad de procurar todos los medios posibles de instrucción a quien por su doble influencia de esposa y madre está destinada a ejercer un poderoso influjo en la sociedad y en la familia; considerando que el título no lleva consigo el ejercicio de ninguna profesión, de ninguna clase de función pública», els estudis tan sols comportaven una senzilla certificació de lluitament personal i d'estímul per a altres dones.

Però les pioneres tornaren a desafiar l'imaginari sexista i s'animaren a matricular-se a la universitat, i, passats els cursos amb notable aprofitament acadèmic, novament la llacuna legal sobre l'examen de grau i l'obtenció del títol obriria un debat davant de fets consumats quan les primeres universitàries demanen d'obtenir el títol oficial de llicenciades.

El debat al Consell d'Instrucció Pública culminà amb una reial ordre del 1882 que va permetre a unes quantes dones d'accedir al títol de Medicina, però que va pre-

² Citada per Flecha (1996: 77).

tendre prohibir-ho en el futur. S'iniciava novament una llarga marxa per conquerir un dret que era similar a un altre dret de ciutadania: el del sufragi, que, per raó de classe, també va fer anades i tornades en la seva fase censatària vinculada al patrimoni material fins que el 1890, a l'Estat espanyol, es va reconèixer el sufragi universal masculí. (Tusell, 1990; Elley, 2003)

Les protagonistes eren Maria Helena Maseras i Dolors Aleu, que havien estat admeses, havien superat satisfactòriament els estudis de medicina i sol·licitaven d'aconseguir el títol i de poder exercir la professió. Els maldecaps dels membres honorables del Consell d'Instrucció Pública van concloure amb un acord del 1892 en què els negaven l'exercici professional i s'especulava sobre si «seria oportuno dar acceso a la mujer a los estudios propios de ciertas carreras especiales, como las de comercio y telegrafistas». La seva conclusió era com els manaments de la llei de Déu, però resumits en dos:

1. Es de muy alto interés facilitar los estudios de la mujer, fomentando y ampliando desde luego las enseñanzas actuales.
2. Lo es además preparar reformas legislativas que constituyan un plan de enseñanza de la mujer, dando en él gran importancia a los estudios de aplicación más interesantes que los especulativos, atendidas las condiciones de su sexo.

En preparar el text, no he pogut sinó recordar evidències que he après de Pierre Bourdieu (1984, 2003) —res més allunyat, doncs, d'un saber neutre—; vull, per això mateix, fer notar que la concessió a les dones de matricular-se a la universitat en cap cas fou un reconeixement, sinó una concessió obligada per les circumstàncies i una sortida per salvar la situació, que —com escriu Flecha— «se les había ido de las manos en su origen, pero que deseaban que no fuera más allá de lo que aquella sociedad patriarcal podía asumir» (Flecha, 1996: 81). I les interferències a la llibertat femenina continuarien i es reforçarien, ja que al cap de dos mesos que es publicà el real ordre que hem comentat es prohibí que noves alumnes poguessin iniciar els estudis.

2. Resistències a la conquesta del dret a l'estudi

Fins aquí hem vist les concessions i els vials especials per a unes dones singulars que gosaren desafiar el discurs de la domesticitat que els negava l'accés a l'educació superior i al treball professional. En el futur, i encara amb limitacions, fins al 1910, les resistències serien múltiples i tindrien un propòsit dissuasiu: que no s'atrevissin a fer quelcom que els era negat... quasi com un pecat que les teocràcies tracten com un delictes. I els

pecadors van a l'infern i els delinqüents a la presó! —podríem dir, introduint una mica de sana ironia a una llarga experiència d'inferiorització i invisibilització per raó de gènere a la universitat.

Caldria esperar fins al 1910 perquè desaparegués la necessitat de sol·licitar un permís especial per part d'aquelles noies que volguessin fer estudis universitaris oficials. Fins aleshores unes quantes pioneres havien recorregut a la via «excepcional» i havien estudiat a la universitat, fins al punt que, abans del 1900, cinc dones havien aconseguit el doctorat a partir d'un llarg periple. Una formació, assolida amb esforç i tenacitat, que només per fets consumats l'administració espanyola va reconèixer, amb limitacions. Aquella trajectòria acadèmica havia estat possible per l'audàcia de transitar pels intersticis d'una legislació que blindava i reforçava una mentalitat androcèntrica. El quadre estadístic de l'annex recull l'abast de l'excepcionalitat que havia estat possible a les universitats de Barcelona, València i Valladolid, que no havien trobat cap inconvenient a matricular i examinar les primeres 9 universitàries, 7 de les quals havien cursat estudis de Medicina; «sólo fué al llegar a Madrid cuando los legisladores se asustaron ante lo que podía empezar a no ser excepción... La ruptura del *statu quo* por parte de algunas mujeres produjo miedo. Y el camino para evitarlo fue cerrar una de las puertas por la que algunas jóvenes habían conseguido colarse», afirma Flecha.

Tot i amb tot, una de freda i una de calenta: si al març del 1910 una reial ordre publicada al setembre derogava els llargs i anguniosos tràmits, pocs mesos després una norma de similar rang posava cada cosa al seu lloc i impedia l'exercici professional a les dones que rebien la mateixa formació que els nois —un fet que hauríem de qualificar de paradoxal, d'injustícia, de contradicció, potser. Però la història de les dones i la teoria feminista ens clarifiquen el problema i ens en fan comprendre la significació social. Les barreres i els obstacles consolidaven que s'exclouguessin les dones de la universitat: accés amb limitacions a la formació i impossibilitat de professionalitzar-se.

Quan una altra catalana —Martina Castells— el 1881 demanava al Ministre l'expedició del títol de llicenciada en Medicina «para que sin distinción de sexo se concediera el título profesional, no solo académico», ho demanava per a ella, però no pretenia cap nova excepció («esa gracia que espera obtener...»), sinó que reclamava el reconeixement d'un dret de ciutadania a partir, escrivia, «de un criterio desapasionado, independiente y enemigo así mismo de esas preocupaciones que son el carácter de la ignorancia y la superstición»³. Dolors Aleu fou la primera doctora en Medicina per la Universitat de Madrid el 1882, al cap de pocs mesos Martina Castells també assoliria el grau de Doctora.

Barreres en l'accés i excepcions en l'espai universitari (Durán, 1981, 1982; AAVV, 1990). És fantàstic i irritant el tracte que es dispensava a les poques dones jo-

³ Instància reproduïda per Flecha (1996: 108).

ves que hi havia a les aules. Una normativa feta amb cautela entre el 1888 i el 1900 els havia restringit la possibilitat de matricular-se oficialment i, per tant, de poder assistir amb normalitat a les classes. Novament, a partir de la reclamació del dret, ara per part de Matilde Pedrós, s'establí que, en l'imprès reglamentari de matrícula amb què se sol·licitava ensenyament oficial, cada catedràtic hi havia d'informar que es comprometia a garantir l'ordre establert i «de que no ha de alterar-se el orden en sus clases al concurrir a ellas la alumna interesada». Com afirma Flecha:

La ambigua relación entre hechos y significados, la desigual percepción que se producía cuando se trastocaba el espacio socialmente asignado a cada persona... se estaba asumiendo con los hechos que aquellas mujeres, al adjudicarse otros espacios de presencia, podían convertirse en signo provocador para quienes los compartían con ellas o simplemente las observaban. (Flecha, 1996: 133)

Tot i amb tot, els informes preceptius del professorat en què garantien l'ordre a les aules on estudiés alguna jove mostren la normalització progressiva. El testimoni de Maria Goyri mostra unes pràctiques que al cap de cent anys ens sorprenen, ja que el curs 1892-1893 «se acordó que la alumna no estuviera en los pasillos, sino que entrara en la antesala de los profesores y esperase allí al catedrático para ir al aula y volver con él, terminada la clase. Durante la explicación se sentaría en una silla aparte, cerca del profesor».⁴ (Flecha, 1996: 141)

Les estudiantess havien d'entrar «acompanyades» a l'aula, una manera de fer que, com afirma Flecha:

hundía sus raíces en un concepto de mujer que exigía mantenerla escondida, velada, no accesible, porque era un bien privado —de quien terminara siendo su marido— que no convenía exponer en público hasta que no llegara ese momento. Por eso aquellas mujeres, aunque llegaron a ocupar un espacio que ellas defendían como común, experimentaron que sólo se les ofrecía desde la posición de género que les había sido asignada. Se incorporaron a él, pero de una forma muy desigual, confirmando los atributos con los que entonces era definida su feminidad. Las autoridades políticas y académicas se vieron empujadas a abrirles la puerta de la universidad, pero se resistían a aceptar que ello supusiera transgredir ese modo de ser mujer que todavía se reclamaba. (Flecha, 1996: 141)

En quatre dècades, en el període que qualifiquem de Restauració en la història de l'Estat espanyol, hi hagué 77 joves pioneres que gosaren desafiar paranys i obstacles,

⁴ Quelcom que he estudiat en el cas de les dones polítiques (Duch, 2005).

armades de paciència i desig de saber, i s'incorporaren a la universitat en haver superat uns tràmits específics, farragosos i essencialment sexistes. El 1915 no s'arribava a les 140 universitàries. Si el 1900 només hi havia 9 alumnes, el 1936 n'hi havia 2.588 de matriculades —les universitàries ja no eren una suma ínfima d'excepcions, sinó que havien esdevingut una minoria, una minoria que representava el 9% de l'alumnat distribuït en una dotzena d'universitats.

Un altre tema que només em permeto d'anunciar és el lent procés de com les universitàries esdevingueren professores a l'acadèmia. Quan el 1916 el rei Alfons XIII nomenà catedràtica de la Universitat Central (Madrid) l'escriptora Emilia Pardo Bazán, la decisió no va ser acceptada pel claustre de la Facultat de Filosofia i Lletres, malgrat que els altres professors hi havien accedit per la mateixa via prevista en la Llei Moyano del 1857. Pardo Bazán ja havia estat refusada en el seu ingrés a la Real Academia de la Lengua.

L'evolució històrica anirà des d'una obertura progressiva, amb limitacions per exercir professionalment, fins a la Segona República; després sota el patriarcat franquista s'imposaran noves restriccions —tot i amb tot, el 1960 ja hi havia 22.000 universitàries a les aules. Els anys de creixement econòmic i modernització social sense democràcia del segon franquisme facilitaren l'entrada de joves a la formació universitària; és així que, en disset anys, la minoria es multiplica per deu i assoleix la xifra de 261.000 universitàries el curs 1976-1977. En una altra dimensió del fenomen, podem observar que el percentatge de dones que acaben els estudis se situava en un 15% en el quinquenni 1940-45 i en un 24% en el quinquenni 1960-65 (Santesmases, 2000). Aquestes xifres denoten l'estreta vinculació entre la modernització social i cultural, el creixement econòmic i la flexibilització del sistema de gènere. Tot i això, en la població activa del 1970 només 1,3% de les dones treballadores tenien estudis universitaris.

És plausible que la commemoració del centenari de les primeres universitàries hispàniques ajudi a trobar alguna resposta als debats que ha plantejat la UNESCO, com ara ¿per què hi ha poques científiques?, o, tenint en compte la formació de les joves, ¿cal pensar que som davant d'un ensenyament sota sospita?, o ¿podem pensar en una universitat en femení? (Clair, 1995, 1996; Holden i Kearney, 1997)

En l'annex que afegeixo a aquest treball s'hi troba una evolució diacrònica positiva en l'accés de les dones a la universitat. Hom podria sostenir que només és qüestió de temps assolir la plena normalització de les dones a la universitat —de fet actualment ja hi són majoria. No ho veig ben bé així. La sociologia (Bourdieu, 2003; Gil Calvo, 1991; García de León y García de Cortázar, 2001; Castells i Subirats, 2009) ens mostra la persistència de «sostres de vidre» i noves dominacions a l'assoliment de la llibertat femenina condicionades, entre altres rèmores, per determinants de les trajectòries bio-professionals de les acadèmiques.

Annex

**Taula I. Evolució de la presència d'alumnes dones en les universitats.
Cursos: del curs 1882–83 al curs 1887–88.**

Cursos	Barcelona			Granada	Madrid			Salamanca	València	Valladolid	Total
	Medicina	Lletres	Ciències	Farmàcia	Medicina	Filosofia/ Lletres	Doctorat	Filosofia/ Lletres	Medicina	Medicina	
1882-83	1	1		1	1				1	1	6
1883-84	1	1		1	1				2	1	7
1884-85	1	1		1					2	1	6
1885-86	1	1		1					2	1	6
1886-87			1				1		2		4
1887-88		1				1		1	2		5

Font: Flecha (1996: 119).

**Taula II. Evolució de la presència d'alumnes dones a les universitats.
Cursos: del curs 1888–89 al curs 1899–1900.**

Cursos	Barcelona		Granada	Madrid			Salamanca	Santiago	Sevilla	València	Valladolid	Saragossa	Total			
	Medicina	Farmàcia	Farmàcia	Farmàcia	Filosofia/ Lletres	Doctorat	Filosofia/ Lletres	Farmàcia	Medicina	Ciències	Medicina	Ciències		Medicina	Filosofia/ Lletres	Medicina
1888-89					2		1				2	1	1			7*
1889-90				2	1	3	1		1	1			1	1		11*
1890-91				4		3			1				3			11*
1891-92				3					2				2			7
1892-93			1	2	1		1		1				1			7
1893-94			1	1	1		1		1				1			6
1894-95			2	1	3				2		1		1			10
1895-96	1		2	1	4	3			1		1					13**
1896-97	3			3	3			1			1				1	12
1897-98	3			3	2		1	1			1	1			1	13
1898-99	4			3	2			1			1	1				12
1899-00	5	1		3	2	1		1								13

* Una mateixa alumna es va examinar en dues universitats

** Una mateixa alumna de l'última assignatura de la llicenciatura i de la del doctorat

Font: Flecha (1996: 138).

**Taula III. Evolució de la presència d'alumnes dones a les universitats
Cursos: del curs 1900–1901 al curs 1909–1910**

Cursos	Barcelona				Madrid				Salamanca			Sevilla Filosofia/ Lletres	València		Valladolid		Saragossa		Total
	Medicina	Farmàcia	Filosofia/ Lletres	Ciències	Medicina	Farmàcia	Filosofia/ Lletres	Doctonat	Medicina	Filosofia/ Lletres	Dret		Medicina	Ciències	Medicina	Medicina	Medicina	Medicina	
1900-01	5	1				1	2												09
1901-02	5	1				1	1	2											10
1902-03	5	1				1		3					1		1				12
1903-04	3					2		2											7
1904-05	2					1	3												6
1905-06	2				2	1	2												7
1906-07	2	1		1	3	1	1				1		1				1		14
1907-08	3	1		1	3	1	1	1		1	2	1			1				16
1908-09	2	1	1	1	8	1		1		1	2	1	1		1				20*
1909-10	3	1		1	8	2	2	1		1	2								21

* Una mateixa alumna es va examinar en dues facultats de la mateixa universitat.
Font: Flecha (1996: 150).

Taula IV. Alumnat de facultats universitàries

<i>Curs</i>	<i>Dones</i>	<i>Homes</i>	<i>Total</i>	<i>% Dones</i>	<i>% Homes</i>
1900-1901	9	17.286	17.295	0,05	99,95
1910-1911	33	19.445	19.412	0,17	99,83
1912-1913	54	19.340	19.286	0,28	99,72
1916-1917	177	31.106	31.283	0,56	99,44
1919-1920	342	21.670	22.012	1,60	98,40
1922-1923	746	23.236	23.982	3,10	96,90
1924-1925	1.032	26.039	27.071	4,80	95,20
1929-1930	1.744	31.813	33.557	5,20	94,80
1931-1932	2.026	31.607	33.633	6,00	94,00
1933-1934	2.124	28.664	30.788	6,90	93,10
1934-1935	2.980	31.510	34.490	8,60	91,40
1935-1936	2.588	26.661	29.249	8,80	91,20

Font: Anuaris estadístics d'Espanya i estadístiques de l'ensenyament a Espanya.

Bibliografia

- AAVV (1990). *Mujer y educación en España (1868–1975)*. Santiago de Compostel·la: Universidad de Santiago.
- ANDERSON, Bonnie S. i Judith P. ZINSSER (1991). *Historia de las mujeres: una historia propia*. Barcelona: Crítica; vol. II.
- BOCK, Gisele (2001). *La mujer en la historia de Europa*. Barcelona: Crítica.
- BORDIEU, Pierre (1984). *Homo academicus*. París: Les Editions de Minuit.
- (2003). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama, 3a ed.
- (2003). *Los usos sociales de la ciencia. Por una sociología clínica del campo científico*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- CASTELLS, Manuel i Marina SUBIRATS (2009) *Hombres y Mujeres*. Madrid: Alianza.
- CLAIR, René (dir.) (1995). *La formation scientifique des filles. Un enseignement au-dessus de tout soupçon?* París: Liris & UNESCO.
- (1996). *La formación científica de las mujeres. ¿Por qué hay tan pocas científicas?* Madrid: La Catarata.
- DURÁN, María Ángeles (1981). «Una ausencia de mil años: la mujer en la Universidad», dins AAVV, *La mujer en el mundo contemporáneo*. Madrid: Publicaciones de la Universidad Autónoma.

- (1982). *Liberación y utopía: la mujer ante la ciencia*. Madrid: Akal.
- ELLEY, Geoff. (2003). *Un mundo que ganar. Historia de la izquierda en Europa*. Barcelona: Crítica.
- FAURÉ, Christine (2010). *Nouvelle encyclopédie politique et historique des femmes*. Paris: Les Belles Lettres.
- FLECHA, Consuelo (1995). «Doctoras en la Universidad Española. Las pioneras», *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, 1-2, p. 81–100.
- (1996). *Las primeras universitarias en España*. Madrid: Narcea.
- (2006). «Mujeres en Institutos y Universidades», dins Isabel MORANT (dir), *Historia de las Mujeres en España y América Latina*. Madrid: Càtedra, vol. III, p. 455–485.
- GARCÍA DE LEÓN, María Antonia (2002). *Herederas y heridas. Sobre las élites profesionales femeninas*. Madrid: Càtedra.
- GARCÍA DE LEÓN, María Antonia i Marisa GARCÍA DE CORTÁZAR (2001). *Las académicas. Profesorado universitario y género*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- GIL CALVO, Enrique (1991). *La mujer cuarteada*. Barcelona: Anagrama.
- GIMENO, M. Concepción (1877). *La mujer española*. Madrid: Imprenta Guijarro, p. 48.
- HOLDEN RONNING, Anne i Mary-Louise KEARNEY (dir) (1997). *L'Université au féminin*. París: UNESCO.
- MAINER BAQUÉ, Juan (2009). *Inventores de sueños. Diccionario bioprofesional de pedagogos y didactas de Geografía e Historia hacia 1936*. Saragossa: Instituto Fernando el Católico-CSIC.
- MARSHALL, T.H. i T. BOTTOMORE (1988). *Ciudadanía y clase social*; Madrid: Alianza.
- NASH, Mary (1983). *Mujer, familia y trabajo en España, 1875–1936*. Barcelona: Anthropos.
- NASH, Mary (2004). *Mujeres del mundo*. Madrid: Alianza Editorial.
- SAN ROMÁN, Sonsoles (1998). *Las primeras maestras. Los orígenes del proceso de feminización docente en España*. Barcelona: Ariel.
- SANTESMASES, María Jesús (2000). *Mujeres científicas en España (1940–1970). Profesionalización y modernización social*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- SCANLON, Geraldine M. (1976). *La polémica feminista en la España contemporánea (1868–1974)*. Madrid: Siglo XX.
- THÉBAUD, Françoise (dir.) (1993). *Historia de las mujeres*. Madrid: Taurus; vol. V.
- TUSELL, Javier (dir.) (1990). «El sufragio universal», monogràfic de la revista *Ayer*, 3.
- VILANOVA, Mercedes i Xavier MORENO (1992). *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*. Madrid: CIDE, 1992.
- WEBER, Max (1976). *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Barcelona: Edicions 62.

La perspectiva de gènere en la producció científica i en la societat. L'exemple de la violència contra les dones

Dolors Comas d'Argemir

La idea de neutralitat de la ciència predomina en els àmbits acadèmics. La creació de coneixement es considera independent de les dinàmiques socials i polítiques i fins i tot es proclama la necessitat de no vincular-s'hi. Considero que això no és possible en les ciències socials, on la interacció entre ciència i societat és una necessitat mútua. I ho afirmo específicament pel que fa als drets de les dones. La introducció de la perspectiva de gènere en el domini de les ciències socials ha permès comptar amb instruments teòrics en l'acció social i política orientada a la consecució de la igualtat entre dones i homes. Al seu torn, els moviments socials i, més en concret, el feminisme han impulsat l'interès per eradicar l'androcentrisme de l'anàlisi social i donar visibilitat al paper de les dones en la història i els diferents àmbits de la societat. I això aporta qualitat científica: no hi pot haver una bona antropologia, sociologia, història o economia, si s'ignora la dimensió de gènere.

El feminisme, si vol ser eficaç en la seva lluita política, necessita informacions i teories interpretatives que només les disciplines científiques li poden donar. Al mateix temps, les disciplines científiques han de reconèixer les relacions de poder que articulen les dinàmiques socials, sense tancar els ulls a les existents entre dones i homes, i això es produeix quan el feminisme té influència en l'orientació dels treballs científics (Amorós, 1987). Parafraçant Britt-Marie Thurén (1993: 7), quan es refereix a la rela-

ció entre l'antropologia i els moviments socials, podem dir que la ciència i el moviment feminista es necessiten mútuament.

En aquest escenari reivindico una ciència compromesa, amb actitud crítica i bel·ligerant enfront de les desigualtats. No hi ha neutralitat possible, quan es tracta d'analitzar i interpretar desigualtats i injustícies socials. Sóc antropòloga i defenso que cal el relativisme per poder comprendre els fets socials; però no defenso el relativisme ingenu que els legitima, sinó el relativisme crític, el que permet identificar les contradiccions i els conflictes de la societat, els mecanismes de poder, les resistències i lluites. Optar per una o altra aproximació ja suposa no ser neutral. Només un exemple, al qual em referiré després. Hi ha enfocaments en la investigació científica que identifiquen el gènere amb les activitats i els rols que realitzen les dones i els homes, sense introduir el poder que genera desigualtats. No solament la perspectiva és incompleta: és també una reducció de la realitat que condueix a legitimar l'estat de coses existent. La ciència no és neutra, encara que ho vulgui semblar, i, per això, sostinc que els objectius del feminisme en la investigació científica han de ser tant teòrics com polítics, perquè les desigualtats socials s'han incrementat i perquè la supremacia masculina continua imperant, encara que hagi canviat les formes.

1. Moviments socials i coneixement: avenços i reaccions

Des dels mateixos inicis del feminisme, es produeix una interacció entre moviments socials i generació de coneixement, amb influència recíproca. Les reivindicacions per a la igualtat de drets i les conquestes socials en aquesta direcció es corresponen amb una millor comprensió respecte a les realitats de les dones. Però aquest no és un procés tranquil. Cada vegada que el feminisme aconsegueix avenços significatius en propostes i consecucions (l'accés a l'educació, el vot, els drets sexuals i reproductius, la paritat en el poder) es produeix una reacció en termes polítics i socials, i també científics. Enfront de les vindicacions d'estendre els drets universals a les dones perquè siguin realment universals, sorgeixen veus que refoamenten el paper tradicional de les dones i cerquen noves formes d'exclusió. En diferents moments de la història, el feminisme conscient i organitzat s'ha de confrontar a una misogínia rànica que qualifica de ridícules les pretensions i demandes de les dones, acompanyant-les de menyspreu, condemna o desvalorització. Tant és així que la història del feminisme ha de ser estudiada des de la història de la misogínia; com diu Valcárcel (2008: 17–18), s'ha de rastrejar en la seva inversió, com si es tractés d'una imatge en un mirall còncav. Quan apareix una forta misogínia, és que hi ha un detonant: la lluita de les dones pels seus drets.

Les diferents onades en el desenvolupament del feminisme es produeixen en el marc de determinats contextos sociopolítics i paradigmes científics. Avenços i reaccions són les dues cares d'una mateixa moneda, i expressen de forma ineludible un fet: que les diferències entre sexes no són indestriables de les relacions de poder. La dominació masculina és soccavada pels drets que aconseguixen les dones. Qui té el poder no el cedeix fàcilment, el feminisme és percebut com un moviment amenaçador i les reaccions sovint prenen la forma d'aportacions científiques que naturalitzen les diferències entre els sexes o que, si més no, les desposseeixen de poder.

Amelia Valcárcel (2008) identifica els moments forts dels moviments feministes, els avenços en drets de les dones i les formes de reacció que generen, tant en l'àmbit social com en el pensament científic. Poden identificar-s'hi tres estadis. La primera onada del feminisme es genera amb la Il·lustració i els inicis de la construcció de la democràcia. El dret a la igualtat i la ciutadania s'apliquen només als homes. És la democràcia viril, que exclou les dones. Es considera que les dones no poden ser ciutadanes, perquè pertanyen al món privat i és la família el seu lloc natural. Però justament els valors de la llibertat, la igualtat i la fraternitat que inspiren les revolucions burgeses proporcionen arguments per reivindicar la igualtat de drets. Per això, diu Valcárcel, el feminisme és un fill no desitjat de la Il·lustració que pren com a referència les declaracions universals de drets, que només s'apliquen als homes i que contrasten amb la privació de béns i drets de les dones (2008: 63). Obres com ara les de Mary Wollstonecraft (1792), *Vindicación de los derechos de las mujeres*, o d'Olympe de Gouges (1791), *Declaración de los derechos de la mujer y la ciudadana*, són exemples paradigmàtics de la filosofia política que es confronta amb el pensament il·lustrat de Rousseau i les teories polítiques del moment. I és que justament Rousseau és el representant més significatiu de la filosofia política il·lustrada, que defensa els valors de la igualtat i de la llibertat com a base del contracte social que fonamenta la democràcia. En la mesura que Rousseau assumeix la preponderància dels homes, entén que l'estat ideal és aquell en què cada home és cap de casa i ciutadà i que les dones «han de seguir sent com són».

A la reivindicació d'igualtat es va respondre amb la naturalització del sexe. Es considera que les dones són més properes a la natura perquè han de reproduir i, davant d'aquest ordre inalterable, calia impedir l'accés de les dones a l'educació i a l'exercici de qualsevol professió. Les dones van ser excloses de la participació política i la seva subordinació es va mantenir i fins i tot reforçar mitjançant dispositius legals, econòmics, polítics i culturals. A França, per exemple, el nou estat sorgit de la revolució de 1789 no trobà contradictori pregonar la igualtat «universal» i deixar les dones sense drets polítics i civils. Es va prohibir explícitament que les dones poguessin participar en l'activitat política, perquè en pretendre ser «homes d'Estat» desafiaven la llei natural, el seu destí de mares i esposes. El codi napoleònic va plasmar legalment aquesta llei na-

tural (Comas d'Argemir, 2006). De la mateixa manera es va limitar l'accés a l'educació, en considerar que els estudis primaris eren suficients i adequats per a les activitats que havien de desenvolupar les dones.

La segona onada és la del feminisme liberal sufragista. S'origina a final del segle XIX i inici del XX. La lluita de les dones es concentra principalment en dos àmbits: el polític i l'educatiu. És la reivindicació del dret de vot i de l'entrada a les institucions d'alta educació, i es qüestiona que la submissió sexual i domèstica sigui un afer privat.

La industrialització, el creixement urbà i l'expansió dels serveis generen noves realitats que modifiquen la vida de les dones, però que no trenquen la dicotomia bàsica de la divisió del treball. Les dones segueixen assumint les responsabilitats familiars, a les quals se sumen les laborals, de vegades amb costos personals i socials molt elevats, com és ara la degradació i la misèria que patiren les dones proletàries, un dels fets més sagnants del nou ordre social.

Els anys convulsos de la Primera Guerra Mundial i de la Segona són moments forts en l'obtenció del sufragi femení en el cas d'Europa. L'educació superior esdevé accessible per a les dones, encara que són minoria les qui hi arriben. L'obra de Simone de Beauvoir (1949), *El segundo sexo*, identifica els mecanismes de secundarització de les dones, però aquest text tingué poca incidència en el moment en què es publicà.

I com ha succeït en anteriors períodes, els nous drets de les dones vénen acompanyats d'unes ideologies de reacció que avala la ciència del moment i que esdevenen hegemòniques. En aquest cas, les diferències entre homes i dones passen de la naturalització a la complementarietat. Les condicions bèl·liques conduïren a una major participació de les dones en tots els àmbits de la vida social, però ben aviat es considerà com una situació excepcional que calia reconduir cap al model antic de família. La reconstrucció econòmica i política posterior a les guerres exigia que les dones retornessin a la llar. Els estats del benestar que es crearen a Europa partien d'aconseguir la plena ocupació masculina i comptaven amb l'activitat complementària de la dona en l'espai domèstic. La mestressa de casa és el nou model de dona, dedicada a la llar i els fills. Les polítiques actives que obstaculitzen la participació laboral de les dones van acompanyades d'una eficaç ideologia enaltidora de la llar i del paper de la mestressa de casa. Es tracta que l'espai domèstic sigui prou atractiu perquè les dones amb instrucció i dret a vot optin per dedicar-se absolutament a la família. La tecnificació de la llar i la incorporació massiva d'electrodomèstics forma part d'aquest procés. Una dona moderna és la que porta bé la llar i ajuda a progressar el marit, acompanyant-lo a participar en reunions o en associacions i a fer vida social. La dona és el complement de l'home. El text de Betty Friedan *La mística de la feminitat* reflecteix magistralment aquest nou model de família i de feminitat, així com les repercussions negatives en les dones: la insatisfacció, la manca d'autonomia, «el malestar que no té nom».

La tercera onada del feminisme es correspon amb els canvis culturals introduïts per l'esquerra contracultural del maig del 68. El feminisme ja reneix amb força uns quants anys abans. Es reivindiquen els drets sexuals i reproductius, i també les llibertats personals (el dret al propi cos, l'avortament, la contracepció, noves formes de matrimoni i família). El valor de la igualtat es duu a totes les dimensions de la vida social i es reclama l'abolició de totes les lleis discriminatòries, l'accés a totes les professions i també l'accés al poder: la paritat en la política n'és tot un símbol. Els plantejaments del feminisme impregnen tota la societat. Les dones deixen de ser el *segon sexe* per passar a ser *l'altre sexe*. El que ha canviat substancialment en aquests darrers anys és que les dones han adquirit plena consciència de tenir els mateixos drets, les mateixes capacitats, les mateixes aspiracions i els mateixos objectius que els homes. I això ha estat assumit per una majoria de dones, fins i tot les més conservadores i més impermeables als canvis (Castells i Subirats, 2007; Gallego, 2010; Touraine, 2007).

En les disciplines socials i humanes s'introdueix el concepte de gènere com a instrument analític de les diferències sexuals i les desigualtats entre homes i dones. M'hi referiré en el proper apartat, i també explicaré com aquest concepte salta de l'Acadèmia a la societat i a l'activitat política. I finalitzarem amb les respostes: la hipersexualització, la consideració dels estudis de gènere com a «cosa de dones», poc importants, i els atacs directes dels homes a les consecucions de les dones des de la ironia i el menyspreu indirecte.

2. Les claus conceptuals. Del sexe al gènere

En el recent desenvolupament de les disciplines humanes i socials, el moviment feminista hi té una incidència clara en donar visibilitat a les aportacions de les dones i construir les eines teòriques que permeten explicar-ne l'opressió. En el cas de l'antropologia, per exemple, hi podem distingir una evolució dels enfocaments, que són comuns en moltes altres disciplines (Martín, 2006):

a) Antropologia de la dona. Les investigadores desvelen l'androcentrisme present en les descripcions etnogràfiques dels diferents pobles: no s'han sabut veure ni s'han tingut en compte les activitats que les dones fan, i això no és degut només al fet que la majoria d'antropòlegs són homes i els és difícil introduir-se en el món de les dones, sinó també al fet que aquests antropòlegs consideren que les activitats masculines són essencials per entendre el sistema social i les de les dones, no. Aquesta perspectiva es desenvolupa a final dels anys seixanta i inici dels setanta. L'eix central és denunciar l'androcentrisme i fer visibles les aportacions de la dona. I dic el mot en singular, «dona»,

perquè es considera que el fet de ser dona té denominadors comuns, ja que l'opressió femenina es relaciona amb les funcions maternals, i aquesta és una dimensió universal.

b) Antropologia de les dones. En els anys setanta es desenvolupa una altra aproximació que parteix de l'heterogeneïtat que tenen les dones. És el moment en què els *women's studies* entren amb força en la filosofia, la història, la sociologia, la literatura, el dret, etc. S'elaboren teories interessants que parteixen de l'oposició naturalesa-cultura que fonamenten l'asimetria sexual en vincular simbòlicament homes i cultura, dones i natura, o de la distinció entre la cosa domèstica i la cosa pública, que comporta valoracions jerarquitzaes entre allò que fan les dones i el que fan els homes. En qualsevol cas, es fa una diferenciació clara entre les categories biològiques (sexe) i les socials, que són construïdes a partir de components culturals i simbòlics. En aquesta etapa es parla de sexe social, o de relacions socials de sexe, que són l'antecedent immediat de la introducció del concepte de gènere.

c) Antropologia del gènere. Pren força a partir dels anys vuitanta. La noció de gènere es refereix al conjunt de continguts, o de significats que cada societat atribueix a les diferències sexuals. Es tracta, doncs, d'una construcció social que expressa com cada societat entén el que és masculí i el que és femení. La distinció entre sexe i gènere ha estat molt eficaç per ressaltar que els rols, atributs i comportaments d'homes i dones són variables, heterogenis i diversos perquè depenen de factors eminentment culturals. Són atributs adquirits i no innats; és la manera de representar les diferències entre els sexes assignant estatut social, significant, jerarquitzant. Aquesta distinció entre sexe i gènere va permetre rebutjar frontalment la justificació de l'exclusió i discriminació de les dones, que s'havien atribuït a raons naturals, i no culturals, i que frenaven les transformacions socials (Martín, 2006: 43). Per aquest motiu, encara que inicialment el concepte de gènere s'utilitzà com a sinònim de dones, perquè sonava més neutral i acadèmic, aviat es va entendre que no es pot parlar de gènere de forma neutral, ja que el concepte integra les formes de dominació i opressió sobre les dones. No es tracta només d'una distribució de rols entre homes i dones; es tracta també d'unes relacions de poder. L'antropologia feminista subratlla aquestes relacions de dominació, i incorpora la idea que la construcció de les desigualtats de gènere se superposa a la construcció d'altres formes de desigualtat que, com la raça o l'ètnia, segmenten les classes socials i s'inscriuen en els mecanismes i dinàmiques de poder. Fer ciència des d'aquesta perspectiva té una dimensió política.

No entraré ara en els debats sobre la utilitat del concepte de gènere ni tampoc en la banalització que es produeix en la seva aplicació científica. Esmentaré tan sols que la tendència a identificar gènere amb dones —així com la reducció del seu contingut, desproveint-lo del poder, de les jerarquies de classe o de les dinàmiques socials i polítiques— genera amplis debats en les disciplines acadèmiques i reaccions davant

de l'ús del concepte mateix de gènere (Butler, 2007; Méndez, 2007; Martín, 2006). M'interessa en canvi analitzar en els propers apartats com el concepte de gènere s'introdueix a l'agenda política i als debats socials i, per tant, com el feminisme en la seva acció política es nodreix dels conceptes acadèmics. Paral·lelament em referiré a les reaccions polítiques i socials que hi ha hagut en contra de les conquestes obtingudes per les dones gràcies a les lluites feministes, que, al seu torn, volen legitimar-se en la ciència. Sabem que la política no és neutra, per definició, però hi ha la il·lusió que la ciència sí que n'és, de neutra. Malgrat aquesta il·lusió, el fet és que la ciència no solament nodreix de reflexions i nocions teòriques el feminisme sinó que també nodreix de reflexions i nocions teòriques les actituds de reacció i el conservadurisme.

3. El gènere en l'agenda política, en el debat social i en els mitjans de comunicació. L'exemple de la violència contra les dones

El règim franquista fou clarament i exageradament androcèntric. Homes i dones patiren la manca de drets i llibertats; però les dones, a més, estaven en una clara situació d'inferioritat en els àmbits social, laboral, jurídic i polític. De fet, en el marc legislatiu, les dones eren equiparades als menors (i també als dementats i als incapacitats per a la ciutadania) i necessitaven el permís del pare o del marit per fer coses tan corrents com ara treballar, tenir passaport, treure's el carnet de conduir o obrir un compte corrent. També patien tracte discriminatori en temes com és l'adulteri, la pàtria potestat o l'administració de béns, cosa que no s'abolí legalment fins al 1975, o ja en plena democràcia. No és estrany que la lluita de les dones per la seva emancipació fos també la lluita contra la dictadura, per les llibertats, per la ciutadania.

Per això, cal valorar que els canvis produïts a Catalunya i a Espanya pel que fa als drets de les dones han tingut un abast molt important i han estat un procés molt ràpid, més aviat vertiginós. L'activisme feminista i el gran impuls per construir les llibertats democràtiques han contribuït a fer avançar els drets polítics i socials de les dones. Les polítiques d'igualtat d'oportunitats, el dret a l'avortament, la regulació del divorci, el reconeixement de l'homosexualitat, els drets laborals i socials de les dones, la paritat, el fet de donar valor polític a l'atenció a la dependència, la conciliació de la vida familiar i laboral o les polítiques de família són polítiques que responen a les demandes d'igualtat i a les noves realitats que experimenten les dones (Bustelo i Lombardo, 2008). És cert que no han aconseguit superar les desigualtats de gènere ni la dominació masculina; però és cert també que suposen conquestes socials de primera magnitud.

És interessant analitzar la genealogia dels conceptes que s'han utilitzat a Catalunya i a Espanya per anomenar la violència exercida contra les dones, ja que cadascun d'ells és fruit de les condicions del moment i abasta continguts diferents, encara que se solapin. Efectivament, hi ha una evolució en la identificació i en la terminologia:

- violència domèstica (dones maltractades)
- violència de gènere (dones víctimes de la violència de gènere)
- violència masclista (dones víctimes de la violència masclista)

Aquesta evolució té a veure amb els canvis en la percepció social del fenomen de la violència contra les dones, en la seva progressiva identificació i reconeixement, i en l'assumpció que no es tracta d'un problema individual, sinó d'un problema social i que, com a tal, requereix responsabilitat pública. És resultat de l'activitat política, dels debats socials i del paper dels mitjans de comunicació, que contribuïren a la sensibilització social sobre aquest fenomen.

4. De la invisibilitat a la lluita contra la violència domèstica

Les actuacions que avui s'estan fent a Catalunya i a Espanya són molt importants i contrasten amb la invisibilitat total que existia sobre aquest problema anys enrere. Els maltractaments que patien les dones no transcendien al domini públic. Justament en els anys cinquanta i seixanta del segle passat predominava a Europa i també a Catalunya i a Espanya un model de família en què l'home s'encarregava de mantenir la dona materialment i la dona era responsable de la llar i la cura dels seus membres. En l'imaginari social, la família es considerava un reducte segur i protector de les dones, on no els podia passar res de dolent. Algunes vegades, és clar, les pàgines de successos dels diaris informaven d'algun assassinat, que es considerava fruit d'una baralla matrimonial que la policia tractava d'esbrinar. Era un terreny privat que reflectia una concepció de les relacions entre homes i dones asimètriques, però que eren assumides com a tals i no eren percebudes. I això era així fins que algunes dones trencaven amb la situació que patien; els mateixos canvis del context social i del paper de les dones ho feia possible, però hi havia homes que no ho assimilaven. «La vaig matar perquè era meva» va dir un exmarit quan va confessar el seu crim, una frase que sintetitza l'actitud possessiva de l'home, que no accepta que la seva parella pugui tenir aspiracions i vida pròpia lluny d'ell. «El meu marit em pegava el que és normal», frase que fou pronunciada per una dona víctima d'agressions i que reflecteix la submissió de les dones enfront del domini masculí, cosa que impedeix percebre la violència com una anomalia, fins que se sobrepassen determinats límits (variables per a cadascú) i s'encenen totes les alertes (Lorente, 2009).

Els poders públics no eren indiferents a aquestes situacions, i tant els ajuntaments com les comunitats autònomes havien articulat tota una sèrie de dispositius i recursos per a les víctimes d'aquesta classe de violència. Les primeres actuacions polítiques s'inicien en la dècada dels anys seixanta. S'actua respecte als actes violents que es produeixen en el si de la família, i que normalment són exercits pels homes contra les dones. Anys abans es considerava que el maltractament contra les dones era anormal i que afectava persones amb problemes psicopatològics o mentals. Es produeix, doncs, un canvi de perspectiva, perquè les actuacions públiques parteixen del reconeixement que la violència i el maltractament dins de la família són un problema social. La Plataforma d'Acció de Beiging sorgida de la Cimera de l'any 1995 fou un referent important tant per a les administracions públiques com per a les associacions i organitzacions feministes en el treball sobre aquest tema.

Llavors es parlava de violència domèstica. També s'utilitzaven els termes de violència familiar o violència intrafamiliar. Les víctimes, habitualment les dones, eren anomenades «dones maltractades», tal com s'expressa en els protocols d'atenció i els recursos que ajuntaments o la Generalitat de Catalunya van començar a organitzar. A Girona, per exemple, s'aprova l'any 1998 un protocol d'actuació en els casos de violència domèstica, on queda ben expressat l'àmbit d'actuació. Fixem-nos que s'identifica que les dones són majoritàriament les víctimes de la violència, però no s'esmenta que els agressors siguin homes. S'identifica el problema, però no qui el genera ni les seves causes.

Per violència domèstica podem entendre aquelles conductes agressives que exerceixen sobre els membres més dèbils d'un grup familiar altres membres d'aquest mateix grup, especialment les que s'exerceixen sobre la dona; s'hi inclouen també les produïdes amb posterioritat a la ruptura d'una relació familiar o de convivència.

El 1998 el Govern català va aprovar el Protocol interdepartamental d'atenció a la dona maltractada en l'àmbit de la llar, que pretenia ser una eina per reforçar els mecanismes d'assistència i de prevenció a partir de la coordinació de les actuacions dels diferents departaments que d'una manera o altra hi estaven implicats. Va ser un primer intent d'establir unes pautes que facilitessin la intervenció en l'àmbit de la violència domèstica. En el document s'hi reconeix la importància històrica dels ens locals en l'abordatge d'aquest fenomen, com a pioners en el desplegament de protocols, mesures i serveis d'intervenció, atenció o suport a les dones en situacions de violència, sovint en coordinació amb el món associatiu. També s'hi reconeix la importància del moviment feminista, com a capdavanter a crear xarxes de suport a les dones en situacions de violència i a demanar reiteradament a les institucions públiques competents que co-

ordinin els recursos i serveis, amb l'objectiu de disminuir l'impacte de la victimització secundària com a conseqüència de la manca de protocols i circuits.

Com a fruit de les seves actuacions, els poders públics comencen a assumir que la violència contra les dones que es produeix en l'àmbit familiar és un problema de caràcter estructural, fruit de la persistència d'elements patriarcal, i no solament una qüestió de desavinences fatals entre els membres d'una parella. La llei d'ordre de protecció a les víctimes de la violència domèstica, promulgada l'any 2003, definirà les actuacions i recursos per a l'atenció a les víctimes. Les mesures i recursos eren insuficients i, malgrat els esforços, hi mancava coordinació i una actuació d'ampli espectre, i difícilment podia ser d'una altra manera, ja que en la societat no hi havia consciència respecte als maltractaments que patien les dones. Calia que el que s'entenia com un problema individual es convertís en un problema social, que emergís de l'àmbit privat i passés al domini públic, ja que aquesta era una condició per ampliar les iniciatives polítiques i la responsabilitat pública. El detonant d'aquest canvi va ser l'assassinat d'Ana Orantes al desembre de 1997, ja que va marcar un abans i un després en la consideració social de la violència de gènere i en les mesures polítiques desenvolupades. El paper dels mitjans de comunicació va ser essencial en el debat social i polític que es va produir arran d'aquest fet (Comas d'Argemir, 2008).¹

Ana Orantes era una dona de 60 anys que va explicar davant les càmeres d'una televisió autonòmica, Canal Sur, els maltractaments que el seu marit li havia causat en els anys del seu matrimoni i també posteriorment, un cop divorciats. Al cap de pocs dies el seu exmarit l'assassinava: primer li va pegar brutalment, la va ruixar amb benzina i li va calar foc. Aquest assassinat va produir una veritable commoció, ja que la dona que la gent va poder veure per televisió era una persona normal i corrent, sense cap anomalia perceptible, amb qui molts dels telespectadors es podien identificar. Els mitjans de comunicació, per la seva part, van donar prioritat a aquesta notícia, que va obrir l'edició dels telenotícies i va ocupar la primera pàgina de la premsa escrita. Es va generar un debat públic, es va tractar àmpliament el tema en els mitjans, però també en reunions específiques i en congressos, en ajuntaments i cambres parlamentàries, i es va anar assumint la naturalesa social i política de la violència. Es va donar visibilitat al problema i hi va haver les condicions per ampliar les polítiques públiques per combatre'l. Suficients? Segur que no, perquè encara persisteix la violència, però en tot cas molt més ambicioses i articulades que no pas les que hi havia abans.

¹ Cal tenir en compte que l'activisme dels mitjans de comunicació en aquest cas té a veure amb el fet que el desencadenant dels fets es va produir justament arran d'una situació mediàtica (López Díez, 2002).

5. De la violència domèstica a la violència de gènere

El concepte de gènere es comença a utilitzar en l'àmbit polític cap a final dels anys noranta. Es difon arran de la Cimera de Beijing de l'any 1995, és adoptat per l'ONU i es considera una manifestació de les relacions històricament desiguals entre homes i dones. A Espanya s'incorpora per primera vegada en el marc normatiu quan el 2004 s'aprova la Llei de mesures de protecció integral contra la violència de gènere.² Com a conseqüència d'aquesta llei, s'intensifiquen els dispositius assistencials, policíacs i judicials per atendre les víctimes d'aquest tipus de violència, les mesures de prevenció, de formació, d'investigació i d'atenció a les dones, així com les accions sensibilitzadores.

De ser un fenomen invisible, es passa a entendre que la violència exercida contra les dones en l'àmbit de les relacions de parella respon a factors estructurals i que és una expressió del poder que exerceixen els homes. Montserrat Comas d'Argemir, jutgessa, que crea l'Observatori contra la Violència Domèstica i de Gènere, ho explica: «És la pervivència de patrons culturals masculistes, de discriminació cap a la dona, el que explica que determinats homes segueixin utilitzant la violència com l'instrument més expeditiu per mantenir relacions de control, de subordinació i de poder.»³ No són paraules d'una activista social ni d'una acadèmica, sinó d'una persona vinculada al poder judicial que ens mostra com des dels poders públics s'assumeix una concepció de la violència que està inspirada en els paradigmes i reflexions teòriques fetes des de la recerca científica en aquest camp. En el procés de reconeixement i sensibilització social i política respecte a la violència hi intervenen les lluites del moviment feminista, el debat social, les dinàmiques polítiques i els mitjans de comunicació.

El concepte de gènere proporciona el marc teòric que fa possible el canvi d'enfocament, i s'incorpora decididament com a estructurador de les polítiques públiques. Ja no es parla de violència domèstica, sinó de violència de gènere. El concepte es comença a aplicar progressivament en les actuacions polítiques orientades a combatre la violència contra les dones; també es va introduint en els mitjans de comunicació i, des d'aquests, en la societat. A Catalunya, per exemple, el 2002 el Govern català aprova el Pla integral de prevenció de la violència de gènere i d'atenció a les dones que la pateixen, vigent entre el 2002 i el 2004. En l'ordenament jurídic espanyol, el concepte ja hi apareix el 2003 en la Llei d'ordre de protecció a les víctimes de la violència domèstica, no en el títol d'aquesta normativa, sinó en la seva exposició de motius, quan s'indica que «la violència exercida en l'entorn familiar i, en particular, la violència de gènere, constitueix un greu problema en la nostra societat que exigeix una resposta global i

² Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere.

³ «Terror machista». *El País*. Suplemento dominical. 11 de maig de 2008.

coordinada per part de tots els poders públics».⁴ Però és la Llei de protecció integral contra la violència de gènere (m'hi referiré a partir d'ara com a Llei integral, perquè n'és la denominació més coneguda) la que té major incidència, ja que constitueix la primera llei integral europea que recull mesures vinculades a aspectes preventius, educatius, socials, laborals, assistencials, sanitaris i penals.

La promulgació de la Llei integral suposa introduir en l'àmbit polític un canvi de paradigma, i és entendre que es tracta de fets que van més enllà dels conflictes entre persones i que tenen components estructurals. La violència deixa de diluir-se en l'entorn familiar i se la comença a tractar des de la relació desigual entre homes i dones en la parella. La violència de gènere s'entén des de la seva dimensió més global; però, tal com tindrem ocasió de veure, s'aplica des d'una perspectiva restringida. En la seva exposició de motius la Llei defineix la violència de gènere des de la perspectiva global i estructural:

La violència de gènere no és un problema que afecta l'àmbit privat. Al contrari, es manifesta com el símbol més brutal de la desigualtat existent en la nostra societat. Es tracta d'una violència que es dirigeix sobre les dones pel fet mateix de ser-ho, per ser considerades, pels seus agressors, mancades dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió.

Més endavant, també en l'exposició de motius, es continua amb la visió global, i s'hi assenyala que «la Llei pretén atendre les recomanacions dels organismes internacionals en el sentit de proporcionar una resposta global a la violència que s'exerceix contra les dones». Però, quan es defineix l'àmbit d'actuació, es restringeix el concepte de violència de gènere a l'àmbit familiar o de convivència, a causa que és on principalment es produeixen les agressions. Aquesta restricció del concepte es concreta en el text articulat de la Llei, de manera que l'article 1.1 diu:

Aquesta llei té com a objecte actuar contra la violència que, com a manifestació de la discriminació, la situació de desigualtat i les relacions de poder dels homes sobre les dones, exerceixen sobre aquestes els que siguin o hagin estat els seus cònjuges o els que estiguin o hagin estat lligats a elles per relacions similars d'afectivitat, encara que no hi hagi convivència.

Fixem-nos, doncs, que les causes de la violència són estructurals, però les seves manifestacions concretes se circumscriuen a l'àmbit de les relacions de parella. Pel que fa a les expressions de la violència, es defineixen en l'article 1.3, on s'explica que la vi-

⁴ Llei 27/2003, del 31 de juliol, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica.

olència de gènere inclou qualsevol acte de violència física i psicològica, incloent-hi les agressions a la llibertat sexual, les amenaces, les coaccions o la privació arbitrària de llibertat.

La Llei integral tingué forts debats i reaccions, especialment pel que fa a la introducció de modificacions en el Codi Penal, amb penes específiques per als agressors. El Tribunal Constitucional ratificà la validesa legal dels articles recorreguts. Més endavant em referiré a les reaccions que despertà aquesta llei, així com a altres normatives i actuacions vinculades als drets de les dones.

6. Violència de gènere i violència masclista

El 2008 s'aprova al Parlament de Catalunya la Llei del dret de les dones a eradicar la violència masclista.⁵ L'aprovació d'aquesta llei és possible gràcies a les competències que l'Estatut de Catalunya atorga a la Generalitat pel que fa a la sensibilització sobre la violència de gènere per tal de detectar-la i prevenir-la, així com a la regulació dels recursos i serveis propis per aconseguir l'atenció i protecció de les dones que en són víctimes. En aquest sentit, complementa i aplica a Catalunya el que estableix la Llei integral del 2004, però n'amplia l'àmbit de l'actuació més enllà de les relacions de parella i l'estén a tots els àmbits de la vida social on s'expressa la violència dels homes contra les dones des d'unes relacions de poder desiguals. La Llei especifica els recursos que es posen a disposició de les víctimes, i un dels avenços importants és que per accedir a determinats recursos les dones no necessiten acreditació judicial, cosa que flexibilitza i permet atendre més fàcilment les situacions d'urgència.

La violència masclista és el terme que s'utilitza per caracteritzar l'àmbit de la normativa: «La Llei utilitza l'expressió *violència masclista* perquè el masclisme és el concepte que de forma més general defineix les conductes de domini, control i abús de poder dels homes sobre les dones i que, alhora, ha imposat un model de masculinitat que encara és valorat per una part de la societat com a superior» (preàmbul). Pot ser física, psicològica, sexual i econòmica i abasta diferents àmbits, tant en l'espai públic com en el privat:

- Àmbit de la parella. És la violència que exerceix contra una dona un home, que nés o ha estat el cònjuge, o hi ha tingut relacions similars d'afectivitat.
- Àmbit familiar. És la violència que exerceixen contra una dona membres de la mateixa família.
- Àmbit laboral. És la violència que es pot produir en el centre de treball i durant la jornada laboral o fora d'aquest entorn si té relació amb la feina,

⁵ Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones, a eradicar la violència masclista.

i que pot adoptar dues tipologies: l'assetjament per raó de sexe i l'assetjament sexual.

- Àmbit social o comunitari. Comprèn les agressions sexuals, el tràfic i explotació sexual de dones i nenes, la mutilació genital femenina o el risc de patir-la, els matrimonis forçats, la violència derivada de conflictes armats i la violència contra els drets sexuals i reproductius.

Cal remarcar que la llei catalana intenta evitar que es victimitzi les dones i posa el focus en els seus drets, partint de la premissa que els drets de les dones són drets humans que són vulnerats quan hi ha violència, cosa que impedeix assolir la plena ciutadania, l'autonomia i la llibertat. Reconeix l'autoritat de les dones, a qui considera agents actius en la superació d'aquests problemes i en general en la transformació de la societat, i reconeix les aportacions de les dones i les pràctiques feministes en defensa dels drets de les dones. Aquesta perspectiva és la que es reflecteix en l'objecte de la llei, a l'article 1.1:

Aquesta llei té per objecte l'eradicació de la violència masclista i la remoció de les estructures socials i dels estereotips culturals que la perpetuen, amb la finalitat que es reconegui i es garanteixi plenament el dret inalienable de totes les dones a desenvolupar la pròpia vida sense cap de les formes i dels àmbits en què aquesta violència es pot manifestar.

Destaco de la Llei, finalment, un aspecte de l'exposició de motius, quan diu que «aquest problema (el de la violència masclista) no pot tractar-se des d'una perspectiva falsament neutral, sinó que els instruments legals han de reconèixer aquesta realitat per eliminar la desigualtat social que genera».

Els mitjans de comunicació han contribuït a assumir que la violència contra les dones és un problema social. D'aquí que hagin sorgit reflexions sobre la forma d'abordar les informacions sobre aquests temes. El debat recurrent és fins a quin punt cal prodigar aquest tipus de notícies, ja que hi ha gent que considera que cal atorgar-los la mateixa importància que s'atorga a les notícies relacionades amb el terrorisme, i n'hi ha que pensen que poden provocar un efecte d'imitació. Les recomanacions elaborades sobre aquesta qüestió, fruit de la iniciativa col·lectiva de diferents institucions, assenyalen que cal evitar el sensacionalisme tant en el contingut com en les imatges, que no s'han d'usar explicacions justificatives, que s'ha de recórrer a persones expertes per

explicar-ne les causes, que s'han de fer visibles les conseqüències negatives que els actes de violència tenen per als agressors, i tot un seguit d'altres consideracions.⁶ Cal dir que hi ha hagut una millora en el tractament informatiu de la violència contra les dones, especialment en els mitjans públics, però és cert també que hi persisteixen problemes, així com un mal ús i abús d'aquesta classe d'informacions per part d'alguns mitjans. En tot cas la informació és imprescindible per lluitar contra la violència masclista amb el màxim consens i per aconseguir la intolerància col·lectiva vers aquest tipus d'agressions i vers qui les perpetren.

7. Reaccions

La violència de gènere ens ha servit com a exemple per il·lustrar la interacció entre la producció científica i les dinàmiques socials i polítiques. Les dones estan més presents en l'escenari polític i en les polítiques públiques quan hi ha la pressió d'organitzacions feministes, quan les dones han irromput en l'espai públic i quan la dinàmica social impregna el món polític. La producció científica proporciona informacions i teories interpretatives que permeten identificar les diferents formes d'opressió, discriminació i violència contra les dones, i contribueixen a atorgar qualitat i eficàcia a les actuacions dutes a terme. El concepte de gènere ha jugat aquest paper i ha contribuït a fer avançar els drets de les dones.

Però, com he comentat a l'inici d'aquest capítol, aquest és un procés molt complex. La revolució social acumulativa que han protagonitzat les dones en les seves vides xoca amb bona part dels homes que veuen perdre privilegis que creien atorgats com un fet natural. Les dones ja no són un sexe complementari, sinó un sexe rival que competeix per uns mateixos llocs i que fa emergir la disputa pel poder. Les reaccions, com s'han produït en altres moments de la història, apareixen també ara —començant per la mateixa Acadèmia, que considera que les anàlisis realitzades amb perspectiva de gènere són «cosa de dones»— i o no se'ls atorga importància o es toleren amb indulgència quan no s'ataquen directament.

La mateixa cosa passa en l'àmbit social. Els plans d'igualtat d'oportunitats i les mesures d'acció positiva orientades a les dones han estat qualificats, pels sectors més conservadors, d'innecessaris i fins i tot de nefastos. La mateixa legislació que regula les polítiques públiques contra la violència de gènere ha rebut atacs furiosos, perquè

⁶ Vegeu *Recomanacions sobre el tractament de la violència masclista als mitjans de comunicació* (2010), elaborades, entre d'altres, pel Col·legi de Periodistes de Catalunya, el Consell de l'Audiovisual de Catalunya i l'Institut Català de les Dones. Es tracta d'una actualització de *Recomanacions sobre el tractament de la violència de gènere als programes informatius i d'entreteniment als mitjans de comunicació*, publicades el 2004, que van ser fruit d'una iniciativa col·lectiva dels agents socials implicats.

suposadament discrimina els homes en fer una diferenciació penal de les agressions. El debat polític i jurídic (legítim) que originà aquest aspecte de la Llei integral ha estat recollit per algunes associacions d'homes (Custodia Compartida, Padres Divorciados, etc.) que fan causa de tota una sèrie de problemes que al seu parer mostren un tracte desigual i discriminatori per als homes. Diego de los Santos, que va ser adjunt del defensor del poble andalús, va fer unes declaracions delirants en què afirmava que per culpa de la Llei de violència de gènere hi ha molts reclusos a les presons espanyoles.⁷ En un sentit similar es duen a terme les campanyes que es repeteixen de tant en tant sobre les denúncies falses que pateixen els homes per maltractaments, les reivindicacions per la custòdia compartida en qualsevol situació, els problemes del suposat síndrome d'alienació parental o les crítiques a campanyes i programes que es fan a favor de les dones i que alguns qualifiquen com a «revenges de gènere». És significatiu que les mateixes associacions que denuncien aquestes qüestions són les que consideren que la Llei integral o les mesures que promouen la igualtat són un atac cap als homes.

Però les reaccions prenen també una forma més genèrica i subtil. Susan Faludi (1993) explica justament l'ofensiva orientada cap a distorsionar la imatge de la dona, una ofensiva vehiculada a través de revistes i televisions que postula que les dones avui pateixen una insatisfacció i un estrès que és resultat de la independència que han volgut tenir. En aquest sentit, les feministes apareixen com el pitjor enemic de les dones, i es promou una nova dona tradicional i una nova figura femenina producte de dietes i silicones.

Les reaccions no acaben aquí. Actualment ressorgeix el vell sexisme sota una aparença nova que no troba veus en contra, perquè sovint s'instrumenta a partir de la ironia, que en fa difícil la crítica. La forta extensió de la prostitució com una veritable indústria sexual és una de les expressions del sexisme actual. El més rellevant és que entre les dones més joves s'ha estès una nova cultura hipersexual que vincula l'èxit femení a l'atractiu sexual, i vincula el poder i la seguretat en una mateixa a una constant vigilància corporal que ja s'inicia en edats molt baixes. Aquesta cultura tan sexualitzada s'assumeix com a resultat de la llibertat i de la capacitat d'elecció i com un símbol de l'alliberament femení i de l'apoderament. És veritat que un dels objectius dels moviments feministes ha estat alliberar les dones de la moral sexual i reivindicar el propi cos, però l'aparició d'aquesta cultura hipersexualitzada no significa que s'hagi aconseguit la igualtat, sinó que reflecteix la presència de profundes desigualtats de poder en la nostra societat, perquè són les dones les que estan sotmeses a l'escrutini constant i a la vigilància hostil del seu cos (els defectes del qual es destaquen), i són les dones les que, malgrat les conquestes socials aconseguïdes, continuen patint discriminacions (Walter,

⁷ Vegeu l'entrevista a Diego de los Santos, titulada «El feminismo radical ya tiene en España su Estado-macho», publicada a *La Vanguardia*, 16 de març del 2010, última pàgina.

2010). Els mitjans de comunicació tenen un paper actiu en la resexualització del cos de les dones (Gill, 2009).

Aquest nou sexisme va acompanyat per un nou interès pel determinisme biològic en la societat, i per una proliferació d'explicacions biològiques sobre qualsevol diferència entre els sexes: el poder de les hormones, dels gens o de l'estructura del cervell humà està tenint molt èxit entre determinats sectors i l'estan popularitzant els mitjans de comunicació. No es pot dir que en aquest debat la ciència tingui una única postura, sinó que determinats estudis de la neurobiologia o de la genètica s'estan utilitzant com a arguments que la biologia condueix inexorablement a assumir els rols sexuals tradicionals, minimitzant o negant el paper que juguen les expectatives socials en el confinament dels homes i de les dones a determinats estereotips i rols.

8. Per acabar

Vull recordar una afirmació continguda en la Llei del dret de les dones a eradicar la violència masclista, i és que especifica que la llei no és neutra, perquè reconeix una situació de desigualtat i un tipus de violència que es vol eradicar. La ciència pot ser neutra? Podem entendre que el tema de la violència és especial i que lògicament no se la pot avalar. Però la violència contra les dones és l'expressió més greu i devastadora de les relacions de gènere, enteses com a relacions de poder. I, per tant, aquesta manifestació extrema no tan sols destrueix vides, sinó que impedeix el desenvolupament dels drets, la igualtat d'oportunitats i les llibertats de les dones.

Encara que l'objectivitat és una aspiració de qualsevol projecte científic, no prendre postura en aquests temes ja és prendre postura, té significat polític. Els avenços socials no ho són per sempre. Poden retrocedir. Les dones ho sabem: ho hem experimentat en determinats moments de la història i en determinats llocs del món. L'Acadèmia no hauria d'anar per darrere de les consecucions socials, sinó que hauria d'ajudar a identificar els mecanismes de poder i dominació i a interpretar els fenòmens socials en clau de gènere (rols, poder, símbols).

El concepte d'igualtat ha estat dotat històricament de contingut polític i ha donat bons resultats, ja que ha permès atorgar uns mateixos drets a totes les persones, amb independència del seu sexe, religió, origen o circumstàncies personals. Les dones han lluitat per aconseguir la igualtat de drets, però, si bé aquesta s'ha aconseguit des d'un punt de vista formal, ha anat acompanyada de l'adopció única i universal de l'home com a referent, de manera que el model de vida i comportament de l'home adult és la mesura de totes les coses. Queda pendent ressituar i fer compatibles el concepte d'igualtat i el de diferència (o diversitat). I en aquest punt la producció científica pot

proporcionar novament marcs explicatius i analítics. I ho podrà fer si justament considera les experiències de les dones i les seves lluites.

Laura Balbo (2002) va escriure les seves experiències com a ministra a Itàlia, combinant la descripció etnogràfica amb les dimensions interpretatives. El més interessant, al meu entendre, és la seva anàlisi sobre les aportacions que fan les dones a la política. Consta, per exemple, que el debat sobre la igualtat d'oportunitats ha contribuït a Itàlia a construir la idea de la «societat plural», o de la «societat de la diversitat», que és un canvi d'òptica important que obliga a reconèixer i aprendre a viure amb la diversitat (entre homes i dones, entre generacions, entre persones de diferents cultures i religions) i això comporta canvis en els comportaments, en els estereotips, en el llenguatge.

En la societat que ja tenim ara el repte és conèixer amb la diversitat en el marc de la igualtat de drets. Segur que caldrà seguir lluitant per aconseguir la igualtat entre les persones; però el reconeixement de la igualtat no és un repte perquè ja està assumit, es troba present en totes les disposicions legals, és el principi que guia la lluita contra la discriminació i que, en tot cas, cal aplicar. En canvi, sí que és un repte incorporar el principi de la diversitat, que encara no està assumit com a tal (Subirats, 1998). La perspectiva de gènere porta a donar centralitat al pluralisme, a la diversitat. Trencar la simplificació de tenir com a referent i com a única perspectiva la de l'home i passa a un panorama de més complexitat, de més matisos, que dóna valor a la diferència i fa polítiques perquè la diferència no esdevingui desigualtat. Potser tot això ens sembla avui una utopia, una fita llunyana difícil d'aconseguir, però si mirem enrere podrem valorar els canvis que el feminisme ha aconseguit introduir a la societat, i no en són pocs.

Bibliografia

- AMORÓS, Celia (1987). *Mujeres, ciencia y práctica política*. Madrid: Debate.
- BALBO, Laura (2002). *Riflessioni in-attuali di una ex ministro*. Soveria Manelli: Rubbettino.
- BUSTELO, María; Emanuela LOMBARDO (ed.) (2007). *Políticas de igualdad en España y en Europa*. Madrid: Ed. Càtedra, Universitat de València i Instituto de la Mujer.
- BUTLER, Judith (2007). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.
- CASTELLS, Manuel; Marina SUBIRATS (2007). *Mujeres y hombres. ¿Un amor imposible?* Madrid: Alianza Editorial.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1995). *Trabajo, género y cultura. La construcción de desigualdades entre hombres y mujeres*. Barcelona: Icaria.

- (2006). *Dones, les altres polítiques*. Barcelona: Fundacions Nous Horitzons.
- (2008). «Construyendo imaginarios, identidades, comunidades: el papel de los medios de comunicación», a: M. BULLEN i C. DÍEZ MINTEGUI (ed.), *Retos teóricos y nuevas prácticas*. San Sebastián: Ankulegi.
- DE BEAUVOIR, Simone ([1947] 2000). *El segundo sexo*. 2 vols. Madrid: Càtedra.
- DE GOUGES, Olympe (1791). *Declaración de los derechos de la mjer y la ciudadana*. [En línia] <http://www.escriptorasypensadoras.com/fichatecnica.php/196>.
- DEL VALLE, Teresa (ed.) (2000). *Perspectivas feministas desde la Antropología Social*. Barcelona: Ariel.
- FALUDI, Susan (1993). *Reacción. La guerra no declarada contra la mujer moderna*. Barcelona: Anagrama.
- FRIEDAN, Betty ([1963] 1999). *La mística de la feminidad*. Madrid: Càtedra.
- GALLEGO AYALA, Juana (2010). *Eva devuelve la costilla. El nuevo estado de conciencia de las mujeres*. Barcelona: Icaria.
- GILL, Rosalind (2009). «From Sexual Objectification to Sexual Subjectification: The Resexualisation of Women's Bodies in the Media», *MRZine*. [En línia] <http://mrzine.monthlyreview.org/2009/gill230509.html>.
- LÓPEZ DÍEZ, Pilar (2002). «La violencia contra las mujeres en los medios de comunicación», a: *Mujer, violencia y medios de comunicación*. Madrid: Instituto de la Mujer i Instituto Oficial de Radio y Televisión, RTVE.
- LORENTE ACOSTA, Miguel (2009). *Mi marido me pega lo normal. Agresión a la mujer: realidades y mitos*. Barcelona: Planeta.
- MARTÍN CASARES, Aurelia (2006). *Antropología del género. Culturas, mitos y estereotipos sexuales*. Madrid: Càtedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer.
- MÉNDEZ, Lourdes (2007). *Antropología feminista*. Madrid: Editorial Síntesis.
- SUBIRATS, Marina (1998). *Con diferencia. Las mujeres frente al reto de la autonomía*. Barcelona: Icaria.
- THURÉN, Britt-Marie (1993). *El poder generalizado. El desarrollo de la antropología feminista*. Madrid: Instituto de Investigaciones Feministas.
- TOURAINÉ, Alain (2007). *El món de les dones*. Barcelona: Paidós.
- VALCÁRCCEL, Amelia (2008). *Feminismo en el mundo global*. Madrid: Ediciones Càtedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer.
- WALTER, Natasha (2010). *Muñecas vivientes. El regreso del sexismo*. Madrid: Turner.
- WOLLSTONECRAFT, Mary ([1867] 1998). *Vindicación de los derechos de la mujer*. Madrid: Debate.

L'economia feminista. Reflexions des del gènere

Ignasi Brunet

1. Ciència i gènere

Aquest capítol té per objectiu, d'una banda, posar de manifest el paper que té la ideologia de gènere en la construcció de la ciència econòmica, atès que aquesta ciència, com denuncia l'economia feminista, està marcada per biaixos patriarcals, és a dir, pel segell de la dominació masculina i, més específicament, per una doble dominació inseparablement econòmica i sexual, o més aviat d'una causalitat recíproca mitjançant la qual l'economia emmascara la divisió sexual del saber i del treball. D'altra banda, desenvolupar que l'economia feminista no constitueix un corrent homogeni, sinó un ampli conjunt d'aportacions realitzades des de tres enfocaments: l'economia del gènere, l'economia de la conciliació i l'economia de la ruptura. Són enfocaments que qüestionen l'epistemologia patriarcal dominant en el discurs econòmic, en estar profundament generitzat o, en altres paraules, que l'activitat econòmica s'ha interpretat a través de categories masculines mitjançant valors androcèntrics, exclouent de les esferes valorades econòmicament a les dones. Per aquest motiu, l'epistemologia feminista proposa iniciar les preguntes de la investigació començant per la vida de les dones per identificar en quines condicions, dintre de les relacions naturals i socials, es necessita investigació i què és el que pot ser útil (per a les dones) que s'interrogui d'aquestes situacions (Harding, 1998).

Per aquest motiu, les epistemologies feministes han de partir de la multiplicitat de les condicions de les dones. Historiar les situacions particulars a fi de proporcionar explicacions a partir de les especificitats contextualitzades. A més, preguntar-se per l'origen de les situacions plantejant preguntes que al·ludeixin als factors que van influir

per organitzar la societat d'aquesta manera específica i no d'una altra. Deconstruir la pròpia estructura binària de la societat atrapada en home/dona com a categoria d'organització social per explorar les innumbrables possibilitats d'organització a partir de pressupostos diferents. Així mateix, és l'existència d'aquesta estructura binària la que explica que «a tot arreu i en tots els temps, el «valor» distingeix el treball masculí del femení: la producció «val» més que la reproducció, la producció masculina «val» més que la femenina (fins i tot quan són idèntiques entre si)» (Hirata i Kergoat, 2000: 142). Aquest problema del «valor» del treball —terme utilitzat per Hirata i Kergoat (2000: 143) en el sentit antropològic i ètic, i per descomptat no econòmic— és clau en tant que aquest «valor» indueix una jerarquia social. Valor i principi de jerarquia romanen immutables sota moltes aparences, en el sentit que el treball d'un home «pesa més que el d'una dona. I qui diu jerarquia, diu relació social. Existeixen milers de proves per a qui vol veure-les, de l'omnipresència d'aquesta opressió de les dones pels homes en el treball, ja que cal parlar certament “d'opressió”, de “dominació”, i no de “desigualtat” o “d'injustícia”».

És l'existència d'aquesta estructura el que duu l'economia feminista a la reflexió teoricoepistemològica, que planteja una sèrie de preguntes entorn dels biaixos androcèntrics del coneixement científic en economia i la defensa del que Haraway (1991) denomina una racionalitat situada, posicionada, i com una eficaç manera de lluitar contra l'androcentrisme que encara impregna la nostra cultura, i per la conquesta de la igualtat entre els éssers humans i la justícia dels mèrits. Es tracta de reintroduir les dones allà on els homes representaven el subjecte, allà on es confonia sense objeccions ésser humà amb ésser de sexe masculí. En aquest sentit, la introducció de les diferències de sexes en les disciplines socials representa més «que la simple addició d'un actor social suplementari —d'una actriu, més aviat—. Fer visible l'opressió de les dones i oferir explicacions «a les invariants que sembla sofrir el treball de les dones des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies» segueix sent un programa de candent actualitat, però incomplet». A més, trencar amb una anàlisi sexuada del món del treball «no porta com a conseqüència única, ni essencial, la introducció de les dones i el femení en l'univers professional. El gènere obliga a replantejar-se les categories i els esquemes de l'anàlisi» (Laufer *et alii*, 2005: 23).

Adán (2006) planteja que els debats epistemològics que es donen al si de la teoria feminista criden l'atenció en tenir com a denominador comú la reconceptualització de la noció d'objectivitat. En lloc de fugir o de deixar en l'oblit un dels conceptes fonamentals de la ciència moderna, les propostes feministes elaborades a partir de la categoria gènere, advoquen per l'elaboració d'una nova noció que sigui capaç d'evitar un relativisme extrem que no es percep com un bon aliat dels interessos de les dones. De fet, la preocupació per l'objectivitat desemboca en un compromís ontològic

de caràcter feble amb el realisme. Això és, les feministes, en allunyar-se del perill que implica igualar totes les visions del món sense poder prendre partit per aquelles menys articulades en funció d'interessos de poder, tendeixen a acceptar formes de realisme que no impliquen renunciar a quotes de constructivisme. Aquesta ambivalència entre el constructivisme i el realisme es reflecteix en les variades propostes reflexives sobre el coneixement fetes des del feminisme: l'empirisme feminista (Longino, 1990; Nelson, 1990; Nelson i Nelson, 1996), les teories del punt de vista feminista (Hartsock, 1996, 1998; Harding, 1993, 1994) i els desenvolupaments amb connexions postmodernes (Haraway, 1999, 2000; Hekman, 1990).

L'empirisme feminista en concret ofereix una alternativa «al subjecte abstracte de la modernitat. Aquest subjecte, suport de l'individualisme gnoseològic que les feministes rebutgen, és criticat fonamentalment per tenir un caràcter corporalment, culturalment i històricament invisible, ser homogeni i unitari per excloure les diferències que grups d'individus puguin posseir, ja siguin de classe, raça o gènere i, finalment, definir-se de manera radicalment oposada a l'objecte. En el llenguatge feminista, aquest tipus de subjecte ha adquirit el denominador comú de subjecte individual cartesià, en part per emfatitzar la negació del cos com a categoria que intervé en el procés de formació de la subjectivitat en la modernitat. Enfront d'aquest llegat individualista, descorporitzat, universalista i descontextualitzat del subjecte cartesià, l'empirisme feminista opta per reconfigurar el subjecte apel·lant al caràcter social del coneixement. Es converteix, així, a la comunitat en el veritable subjecte cognoscent, ja que el coneixement és una pràctica comunitària on l'objectivitat és més una tasca de consens intersubjectiva que d'adequació.

La teoria del punt de vista feminista considera que la política i l'epistemologia estan totalment vinculades, i defineix l'objectivitat des de paràmetres eticopolítics, on la reflexivitat desenvolupa el seu paper com a forma de control sobre els valors més favorables als col·lectius marginats, ja que només des de les vides marginades poden ampliar-se els estàndards d'objectivitat per elaborar el concepte d'objectivitat forta. De fet, les teories del punt de vista no són essencialitzadores ni generalitzadores, no estan fonamentades en les identitats, sinó que són potenciadores d'una nova identitat política. A més, les seves anàlisis i propostes no tenen per objectiu fer fenomenologia de les vides marginades per descobrir la veritable visió de la realitat que se'n destil·la. Al contrari, del que es tracta és de trobar un espai discursiu des del qual s'estableixin les bases estratègiques per a la lluita política. En paraules de Harding (1998: 159), «els homes també poden aprendre a començar els seus pensaments a partir de les vides de les dones, i la gent del nord de les vides del sud, com ja molts ho van fer. Els malentesos arriben perquè l'objectivisme insisteix que l'única alternativa a «la seva visió des de cap part» són els prejudicis amb interessos especials i els etnoconeixements que poden ser

entesos només dintre d'una epistemologia relativista. Per contra, les epistemologies del punt de vista proposen que els desequilibris del poder institucionalitzat deixin actuar al que es comença en les vides marginades, a manera d'espai crític per formular noves qüestions que puguin expandir el coneixement sobre el poder institucionalitzat i els seus efectes».

En els feminismes amb connexions postmodernes es proposa la deconstrucció de la idea d'identitat femenina i la revisió crítica de les diferents definicions de la ciència a partir del reconeixement del caràcter històric, situat i polític del coneixement científic. Aquest enfocament es desenvolupa a partir de la idea que la noció d'objectivitat està entreteixida amb els coneixements situats, que són l'estratègia que permet superar la dicotomia universalisme/relativisme. De manera que el qüestionament de la visió tradicional de la ciència que planteja el feminisme postmodern ens deixa enfrontats a la necessitat de superar la dicotomia naturalesa/cultura, tant en l'objecte com en el subjecte i en la naturalesa mateixa del coneixement. Hem de veure (i veure'ns) híbrids, quasiobjectes i quasisubjectes, mòbils i fràgils per a un coneixement que no és que estigui condicionat per la realitat social, sinó que n'és part fonamental: és una de les seves més importants fonts de poder. El que anomenem naturalesa no deixa de ser un constructe (una inscripció en les quasicoses) de l'activitat social i científica, mentre que la realitat social, inclosa la científica, és un constructe (una inscripció en els quasisubjectes) de l'activitat científicosocial. D'altra banda, l'objectivitat assenjala on estem i on no, atès que, per Haraway (2000), reconèixer que tots els ulls són un producte material, històric i tecnològic és el començament per acceptar que l'objectivitat és una conversa de diferents coneixements situats. En altres paraules, tots els objectes de coneixement cal entendre'ls com a actors semioticomaterials que són part activa del procés de coneixement.

2. Economia del gènere

Si hi ha un tema sobre el qual la perspectiva feminista hagi pensat, analitzat, aquest és la divisió sexual del treball, entenent que la dimensió de gènere té un paper central respecte tant de les assignacions de les tasques de cura en la llar com de la inserció de les dones en el mercat de treball, i que és la dimensió que més està travessada per les consideracions de gènere i família moderna. Aquesta forma de família, articulada a partir de l'amor romàntic, de la lliure elecció dels cònjuges i de la divisió sexual del treball, es consolida amb el model d'estat de benestar, i es constitueix en el centre de la reproducció de la força de treball; regula, així, les fronteres entre privat i públic.

La divisió sexual del treball, que és la condició, al costat del matrimoni, de la consolidació del model de família moderna, és explicada per l'economia ortodoxa o neoclàssica mitjançant la figura de l'*homo economicus*. Aquesta figura defineix un individu que obeint la força de la seva naturalesa persegueix una riquesa més gran que una inferior, un individu la racionalitat del qual és explicada per la capacitat humana basada en una perfecta consistència interna en la presa de decisions, i per la persecució de l'objectiu de maximització de l'interès mateix atenent a l'estructura interna de les preferències individuals. La racionalitat només s'assoleix si es parteix d'un model semblant, en el qual els agents socials són definits com racionals, autònoms, anònims i amb preferències estables; agents que interactuen, és a dir, intercanvien, i realitzen les seves decisions maximitzant-ne la utilitat, subjecta a restriccions i obtenint uns resultats de preus d'equilibri i assignació eficient dels recursos.

El model ortodox o neoclàssic explica que la participació laboral depèn del resultat d'una elecció entre renda salarial i oci, és a dir, donat un temps total disponible, l'agent maximitza la seva utilitat en funció de les seves preferències sobre la base d'una doble restricció temporal, ja que el treball remunerat suposa un sacrifici d'oci, i al revés, el cost d'oportunitat de l'oci és el salari no percebut. Sota aquesta explicació, Mincer (1962) argumenta que el salari no solament afecta la distribució del temps entre treball de mercat i oci, sinó també la distribució entre treball de mercat i treball domèstic, en el sentit que un augment del salari de les dones casades indueix a una substitució del treball domèstic per treball de mercat, la intensitat del qual dependrà del grau de substitució entre béns de mercat i béns domèstics. L'augment de la renda familiar pot tenir un efecte positiu sobre l'oci, però també determina de forma indirecta l'assignació del temps entre treball de mercat i treball domèstic, segons les elasticitats de renda dels béns de producció i els de producció domèstica.

En aquest model, la llar és analitzada com una institució mercantil, i en la qual la divisió sexual del treball maximitza els beneficis de tots els membres de la llar igual. La maximització del benestar conjunt es basa en el supòsit fundador que tots els recursos domèstics són mancomunats, almenys conceptualment. Després es redistribueixen segons el principi d'optimalitat de Pareto, a saber, una situació en la qual cap membre de la unitat domèstica pot resultar afavorit sense que algú en surti perjudicat. La identitat del membre de la llar que guanya o posseeix recursos es torna irrellevant, ja que tots aquests es combinaran i després es redistribuiran d'acord amb aquesta norma bàsica de presa de decisions. En aquesta anàlisi de la llar, són ignorades les desigualtats de gènere que operen en el seu si i en cap cas les relacions de gènere no són enteses com relacions de jerarquia, sinó de complementarietat. Sota aquesta complementarietat s'explica la causa última del que es consideren decisions racionals adoptades en la llar. Aquesta causa última està en les diferències sexuals que introdueix la naturalesa, la

biologia, i ignora la capacitat de certs col·lectius per imposar un model d'organització i una ideologia que adscriu la dona al treball de reproducció —que s'escapa de la capacitat d'elecció de les dones— independentment que realitzin o no treball remunerat.

En el model neoclàssic cal situar, llavors, l'anomenada economia del gènere, que s'erigeix sobre la base de la dicotomia home/dona, i que funciona organitzant les diferències significants/significatives d'acord amb una escala jeràrquica que està governada pel subjecte estandarditzat dominant: l'home, blanc, burgès, heterosexual, sense discapacitats, etc. Aquest subjecte encarna la normativitat i la normalitat, enfront de l'oposat, que encarna la diferència, i la diferència significa inferioritat. Aquesta dicotomia ideològica és present en la nova economia de la família; economia expressament dedicada a explicar allò que ocorre en l'esfera de la llar, ja que aquesta nova economia sorgeix precisament tractant de donar resposta als problemes que presentava la teoria ortodoxa per explicar l'oferta laboral femenina. Per tant, la nova economia de la família aborda explícitament la qüestió de l'oferta laboral femenina. No obstant això, el problema fonamental és que ho fa des d'una postura justificadora, fins i tot elogiadora de la desigualtat, perquè entén que la distribució desigual de tasques entre dones i homes és una organització eficient del temps i que les diferències salarials són causades per la menor productivitat femenina. La noció de productivitat del treball sorgeix en el marc de la teoria neoclàssica del capital humà, que és una teoria dels ingressos sempre que se suposi que la demanda és estable, de manera que les diferències de productivitat dels treballadors pel costat de l'oferta són la font principal de les diferències d'ingressos. La menor productivitat femenina és conseqüència d'una menor inversió en capital humà per part de les dones, explicada en funció de la divisió del treball de la família d'acord amb el principi d'avantatge comparatiu; és a dir, les decisions òptimes sobre assignació de temps en llars pluripersonals han de prendre's tenint en compte la capacitat dels diferents membres de la família i els conflictes entre els incentius que els afecten. La divisió de tasques dintre de la llar se serveix de la idea de l'avantatge comparatiu proposada per Ricardo per explicar el comerç internacional. Becker, en el seu llibre *Tractat sobre la família* (1981), fa una extrapolació d'aquesta teoria i l'aplica a l'àmbit de la família per explicar la divisió de tasques dintre de la llar. Becker considera que fins i tot diferències molt petites en la capacitat de producció de cadascun dels membres poden conduir a diferències molt grans en l'assignació del temps i de les tasques de la llar. Així, si existeixen rendiments d'escala creixents, o fins i tot amb rendiments constants, un dels membres s'especialitzarà en les tasques de mercat, mentre que l'altre ho farà en les de la llar.

Així, sota la idea de l'avantatge comparatiu de la dona en l'àmbit domèstic, la nova economia de la família no considera les relacions de gènere en tant que relacions de poder, amb la qual cosa el conflicte de gèneres continua al marge de la teoria econòmica. Per tant, la nova economia de la família conserva una adherència total a la divisió

sexual del treball fins al punt d'estar travessada per aquesta institució, que Bourdieu (2000) considera una institució social biològitzada. La nova economia de la família pensa sobre aquesta divisió i insisteix en la dimensió microeconòmica del repartiment dels treballs, analitzant els processos de decisió intrafamiliars a partir del model familiar home guanyador d'ingressos / dona mestressa, perquè així continuï garantint-se la reproducció social; un procés controlat pel gènere masculí. Des d'aquest punt de vista, Becker (1981, 1983) aplica el principi de presa de decisions individuals a la presa de decisions familiars, i assumeix que la funció de preferència del grup és idèntica a la del cap de família altruista i que busca el benestar de tots els integrants del grup familiar. De fet, l'objectiu de Becker és analitzar la divisió de les tasques entre els diferents membres de la família, la inversió en educació dels fills i el divorci. La idea no és altra que introduir l'*homo economicus* en un grup familiar interdependent. No es planteja si tal personatge cap en una relació familiar, simplement s'assumeix que no solament l'*homo economicus* (subjecte d'anàlisi), sinó la resta de membres de la família es guien per les mateixes pautes de comportament que ell.

Respecte al control del gènere masculí sobre el procés reproductiu, Becker sosté tot el contrari, ja que pressuposa que existeix una diferència biològica que incideix en la divisió del treball domèstic, a causa del fet que són les dones les que controlen el procés reproductiu, i això comporta una inversió biològica que fa que posteriorment elles assumeixin, de forma voluntària, la cura dels fills. Aquesta diferència sexual suposa que el temps dedicat a la llar per les dones no pot substituir-se perfectament pel temps dedicat pels homes (tot i que ambdós realitzin les mateixes inversions en capital humà) (Polacheck, 1975, 1979). La base de l'argument és que les dones tenen un avantatge comparatiu respecte als homes en les activitats domèstiques, per la qual cosa, en una llar eficient, les dones assignaran majoritàriament el seu temps al treball domèstic, en el qual la seva productivitat relativa és major. Per aquest motiu, el més convenient és l'especialització (la dona treballa en les tasques domèstiques i l'home en el mercat de treball), i la segregació de l'ocupació és conseqüència lògica d'aquesta especialització, ja que la dona no ha invertit el que cal en capital humà, no ha adquirit qualificació i no té experiència professional.

La biològització de la diferència sexual justifica, en naturalitzar-la, la divisió analítica economia/no-economia, i específicament la divisió entre producció/reproducció, que acaba transformant-se en la dicotomia públic/privat. La divisió producció/reproducció està al mateix nivell que una escissió en l'àmbit dels espais socials públic/privat-domèstic i dels rols de gènere masculí/femení. Aquesta escissió d'espais, associada a un repartiment de tasques i una construcció sexuada de les identitats, és una escissió jeràrquica i està en la base mateixa del sistema patriarcal, del sistema de dominació masculí. Per aquest motiu, l'anàlisi que efectua la nova economia de la família de

l'oferta laboral femenina no trenca els marcs androcèntrics, i constitueix el corrent del feminisme que Pateman i Gross (1986) anomenen feminisme domesticat i economia del gènere. Un feminisme que no revalor cap dels elements històricament considerats femenins, sinó que pretén que les dones emulin tot allò masculí. L'element distintiu bàsic d'aquesta economia és, assenyala Pérez Orozco (2006, 2007), la reclamació de la condició de subjecte per a la dona. En l'àmbit epistemològic, afirmant que ella també és capaç de crear ciència, i en l'àmbit de protagonisme del sistema econòmic, exigint la inclusió de les seves experiències com a objecte d'estudi de l'economia. No obstant això, aquesta inclusió es porta a terme sense una modificació substancial dels conceptes, les eines i mètodes analítics, els criteris d'elaboració i validació del coneixement, del pensament econòmic ortodox.

3. L'economia feminista de la conciliació

L'economia feminista de la conciliació es caracteritza per tractar de reconstruir les dicotomies fundacionals del discurs econòmic —economia/no-economia, treball/no-treball—, recuperant i revalorant les activitats de les dones i, des d'aquí, reescrivint els conceptes i reelaborant els marcs d'anàlisi. Les estratègies de reconstrucció plantejades són diverses. Així, l'economia feminista de la conciliació opta per concedir el mateix estatus analític a aquests elements feminitzats, encara que algunes autores prefereixen situar-los al centre de l'anàlisi per comprendre les experiències femenines. A més, l'economia feminista de la ruptura creu que l'abast del qüestionament de l'estructura dicotòmica ha d'anar més enllà, perquè l'ocultació no havia estat només producte de biaixos misògins o patriarcals, sinó un element necessari perquè les esferes i termes valorats i masculinitzats adquireixen ple significat. Per aquest motiu, l'economia de la conciliació té com a objectiu reconstruir els biaixos patriarcals de les dualitats androcèntriques mitjançant la conciliació, en pretendre compaginar allò femení desvaloritzat amb allò masculí a què s'havia atorgat superioritat epistèmica i social, i aposta per la reunificació. La labor fonamental d'aquesta economia és deconstruir, llavors, els conceptes fonamentals d'economia i treball, visibilitzar l'altre ocult (el treball domèstic, la llar, la reproducció) i desvetllar el desigual repartiment per gènere de les ocupacions i treballs. El seu objectiu és assolir el reconeixement públic del treball domèstic. En paraules de Picchio (1992: 71), «al meu entendre, per comprendre les característiques generals i persistents del treball assalariat hem d'investigar el costat fosc i ocult del treball de les dones: el treball de reproducció, habitualment definit com «treball domèstic».

Les característiques principals del treball de la reproducció són: no estar remunerat mitjançant un salari (a pesar de poder-se discutir l'existència o no d'altres tipus

de remuneració), ser un treball eminentment femení i romandre invisible fins i tot als ulls de les persones que el porten a terme. En primer lloc, això significa que, en no estar salaritzat, queda fora del mercat de treball i, per tant, no s'ha de confondre amb les activitats usualment realitzades per dones en alguna de les modalitats de l'anomenada «economia submergida o informal». En segon lloc, això també significa que el treball de la reproducció és l'activitat a la qual es dedica la gran majoria de dones, al llarg del seu cicle de vida, de manera total o parcial. Aquest fet condueix a categoritzar com a mestresses a qui es dedica al treball de la reproducció de manera exclusiva i a considerar les dones que han de compartir-lo amb una activitat laboral com a protagonistes d'una situació de doble jornada o de doble «presència». I, en tercer lloc, la invisibilitat que caracteritza el treball de reproducció significa que l'actual organització social no reconeix la seva existència com a treball. Fins i tot que la gran majoria de dones que el porten a terme, especialment les que s'hi dediquen en règim d'exclusivitat, no són conscients que realitzen unes activitats que són treball necessari per al funcionament de la societat. O que, en el cas que aquesta consciència sí que existeixi, no sol anar acompanyada del corresponent reconeixement de la seva importància econòmica i social. No obstant això, la característica que cal destacar per sobre de totes és que la dedicació femenina al treball de la reproducció no és el fruit d'un innatisme biològic, sinó el resultat de la construcció social de les diferències de gènere. Aquesta construcció que, en síntesi, converteix les femelles en subjectes femenins, orientats centralment cap al treball de la reproducció, i els mascles en subjectes masculins, centrats bàsicament en el treball de producció. Aquest procés de socialització condiciona les possibilitats materials de vida, les actituds i les representacions simbòliques d'ambdós gèneres i posiciona les dones en situació de subordinació respecte als homes, ja que en aquesta socialització diferencial de gènere s'aconsegueix que aquestes diferències reportin desigualtats i que, a més, romanguin invisibles.

La naturalesa construïda de les diferències de gènere es llegeix, des de la perspectiva de l'economia de la conciliació, sota la concepció del subjecte unitari «la dona» com igual a l'home, però discriminada o oprimida per una determinada construcció social. Aquesta concepció va igualada «a la creença en l'existència d'una esfera econòmica femenina invisibilitzada, injustament menyspreada i a la qual s'ha negat la seva rellevància econòmica. Afirmar la condició de subjecte de la «dona» és afirmar la vàlua econòmica d'aquesta esfera oculta. Analitzant l'operació de la forma de producció capitalista i del sistema de política sexual —o patriarcat—, obtindrem una completa teoria per explicar el conjunt del sistema econòmic, així com l'opressió femenina en termes de sistemes globals» (Pérez Orozco, 2007: 250). Aquesta proposta integra les dones i el femení en les esferes prèviament reservades al masculí, però sense la necessitat d'assu-

mir totes les característiques masculines, és a dir, conservant els trets femenins que es consideren positius. Es concilia, per tant, el millor d'ambdues dimensions.

L'economia feminista de la conciliació s'especifica en la teoria de la producció/reproducció, i que Carrasco (1991) denomina enfocament «srafià» o reproductiu, i que pretén visibilitzar les esferes prèviament ocultes de l'economia, les feminitzades. En paraules de Carrasquer *et alii* (1998), el treball de la reproducció es fa viable com a concepte, en primer lloc, per l'acceptació de l'existència del treball domèstic com a forma de treball. En segon lloc, per l'esforç d'algunes especialistes, principalment anglosaxones i franceses, que, des del camp de la història, l'economia, la sociologia o l'antropologia, han anat posant de manifest com el capitalisme ha reforçat l'estructura patriarcal de la nostra societat. En els seus estudis, les economistes de la conciliació mostren com el capitalisme ha segregat doblement el treball femení, en separar el lloc físic de la producció de mercaderies (la fàbrica) del de la reproducció de la vida (la llar i la família). Això succeeix perquè l'organització socioproductiva del capitalisme industrial ha reforçat la invisibilitat del treball que les dones realitzen per mantenir i donar atenció i cura a la llar-família, i al mateix temps aprofita aquesta activitat perquè és un treball imprescindible per a la producció. Finalment, també cal esmentar com, en aquests últims anys, altres estudioses han contribuït a fer emergir el concepte de treball de la reproducció a través de la reconsideració i ampliació del mateix concepte de treball. La perspectiva que aquí interessa destacar tracta de mostrar la incidència de les desigualtats de gènere en aquesta problemàtica. En aquest últim cas, això és possible per les limitacions que presenta el concepte de treball, nascut amb la industrialització, en ser entès únicament com a sinònim d'activitat laboral o ocupació, en les anàlisis convencionals. Aquesta nova accepció del concepte de treball sorgeix de la necessitat de posar de manifest una sèrie de factors que caracteritzen l'activitat laboral femenina i que, en general, solen oblidar-se o menysprear-se. En concret, es tracta dels factors relatius al que es denomina «funció reproductora», i que, segons aquest nou criteri, sempre ha d'acompanyar tota anàlisi de l'activitat laboral femenina. Aquesta funció reproductora té tres dimensions: l'estrictament biològica, la derivada de la dimensió social i cultural i la relacionada amb les tasques d'atenció, cura, gestió i manteniment de la força de treball, passada, present i futura.

Així, segons Coleman (1999), per a totes les dones, excepte per a unes quantes adinerades que poden permetre's pagar altres persones perquè realitzin el treball que els és assignat pel seu gènere, la decisió de la seva oferta de treball es basa en una sèrie de necessitats que inclouen necessitats financeres, objectius socials de benestar, responsabilitats no mercantils assignades per gènere i interessos personals. Per a Carrasco (2001), el treball domèstic és realitzat, en general, per la dona, la qual, a més, pot participar en el treball assalariat. És obvi que no hi ha cap raó tècnica, cap requeriment productiu, que

exigeixi que el treball domèstic sigui realitzat per la dona. L'explicació d'això cal buscar-la en altre lloc, en una història de marginació i dominacions. L'explicació d'aquesta circumstància s'escapa dels nostres presents propòsits. Per a això n'hi ha prou d'incorporar la «dada». En realitat, afirma Picchio (1992: 454), el que «s'oculta no és el treball domèstic i les mestresses, sinó la relació de producció-reproducció que caracteritza el sistema capitalista. D'aquesta manera, un problema central del sistema econòmic s'ha analitzat com una qüestió privada i com un problema específicament femení».

En definitiva, en la societat occidental el sistema econòmic es pot entendre format pel procés de producció i reproducció material —esfera industrial— i el procés de producció i reproducció de les persones —esfera domèstica—. La producció material i reproducció humana són parts constituents d'una totalitat sense que les relacions entre elles siguin, necessàriament, de subordinació o dominació. Ambdues són entitats teòriques separades amb una certa autonomia relativa. Processos que, des de la seva funcionalitat reproductiva, estan totalment integrats en ser dos aspectes d'un procés únic: la reproducció de la societat. Això significa que la pròpia producció de mercaderies requereix matèries primeres i força de treball, i aquesta força, necessària per al funcionament de l'economia, es reproduïx al marge de les normes de producció d'aquest sistema: la seva reproducció i el seu manteniment es realitzen en l'esfera domèstica. Al seu torn, l'esfera domèstica, per reproduir els individus i reproduir-se a si mateixa, depèn de la producció industrial. La relació entre ambdues esferes es concreta en les variables distributives: salaris i beneficis. En no cobrir, en general, el salari els costos de reproducció de la força de treball, les unitats familiars es veuen amb la necessitat de transformar en béns acabats els béns no directament consumibles adquirits en el mercat.

4. L'economia feminista de la ruptura

En l'economia feminista de la ruptura, es planteja que les estructures dicotòmiques es desplacen, però no desapareixen en l'economia feminista de la conciliació. Això suposa que en continuar creient en els universals, continua havent-hi elements exclosos, encara que els grups socials que ocupen cada categoria variïn. Així, s'acaba reuniversalitzant el gènere en la seva concreció blanca, occidental, heterosexual, etc.; es converteix «en una categoria transhistòrica i, per tant, estableix totes aquelles persones que no encaixen com els nous altres» (Pérez Orozco, 2007: 38). Això significa no qüestionar les estructures jeràrquiques ni redefinir els conceptes que estan carregats de relacions de poder.

La idea que articula l'economia feminista de la ruptura és, llavors, formular una forma no universalista d'entendre la realitat. En el sentit que la parcialitat cal entendre-la en diversos nivells. En un nivell ideal, significa situar-se una mateixa en l'especificitat

de la seva realitat social, ètnica, de classe, econòmica i sexual (Rich, 1980), per respondre a la pregunta següent: Com determina la posició de cadascú en la jerarquia social la visió pròpia de la realitat social? Aquesta qüestió és avui més urgent a causa del doble procés d'intensificació de les desigualtats de poder i la seva naturalització o neutralització per la ideologia neoliberal dominant que les atribueix a fallades individuals en un sistema d'igualtat d'oportunitats. Aquí s'hi inclou la necessitat de reconèixer la perspectiva política de la qual es parteix, així com que els judicis ètics són una part vàlida, ineludible i, de fet, desitjable d'una anàlisi econòmica. Aquest reconeixement s'ha convertit ja en el lloc de trobada de tota l'economia feminista. En un nivell col·lectiu, cal localitzar la posició de les dones (o persones) de les quals s'està parlant, quina posició de poder o de no poder ocupar pel que fa a qui parla d'elles. Així, podrem identificar el risc implícit de qualificar l'altre col·lectiu com «un altre» homogeni, i atorgar-li un paper passiu d'objecte d'estudi, o d'apropriar-nos de la visió de qui té menys poder, això és, de negar els seus punts de vista específics. En un nivell d'anàlisi, els coneixements situats impliquen una necessària contingència i, per tant, una renúncia a donar respostes vàlides a través del temps i de les cultures.

L'economia feminista de la ruptura proposa reconèixer les nombroses diferències que existeixen entre les dones, la qual cosa suposa desplaçar el problema del gènere a la «il·limitada» construcció-reconstrucció de models inestables de subjectivitat que inclouen, al costat d'altres atributs culturals, l'experiència real de les diferències sexuals. Per tant, el femení, com el masculí, dintre de la mateixa relació dinàmica de poder entaulades entre homes i dones, es creua amb altres referents simbòlics en la constitució de la pròpia subjectivitat. Aquest anti-essencialisme, contrari a la uniformitat de la feminitat com a nova forma de dominació cultural, s'obre a la lliure expressió de les diferències reals entre les dones, i permet recombinacions diverses com l'encarnada, per exemple, en una «feminista lesbiana negra». Fa possible, en suma, l'anàlisi reconstructiva crítica del caràcter complex de les diverses relacions de poder que ens travessen a homes i dones, atenent no solament qüestions de gènere i sexualitat, sinó, també, d'ètnia, cultura, religió, llengua, nacionalitat i, fins i tot, de situació socioeconòmica particular. Aquest feminisme deconstructivista se centra en «les subjectivitats encarnades», i recupera, així, les esferes femenines tradicionalment injuriades i fora de l'anàlisi econòmica: la subjectivitat, els cossos, la sexualitat, els aspectes... Es tracta d'un feminisme que ens reenvia al tema foucaultí de la «reivindicació del cos contra el poder, la salut contra l'economia, el plaer contra les normes morals de la sexualitat, del matrimoni, del pudor» (Foucault, 1988: 112). És un feminisme que assumeix que mancava «de model, tan sols serem esdevenir, procés. Resistint al gènere, homes i dones podrem esdevenir autèntics subjectes. Però, per a això, cal acabar d'assumir una nova temporalitat històrica, oberta, plural, i multidireccional. És imprescindible, abans de res, que, des de les

nostres diferències, assagem noves formes de retrobar-nos i reapropiar-nos en el passat per projectar-nos cap a un futur absolutament indeterminat» (Vidal, 2006: 108).

En aquest sentit, l'economia feminista de la ruptura constitueix una perspectiva alternativa, que intenta donar «una reconceptualització d'«allò econòmic» que vagi més enllà dels marcs que estan implícitament o explícitament basats en els mercats o derivats» (Beasley, 1996: 99). Això implica descentrar els mercats i que deixin d'encarnar la normativitat i la norma per mesurar la rellevància econòmica. Això no ocorre en l'economia feminista de la conciliació, ja que els mercats romanen inqüestionables i continuen sent l'element privilegiat d'anàlisi, encara que això passa de forma més subtil que en l'economia del gènere. El terme normatiu no perd la seva centralitat en les anàlisis pròpies de l'economia feminista de la conciliació. El centre discursiu continua sent l'esfera monetitzada —la del públic, la de l'operació del capital, la masculinitzada—, mentre que la resta d'elements «no perden la seva condició perifèrica —el privat, el no específic del capital, el feminitzat—. La retenció de la prioritat mercantil ocorre per tres vies fonamentals: el tipus de preguntes realitzades evidencia una preocupació principal pels processos mercantils; la metodologia utilitzada es deriva de la desenvolupada per analitzar les esferes monetitzades, i, finalment, no es qüestiona la significació i normativitat dels mercats i les experiències masculines, que continuen sent la norma per la qual es mesura la desviació dels altres femenins. Tot això pot tenir com a resultat que les relacions de gènere es perdin de vista i passin a ocupar un lloc secundari en l'anàlisi» (Pérez Orozco, 2007: 141). En paraules de Cameron i Gibson-Graham (2003: 14), sobre l'economia femenina de la conciliació, en romandre «dintre d'una concepció binària de les activitats econòmiques (mercat/masculinitzat i llar/feminitzat, etc.), els sectors «afegits», a pesar de ser reconeguts i comptabilitzats, continuen estant atrapats en la posició subordinada, menysvalorada/desvaloritzada pel que fa a l'economia «central»».

Bibliografia

- ADÁN, Carme (2006). *Feminismo y conocimiento*. La Corunya: Spiralia Ensayo.
- BEASLEY, Christine (1994). *Sexual economyths: conceiving a feminist economics*. Singapur: St. Martin's Press.
- (1996). «Charting an/other direction? Sexual economyths and suggestions for a feminist economics», *Australian Feminist Studies*, 11, 23: 99–113.
- BECKER, Gary Stanley (1981). *A treatise on the family*. Harvard University Press.
- (1983). *El capital humano: Un análisis teórico y empírico referido fundamentalmente a la educación*. Madrid: Alianza.

- BOURDIEU, Pierre (2000). *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.
- CAMERON, Jenny; Katherine GIBSON; Julie GRAHAM (2003). «Feminizing the economy: Metaphors, strategies, politics», *Gender, place and culture*. <www.communityeconomies.org/papers/rethink/rethinkp4feminizing.pdf>.
- CARRASCO, Cristina (1991). *El trabajo doméstico y la reproducción social*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- [dir.] (2001). *Tiempos, trabajo y género*. Barcelona: Publicaciones de la Universidad de Barcelona.
- CARRASQUER OTO, Pilar; Teresa TORNS; Elisabet TEJERO ; Alfonso ROMERO (1998). «El trabajo reproductivo», *Papers. Revista de Sociologia*, 55: 95–114.
- COLEMAN, Margaret (1999). «Labour force participation», a: Janice PETERSON; Margaret LEWIS [eds.]. *The elgar companion to feminist economics*. Aldershot: Edward Elgar.
- FOUCAULT, Michel (1988). *Nietzsche, la genealogía, la historia*. València: Pre-Textos.
- HARAWAY, Donna Jeanne (1991). *Ciencia, cyborgs, mujeres: la reivindicación de la naturaleza*. Madrid/València: Cátedra / Instituto de la Mujer.
- (1999). «Las promesas de los monstruos: una política regeneradora para otros inapropiados/bles», *Política y Sociedad*, 30: 121–163. Madrid.
- (2000). *How like a leaf: an interview with Thyrza Nichols Goodeve / Donna Haraway*. Londres: Routledge.
- HARDING, Sandra (1993). *Ciencia y feminismo*. Madrid: Morata. Traducció de la 5a edició en anglès.
- (1994). «¿Existe un método feminista?», *La mujer y la ciencia. Cuadernos para el debate*. Madrid: Centro de Estudios y Documentación.
- (1998). «Can men be subjects of feminist thought?», a: DIGBY, T. [ed.]. *Men doing feminism*. Londres: Routledge.
- HARTSOCK, Nancy (1996). «Postmodernism and political change: issues for feminist theory», a: HEKMAN, Susan [ed.]. *Feminist interpretations of Michel Foucault*. Pennsilvània: Penn State Press.
- (1998). *The feminist standpoint revisited and other essays*. Oxford: Westview.
- HEKMAN, Susan (1990). *Gender and knowledge. Elements of a postmodern feminism*. Cambridge: Polity Press.
- HIRATA, Helena; Danièle KERGOAT (2000). «Una nueva mirada a la división sexual del trabajo», a: MARUANI, Margaret; Chantal ROGERAT; Teresa TORNS [dirs.]. *Las nuevas fronteras de la desigualdad*. Barcelona: Icaria.
- LAUFER, Jacqueline; Catherine MARRY; Margaret MARUANI (2005). «Introducción», a: LAUFER, Jacqueline; Catherine MARRY; Margaret MARUANI [eds.] (2005).

- El trabajo del género. Las ciencias sociales ante el reto de las diferencias de sexo.*
París: Éditions La Découverte.
- LONGINO, Helena (1990). *Science as social knowledge*. Nova Jersey: Princeton University Press.
- MINCER, Jacob (1962). «Labour force participation of married women: a study of labour supply», a: LEWIS, H. Gregg [ed.] (1962). *Aspects of labour economics*. Princeton: Princeton University.
- NELSON, Lynn Hankinson (1990). *Who knows. From Quine to a feminist empiricism*. Filadèlfia: Temple University Press.
- PATEMAN, Carole; Elisabeth GROSS [eds.] (1986). *Feminist challenges: social and political theory*. Sydney: Allen and Unwin.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006). «Amenaza tormenta: la crisis de los cuidados y la reorganización del sistema económico», *Revista de Economía Crítica*, 5: 7–37.
- (2007). *Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- PICCHIO, Antonella (1992). «El trabajo de reproducción, tema central en el análisis del mercado laboral», a: BORDERÍAS, Cristina [ed.]. *Las mujeres y el trabajo, rupturas conceptuales*. Barcelona: Fuhem.
- POLACHEK, Solomon (1975). «Discontinuous labour force participation and its effect on women's market earnings», a: LLOYD, Cynthia [ed.]. *Sex, discrimination, and the division of labour*. Nova York: Columbia University Press.
- (1979). «Occupational segregation among women: theory, evidence and a prognosis», a: LLOYD, Cynthia; Emily ANDREWS; Curtis GILROY [eds.]. *Women in the labour market*. Nova York: Columbia University Press.
- RICH, Adrienne (1980). «Heterosexualidad obligatoria y existencia lesbiana», *Nosotras*, 3 (novembre 1985): 5–34.
- VIDAL, Rafael (2006). «Discurso feminista y temporalidad. La descomposición postmoderna de las identidades de género», *Sistema: Revista de Ciencias Sociales*, 194: 95–108.

Les dones en el camp de les ciències experimentals. Qualitat i paritat, un binomi possible

Rosa Caballol

Fa ara cent anys que les dones van poder accedir lliurement a la universitat espanyola. Això va ser possible gràcies al compromís de dones i homes que van lluitar pel reconeixement d'aquest dret, amb el convenciment que la societat necessitava donar-se models de comportament femení diferents dels estereotips que aleshores regien, uns models en què la vida professional pogués també ocupar un lloc destacat. Cent anys després, els progressos han estat importantíssims. La legislació reconeix la igualtat i la tutela, però alguns estereotips i prejudicis perviuen en les pautes socials, de forma que la desigualtat preval fins i tot en estructures on la igualtat està formalment garantida.

Si ens centrem en el terreny de les ciències experimentals, les dones són avui majoria entre les persones que cursen estudis a les nostres universitats. Les anàlisis de les dades objectives indiquen que també són majoria les que obtenen un títol i que, a més, la seva taxa d'èxit és fins i tot superior a la dels seus companys. No obstant això, el conegut comportament de tisoires segueix sent la pauta pel que fa a l'assoliment de llocs de treball més qualificats. L'informe *She Figures 2009*, de la Comissió Europea, reflecteix la situació a l'Europa dels 27 i, si bé s'hi constata una certa correcció de la desigualtat respecte a l'informe anterior (que és del 2006), la millora detectada és encara molt tímida. Primer vegem-ne breument les conclusions i després passarem a l'entorn més proper.

1. Una pinzellada sobre el panorama europeu

L'informe *She Figures 2009* aporta dades contundents: a l'Europa dels 27, mentre que en l'estudiantat universitari hi ha un 59% de dones, en el sector de la recerca científica —hi agrupem àmbits i sectors públics i privats— només n'hi ha un 30%. El desequilibri és més marcat en el sector privat que en el sector públic, ja que aquest percentatge mitjà correspon a un 37-39% en el sector de l'educació superior i de la recerca pública, i només un 19% en el sector privat. Totes aquestes xifres són lleugerament més favorables a Espanya, on el percentatge mitjà de dones dedicades a activitats de recerca és del 37%.

Tot i la dada positiva, encara que tímida, que la taxa de creixement d'incorporació a la carrera acadèmica és una mica més ràpida per a les dones —la qual cosa sembla que apunti cap a un balanç més favorable a llarg termini—, el que és cert és que els percentatges d'homes i dones s'igualen en l'etapa de formació doctoral i s'inverteixen en nivells més alts de l'escalafó universitari o de recerca: així, entre les persones que han assolit la categoria màxima de l'escala a Europa, només n'hi ha un 18% que siguin dones. Una dada força reveladora és la distribució per franges d'edat d'aquest percentatge: entre 35 i 44 anys, només el 23% de les persones que han assolit la màxima categoria són dones, dada que, tot i haver millorat des de l'estudi anterior, descarta la hipòtesi d'un moviment espontani cap a l'equilibri de gènere en la cohort més jove, ja que és notablement inferior al percentatge de dones que en aquesta cohort van accedir a la carrera científica. Els desequilibris un cop més són més marcats en el sector privat que en el sector públic.

Aquestes xifres globals no es distribueixen homogèniament entre els diferents camps científics ni entre els diferents països. El sector de les ciències experimentals presenta una certa masculinització a Europa, amb un 41% de dones que van assolir el doctorat en aquest àmbit el 2007. Pel que fa a Espanya, per a aquest nivell d'estudis, aquest és un àmbit força equilibrat, ja que el percentatge de doctores del 2007 va ser del 48%. No obstant això, la tendència posterior del comportament de tisoires, pel que fa a percentatges d'homes i dones en les categories professionals, és totalment comparable al que hem descrit en l'àmbit europeu i als dels altres àmbits científics.

L'informe *She Figures 2009* conclou que, comparada la situació amb la del 2006, s'observa una certa tendència a corregir els desequilibris, pel que fa a àmbits d'estudi tradicionalment masculinitzats —com ara les enginyeries—, a la segregació vertical que indiquen els baixos percentatges de dones en les més altes responsabilitats, al nombre de projectes demanats per dones i a la seva taxa d'èxit, a la seva participació com a expertes en llocs d'avaluació o de presa de decisions. Això no obstant, el ritme d'aquestes millores no es correspon amb el ritme que ens hauria d'haver fet esperar la incorporació de la dona als estudis universitaris i a la formació doctoral.

El panorama espanyol i el català no difereixen gaire d'aquesta situació global. Les dades de la Universitat Rovira i Virgili, fetes públiques en l'informe «La igualtat per raó de gènere a la URV» (Pastor *et alii*, 2008), coincideixen amb les pautes indicades, tot i que el percentatge de catedràtiques és una mica superior —un 20%, en dades del 2006. Però, mirades de més a prop, hi ha un àmbit del coneixement que s'escapa a la tònica general: és l'àmbit de les ciències experimentals, al qual ens acostarem tot seguit.

2. L'oasi de les ciències experimentals a la Universitat Rovira i Virgili

La història és important per situar-nos. L'any 1971¹ es va crear a Tarragona la *Delegación de Estudios Universitarios de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona*, juntament amb la germana *Delegación de Estudios Universitarios de la Facultad de Filosofía y Letras*, a l'antic col·legi de La Salle, a la plaça de la Imperial Tàrraco. L'embrió dels departaments actuals de ciències experimentals el trobem una mica més tard, amb una important incorporació de professorat a final dels anys setanta —particularment notable per la ferma voluntat que va palesar molt aviat d'arrelar-se en aquestes terres i d'impulsar-hi la docència i la recerca, una voluntat tan ferma que la majoria encara avui són professors i professores en plena activitat a la URV.

Quan el 1983 la *Delegación* es va convertir en Facultat de Ciències Químiques de Tarragona, encara dins de la Universitat de Barcelona, ja existia una recerca en química i en bioquímica que, si bé es feia encara en condicions precàries i sense mitjans tan essencials com ara fonts bibliogràfiques adequades, suplia les mancances amb l'entusiasme, la dedicació, les col·laboracions externes i una multitud de viatges a la universitat mare, sobretot a les biblioteques i als serveis tècnics.

A mitjan anys vuitanta ja se'n començaven a notar els fruits: publicacions, primeres tesis doctorals, primers projectes competitius. A partir d'aleshores, homes i dones vam anar accedint de forma equilibrada a places permanents, a la responsabilitat en la direcció de la recerca i en les tasques de gestió. Quan es va crear la Universitat Rovira i Virgili a final del 1991, el col·lectiu de ciències experimentals estava ja ben consolidat i la seva producció científica s'havia fet ben visible. Es demanaven projectes i s'aconseguien grups consolidats, liderats per homes i, més freqüentment els primers anys, per dones. Aquest últim aspecte en particular va constituir una autèntica raresa

1 Es poden trobar tota mena de precisions històriques sobre la creació i la trajectòria dels centres universitaris de Tarragona al llibre *La Universitat Rovira i Virgili. Una aproximació als deu primers anys de la universitat pública del sud de Catalunya*, d'Antoni González Senmartí, editat per Publicacions URV (2005).

en el context català (i no català) de les ciències experimentals, com pot veure's en els reculls sobre la recerca de Catalunya publicats per l'Administració.

La posterior diversificació en centres —les actuals facultats de Química i d'Enologia— i en departaments no ha fet canviar al llarg del temps aquesta situació globalment equilibrada. Les dades de catedràtiques i catedràtics d'universitat de la plantilla actual ho il·lustren clarament: abans que es creés la Universitat Rovira i Virgili, havíem comptat amb un catedràtic i una catedràtica, que després van traslladar-se a la Universitat de Barcelona. El 1991 van accedir a una càtedra un home i una dona, els primers de la plantilla actual².

Avui, quan ja fa gairebé vint anys que es va crear la URV i que hi va haver les primeres càtedres, entre els tres departaments de Bioquímica i Biotecnologia, de Química Analítica i Química Orgànica i de Química Física i Inorgànica, sumem 11 dones i 11 homes en actiu amb aquest nivell professional. Particularment significatiu d'aquesta tendència excepcional, pel que fa a la paritat entre dones i homes, van ser els 10 primers anys, durant els quals el nombre de catedràtiques no va ser mai inferior al de catedràtics. Un factor que no recullen les dades recopilades, però que el coneixement de les persones permet assenyalar, és que, de les sis primeres dones, quatre tenien fills quan van accedir a la càtedra.

L'anàlisi de la qualitat a través d'índexs bibliomètrics, tot i la dificultat de comparar camps de recerca, tampoc no deixa en situació de desigualtat les dones d'aquest col·lectiu. Així, les dones signen el 46% dels articles publicats pels departaments de ciències experimentals de la URV que han rebut més de 100 citacions, i el 75% dels que superen les 200. En la mateixa línia, l'índex h —un paràmetre molt utilitzat actualment que s'obté quan h articles superen h citacions— ens fa arribar a les mateixes conclusions: entre els que superen un índex de 30, hi ha un home i dues dones, i si es fa la mitjana de l'índex del col·lectiu de catedràtics i catedràtiques, l'índex és de 22, amb una diferència entre gèneres que no supera una dècima!

Certament, estem parlant d'un col·lectiu petit, amb dades que poden no ser gaire significatives estadísticament, però que no obstant això inciten a reflexionar sobre els factors que han contribuït a una situació d'igualtat de gènere insòlita en l'àmbit de les ciències experimentals, tant en la universitat catalana com en el context internacional. Què pot explicar aquest comportament tan diferenciat en el conjunt dels tres departaments de ciències de la Universitat Rovira i Virgili respecte a les tendències observades en les universitats catalanes o de la resta d'Europa? La joventut de la universitat ha estat segurament important, però no sembla un factor determinant, si es compara amb la situació que hi ha en altres institucions nascudes en la mateixa època.

² Les dades d'aquest apartat han estat facilitades pel Servei de Recursos Humans de la URV.

Des de final dels setanta, a la *Delegación de la Facultad de Ciencias* hi van fer cap persones que havien cursat els estudis en diferents universitats, algunes amb el doctorat ja defensat, amb una experiència en la recerca i amb una certa maduresa científica ja adquirida que, tot i la clamorosa mancança de mitjans, van permetre iniciar una investigació d'actualitat en el context científic de l'època, amb escassa tutela —per no dir nul·la— de la universitat mare i de les seves facultats afins. Homes i dones que es van aplegar a Tarragona per raons personals ben variades, amb situacions precàries de PNN (professors no numeraris —desplego la sigla per a qui sigui massa jove per tenir-la gravada en la memòria), però amb ganes de desenvolupar de forma plena la seva professió universitària en un marc gairebé verge.

La *Ley de Reforma Universitaria*, promoguda el 1983, va permetre consolidar en places permanents de titulars d'universitat un bon nombre d'aquelles persones, en un procés que es va denominar *de idoneidad*. Naturalment, la incidència del procés va ser de gran impacte a totes les universitats catalanes i a les espanyoles, però per al jove nucli tarragoní de ciències experimentals va marcar un abans i un després. Una important característica d'aquell professorat és que, tot i les col·laboracions científiques, no formava part de clans universitaris establerts amb pautes de comportament marcades per velles escoles i, per tant, comptava amb autonomia per generar les seves pròpies regles internes. Aquest és probablement un aspecte decisiu en l'equilibri històric de gèneres, històric per continuat i per infreqüent en altres contextos, d'aquest sector a la URV.

És obvi, però, que un context favorable no pot explicar per si sol l'èxit de les dones d'aquest col·lectiu a assolir les places de més alta qualificació universitària, a rebre reconeixements externs, a assolir responsabilitats de direcció i de gestió, a ser cridades per organismes d'avaluació bastant abans que es tinguessin en compte consideracions de gènere: aquest èxit és degut, en primer lloc i sense cap mena de dubte, a elles mateixes pel seu treball constant de dedicació a la universitat, pel sacrifici que implica establir prioritats personals sense deixar de banda cap responsabilitat, en definitiva, per la seva implicació professional absoluta. Les estadístiques, no obstant això, indiquen tan tossudament l'excepcionalitat de la situació paritària d'aquest col·lectiu de científiques que fan dubtar si elles mateixes, en un context diferent amb pautes de conducta més rígides per les tradicions heretades i malgrat tots els seus mèrits i esforços, haurien pogut assolir les mateixes quotes d'igualtat.

De l'experiència de les dones del col·lectiu de ciències experimentals a la URV se n'extreu una conclusió inexorable: ha estat la seva feina, la seva voluntat i la confiança en les pròpies capacitats allò que les ha portades a les cotes de visibilitat i de paritat que han assolit. No ho han fet soles, i és just reconèixer que, al seu entorn, hi ha hagut homes que els han donat suport, tant en el context professional com en el dia a dia enfront d'unes estructures socials tan poc propícies a la igualtat.

Totes les dades constaten que la igualtat formal per raó de gènere no assegura, a la pràctica, la igualtat d'oportunitats, tan condicionada per factors socials externs. Contribuir de forma més efectiva a corregir el biaix és l'objectiu de les polítiques actives afavoridores de més equilibri de gènere adoptades per diferents organismes, com ara la Comissió Europea, que incentiven la participació femenina en comissions i llocs de presa de decisions. La legislació espanyola actual també hi contribueix, tot i la molt perversa conseqüència que la necessitat de paritat en òrgans de decisió pot generar sobre col·lectius amb molt poca representació femenina, fet que carrega, amb un excés de participació, poques dones, que han de multiplicar els esforços: en algunes àrees de ciències —i encara més a enginyeria— som tan poques que no parem de participar constantment en comissions de tota mena. Esperem, en tot cas, que pautes legals i accions incentivadores empreses per les institucions, però també experiències positives com la que hem exposat, estimulin i contribueixin a augmentar el ritme d'assoliment de la paritat en el camp de la recerca científica.

Bibliografia

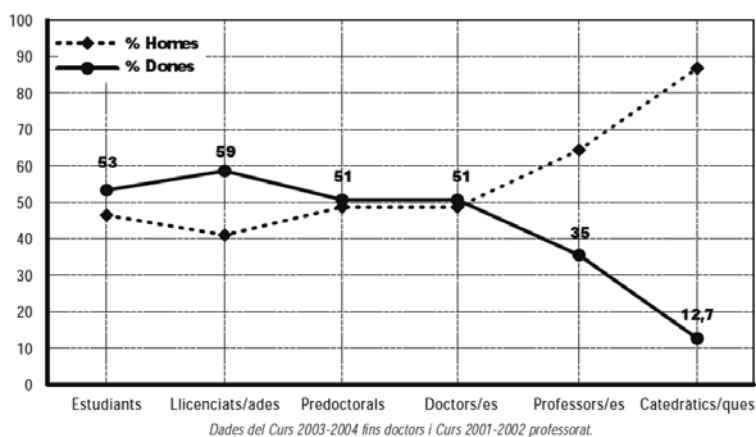
- COMISSIÓ EUROPEA (2009). *She Figures 2009: Statistics and Indicators on Gender Equality in Science*. http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she_figures_2009_en.pdf
- PASTOR, Inma (coord.) (2008). *Dones i Homes a la URV. Un estudi de les desigualtats per raó de gènere*. Tarragona: Publicacions de la URV.

El pensament androcèntric a les ciències de la salut

Rosa Solà, Montse Giralt, Aina Serra¹

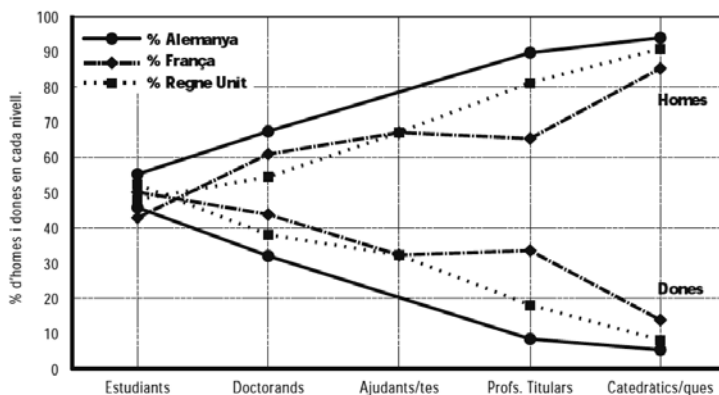
Només hi ha 15 catedràtiques de Medicina a les universitats de l'Estat espanyol, i cap no ho és en Pediatria ni en Ginecologia. Pel que fa a les persones llicenciades en Medicina i Cirurgia que exerceixen com a metges, més de la meitat són homes. Crida l'atenció que l'accés de les dones a la càtedra sigui tan mins a i que en l'exercici de la professió hi siguin minoritàries, mentre que, a les facultats de medicina, la proporció d'estudiants femenines supera el 75% del total de l'alumnat. Es repeteix el fenomen imatge en titora del món científic en general (fig. 1 i 2).

Fig. 1. Dones i homes a les universitats espanyoles

¹ Rosa Solà i Montse Giralt són professores de la Facultat de Medicina i Ciències de la Salut de la Universitat Rovira i Virgili. Aina Serra és estudiant de Medicina i membre de l'Associació d'Estudiants de Ciències de la Salut.

Fig. 2. Frequència (percentatge) d'homes i dones en distints nivells acadèmics de França, Alemanya i Gran Bretanya

[Hem extret les dues figures de <www.fecyt.es/fecyt/docs/tmp/1649797961.pdf> i <www.pcb.uab.edu/bioeticaidret/archivos/documentos/Mujeres_y_Ciencia.pdf>.]

Ens preguntem, doncs, on és el sostre de vidre per a les dones metgesses, i aventurarem alguna hipòtesi en relació amb les possibilitats de superar aquesta limitació.

Pel que fa a la constatació de l'escassetat de dones titulars de càrrecs de responsabilitat en les organitzacions de salut, vegem les dades de dos grans hospitals universitaris de Barcelona, de 700–800 llits —que és un indicador de la grandària del centre—: l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau i l'Hospital Clínic.

A l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, el 87% dels caps de departament són homes i el 85% dels caps d'unitat, també. Només hi ha cinc dones (el 13%) que ocupin el lloc més destacat de la màxima posició (caps de departament) i quatre dones (el 15%) que siguin responsables d'unitat. A l'Hospital Clínic s'hi han observat dades similars: el 87% dels caps de departament són homes i el 89% dels caps d'unitat, també. Només sis dones (el 13%) ocupen la màxima responsabilitat, i sis més (el 11%) són caps d'unitat. Les dades del 2002 relatives a les promocions internes a l'Hospital Clínic reflecteixen una situació similar, pel que fa a la distribució de sexes. En el segon nivell de responsabilitat (consultor), sols un 25% són dones, i en el màxim nivell de responsabilitat (consultor sènior), sols un 8% són dones. El 2007, aquestes proporcions no havien canviat, malgrat el 10% d'increment en la posició de líder. A l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau s'hi han advertit proporcions similars: un 68% de les promocions en el nivell de màxima superior són homes. Les dades d'aquests dos grans hospitals universitaris (Santamaría, 2009) són similars a les que s'observen en hospitals del nostre entorn.

Ens preguntem, doncs, ¿on és la metgessa líder que ha de compaginar els coneixements científics, les habilitats clíniques i la compressió humana —tres característiques que, segons Harrison, són la base de la bona medicina (Harrison, 2009)?

Quan som noies i arribem a les facultats de Medicina, tenim el cap ple de somnis i pensem que farem realitat un món nou. En aquell primer moment, advertim que estem envoltades d'altres dones i de més aviat pocs homes. Per tant, ens sembla que el gènere no serà un tema important. La cosa canvia quan, llicenciades, arribem a l'hospital i als centres d'atenció primària. Aleshores ens adonem que, al món laboral, la proporció de dones que havíem trobat a la facultat no es reproduïx en el repartiment dels càrrecs de responsabilitat, i comencem a pensar que potser el gènere hi té alguna cosa a veure...

Què se'n fa, doncs, de les nostres ambicions de l'època d'estudiants? ¿Hi renunciem, potser? Quan hi reflexionem veiem que no, que no es tracta d'una renúncia, sinó que l'orientació que donem a la nostra carrera és una conseqüència del fet que les dones i els homes veiem la vida de forma diferent, i que també treballem de manera diversa. Les metgesses tenim més memòria visual i més empatia que els metges. Dedicuen més temps a les persones, i donem als pacients més consells i recomanacions de tipus preventiu. Potser aquesta empatia i la voluntat d'una major dedicació a les persones és el que fa que siguem menys agressives en la lluita pel poder, i que ens acontentem amb càrrecs que són considerats de menys responsabilitat organitzativa i que permeten dedicar més temps al pacient, en el sentit més ampli.

No es pot oblidar, d'una altra banda, que les joves metgesses aviat ens trobem amb la necessitat de fer compatible la vida familiar amb aquella vida laboral intensa a què aspiràvem en començar a estudiar. Tenim les mateixes ambicions professionals que al començament, però se n'hi afegeixen d'altres, com ara formar i fer prosperar una família pròpia. I, un cop formada, hi desenvolupem, de manera predominant, la tasca de cuidadores dels fills i dels familiars de major edat. Quan això arriba, les metgesses ens cal escollir entre dues opcions: o bé renunciem a formar una família pròpia i ens dediquem en exclusiva a treballar per aconseguir les nostres aspiracions laborals inicials o bé compaginem el treball amb la cura de la família i deixem en segon terme l'obtenció d'encàrrecs de responsabilitat en l'estructura del sistema de salut. El cert és que l'organització laboral actual encara no ha resolt la integració de totes les facetes de la vida d'una dona.

En un estudi, publicat a la revista *Nature*, a començament del 1997, Christine Wenneras i Agnes Wold ens deien que les dones han de ser 2,6 vegades millors que els homes per aconseguir els mateixos fons per a la investigació científica. És a dir: les dones havien de publicar 2,6 vegades més que els seus companys que fossin igual de productius per obtenir la mateixa valoració en la competència científica. Desgracia-

dament, amb el pas dels anys les dades que ofereix aquesta observació no han canviat gaire, i des dels anys noranta una sèrie d'estudis científics —com ara els informes del grup d'Hèlsinki, els informes Etan i She Figures del 2003, 2006 i 2009— han anat posant de manifest que el desequilibri existent entre dones i homes, en el món de la ciència, hi persisteix.

Aquestes observacions podrien donar lloc a la reflexió següent: quin seria el model d'atenció sanitària que liderarien les dones metgesses, si aconseguissin els llocs de direcció? Potser seria, l'atenció sanitària, més humana, més dedicada a les persones, i possibilitaria conciliar la vida laboral amb la familiar?

A poc a poc, la nostra societat està canviant i, darrerament, es percep que, a mesura que les promocions de nous llicenciats se succeeixen, les dones hi anem adquirint papers una mica més importants. De fet, podem veure que el model que permet que els homes predominin als llocs de major responsabilitat i que és vigent encara en els hospitals no es reproduïx, per exemple, entre les associacions dels actuals estudiants de medicina.

Efectivament, en l'actual junta directiva de l'Associació d'Estudiants de Ciències de la Salut de Catalunya hi trobem tres dones i dos homes. Dels set coordinadors nacionals d'aquesta associació, quatre són dones i tres són homes. Els càrrecs de presidència de les diferents ciutats estan tots ocupats per dones. Aquestes dades són un petit exemple del que està passant entre les generacions de futurs metges.

Actualment aprenem a treballar junts, cosa que ens permet entendre la forma de fer feina d'uns i altres i descobrir el millor de cadascú. Per tant, confiem que, quan aquestes generacions accedeixin als llocs de responsabilitat dels hospitals, tots plegats seran capaços d'anar molt més enllà del gènere de cadascú i aconseguiran donar la importància que cal a la capacitat veritable de les persones, independentment de si són homes o dones.

D'una altra banda, si fem un cop d'ull a les estructures sanitàries d'altres països, trobarem països on les persones que tenen una major responsabilitat en l'àmbit de la sanitat són dones. Això no passa perquè els apliquin una discriminació positiva, sinó simplement perquè són més vàlides, tenen una capacitat d'empatia major i es dediquen més intensament a les persones. És cert que, tradicionalment, aquests ítems no s'han valorat com a propis dels líders, però cada dia es fa més palès que són importantíssims per dirigir un equip d'una forma més eficaç i obtenir-ne una major productivitat. Potser, per aquesta via —comprovar empíricament l'eficàcia d'uns i altres—, aquest sostre de vidre sota el qual sembla que hagin de viure les dones s'anirà fent a poc a poc.

Conclusions

Carregades d'ambicions, les joves estudiantes de Medicina iniciem el nostre camí amb l'objectiu, d'una banda, d'adquirir els millors coneixements científics, habilitats clíniques i compressió humana, i, d'una altra, participar en una organització sanitària que doni més bon servei a les persones.

Les dificultats que trobem en aquest camí sovint ens fan canviar el nostre punt de vista; però és important que demostrem al món que ens envolta que les dificultats no ens fan defallir, sinó que ens fan créixer, i que és precisament gràcies a aquesta capacitat de compaginar diferents responsabilitats que tenim unes capacitats de lideratge tan vàlides com els homes —si és que no en tenim més.

Tots plegats —homes i dones— hauríem de descobrir com seria el model de servei de salut liderat per les persones amb més capacitat —també per dones metgesses quan elles siguin les més capaces—, i tractar d'aplicar-lo en benefici de tothom.

Seria bo recordar les paraules de la guanyadora del premi Nobel de Medicina del 1986. Rita Levi Montalcini manifestava que «les dones —almenys les que han treballat amb mi— tenen la mateixa capacitat que els homes, però són més apassionades». I també deia que cal que «les científiques vagin totes alhora per acabar amb els sofriments del món, posant el coneixement científic al servei de la humanitat».

Agraïment

A la Sra. Isabel Baixeras, advocada, per la seva generosa col·laboració i les seves aportacions, que ens han permès millorar els conceptes presentats en aquest capítol.

Bibliografia

- AA.VV. (2009). *Harrison. Principios de medicina interna*. Mèxic: McGraw-Hill.
- ARRIZABALAGA, Pilar; Miguel BRUGUERA (2009). «The Feminization and the Profession of Medicine». *Medicina Clínica* [Barcelona], núm. 133 (5), pàg. 184–186. [EPUB, 8 de maig del 2009.]
- ARRIZABALAGA, Pilar; Carmen VALLS-LLOBET (2005). «Female Doctors: from Incorporation to Discrimination». *Medicina Clínica* [Barcelona], núm. 125 (3), pàg. 103–107.

- COMISSIÓ EUROPEA (2003). *She Figures 2003: Women and Science, Statistics and Indicators*. Brusel·les: Comissió Europea.
- COMISSIÓ EUROPEA (2006). *She Figures 2006: Women and Science, Statistics and Indicators*. Brusel·les: Comissió Europea.
- COMISSIÓ EUROPEA (2009). *She Figures 2009: Statistics and Indicators on Gender Equality in Science*. Brusel·les: Comissió Europea.
- ETAN (2009). «Política científica de la Unió Europea. Promover la excelència mediante la integració de la igualtat entre gèneros». Luxemburgo: Comissió Europea.
- PHILLIPS, Susan P.; Emily B. AUSTIN (2009). «The Feminization of Medicine and Population Health». *The Journal of the American Medical Association*, núm. 301 (8), pàg. 863–864.
- SANTAMARÍA, Amparo; Anna Maria MERINO; Odette VIÑAS; Pilar ARRIZABALAGA (2009). «Does Medicine still Show an Unresolved Discrimination against Women? Experience in Two European University Hospitals». *Journal of Medical Ethics*, núm. 35 (2), pàg. 104–106.
- WENNERÅS, Christine; Agnes WOLD (1997). «Nepotism and Sexism in Peer Review». *Nature*, núm. 387, pàg. 341–343.

Dones i tècnica: un binomi insalvable?

Silvia De la Flor López

El curs 2010-2011 hem celebrat el centenari de la incorporació de les dones als estudis universitaris amb una xifra que ja supera el 50% de la presència femenina a les aules. Tot i que cal que ens felicitem per aquesta dada, aquest tant per cent tan alt de representació femenina se centra encara en titulacions de l'àmbit de les humanitats, ciències de la salut o ciències socials i jurídiques. Hi ha, tanmateix, titulacions (bàsicament en l'àmbit de l'enginyeria) en què la presència de dones no supera el 10%. Davant d'aquest panorama tan desolador, ens podem preguntar: per què les dones continuen sent encara una minoria en els estudis d'enginyeria? Per què, sent titulacions apassionants, amb excel·lents oportunitats professionals i salarials, continuen sent menys atractives per a les dones?

No pretenc, jo, a través d'aquestes línies, ser tan agosarada de respondre de manera contundent aquestes preguntes, i encara menys sabent que aquest tema ja ha estat analitzat, debatut i discutit en diversos fòrums. Tanmateix, com a enginyera, professora titular d'Enginyeria Mecànica i mare d'una (qui sap?) futura enginyera, puc aportar una visió o una opinió (i potser alguna possible solució) que contribueixi a millorar les estadístiques de la presència femenina en les carreres tècniques. Una presència que —d'això sí que n'estic convençuda— serà positiva no solament per a elles, sinó també per al conjunt de la societat, ja que comportarà necessàriament un enriquiment de la ciència i de la tècnica.

1. Algunes dades i estadístiques

No seria de bona enginyera si no donés suport a la premissa fonamental d'aquest escrit amb dades i estadístiques que demostrin aquesta absència massiva de dones a les aules de docència en els estudis universitaris tècnics. Gràcies al document «Dones en enginyeria: estudi de les escoles tècniques superiors des de la perspectiva de gènere. El cas de la Universitat Rovira i Virgili» (2009), elaborat per la directora de l'Observatori de la Igualtat de la URV¹, podem estudiar amb detall aquesta realitat.

Com comentàvem al principi, a Espanya —igual que en la majoria dels estats europeus, segons les dades recollides per l'Eurostat—, el percentatge de dones que hi ha en els estudis universitaris és superior a la paritat (53'9% el 2006), amb tendència a un lleuger augment al llarg dels últims anys. Tanmateix, en els estudis d'enginyeria, indústria i construcció (sense distingir encara el tipus d'enginyeria, factor clau en aquesta anàlisi), la presència de dones en aquestes aules no hi supera el 25% per a la mitjana dels estats del grup UE-27, i és una mica superior en el cas d'Espanya, amb un 28%. És curiós que, en l'àmbit de la ciència, la matemàtica i la informàtica —disciplines amb continguts i dificultats semblants a les enginyeries—, la presència femenina a les aules espanyoles és del 34'1%.

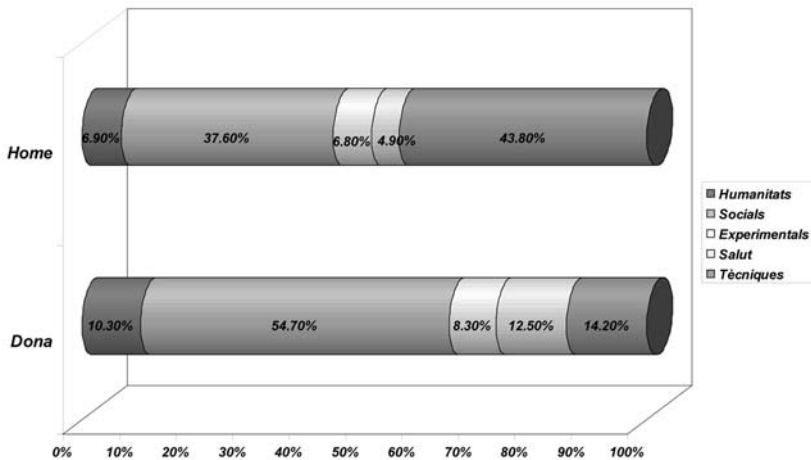
En l'altre extrem, àmbits com el de l'educació, la salut i els serveis socials —com ja se sap— estan totalment feminitzats (a Espanya, en aquests camps d'estudi la presència femenina és del 78'2% i el 76% respectivament). S'esdevé la mateixa cosa en les ciències socials, l'ensenyament comercial i el dret, amb un 68'8%. El més interessant és que aquestes dades presentades per al 2006 no s'allunyen gaire de les que es van presentar per al 1998: no indiquen canvis substancials i només hi detectem lleugers augmentos en totes les disciplines, però sense que en destaquí cap especialment. És a dir, tant el 1998 com el 2006, el nombre de dones en l'àmbit de l'educació és gairebé 3 vegades superior al nombre de dones en l'àmbit de l'enginyeria, la indústria i la construcció.

Si ens centrem exclusivament en el context espanyol, les dades recollides per l'INE per als cursos 1996–97 i 2006–07 donen xifres semblants, malgrat que la classificació és lleugerament diferent. El percentatge de dones que realitzen estudis dins dels ensenyaments tècnics va passar d'un 25'8% en el curs 1996–97 a un 27'3% en el curs 2006–07. En l'àmbit català el panorama no és més encoratjador: segons el DURSI, per al curs 2006–07, les dones que estudiaven en l'àmbit dels ensenyaments tècnics era d'un 24'6%, encara més baix que la dada per a la mitjana espanyola. És important incidir que, en aquesta dada, no s'hi distingeixen els tipus d'enginyeries, ni si són de grau mitjà o de grau superior.

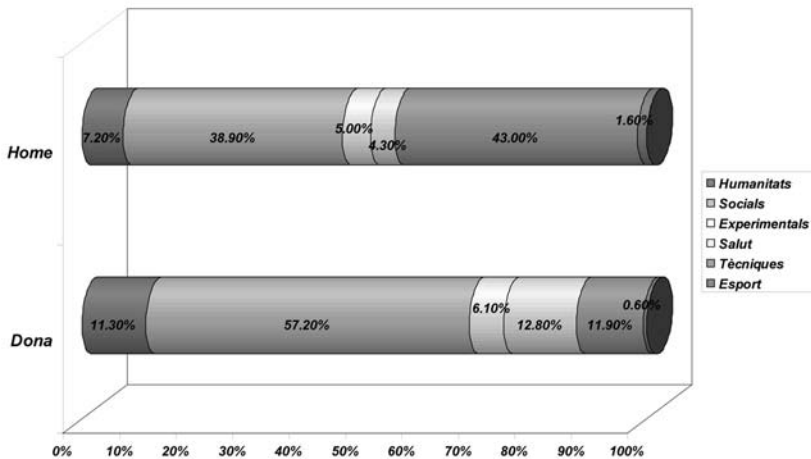
1 Document elaborat en el marc d'un projecte de recerca finançat per l'Institut Català de les Dones (U-68/08).

Tot aquest ball de números queda magníficament recollit als següents gràfics realitzats per un grup de recerca de la URV en l'estudi ja esmentat, a partir de les dades obtingudes per la CRUE per al conjunt de les universitats espanyoles i el DURSI per al conjunt de les universitats catalanes.

Gràfic 1: Distribució de l'alumnat matriculat en les universitats públiques d'Espanya en el curs 2006–07, segons l'àmbit d'estudi i el sexe.

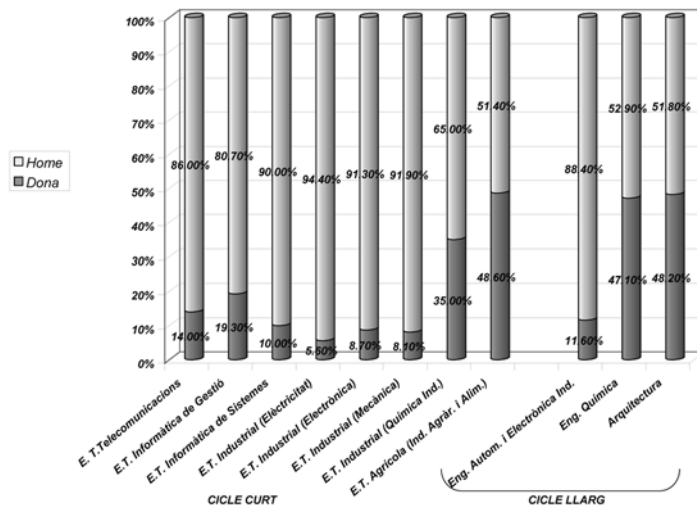
Gràfic 2: Distribució de l'alumnat matriculat en les universitats catalanes (inclouen centres propis, adscrits, títols propis i homologats en les universitats públiques i privades) en el curs 2006–07, segons l'àmbit d'estudi i el sexe.

Podem observar de manera vistosa, a partir dels gràfics, que, tant a nivell estatal com a nivell autonòmic, el biaix en l'elecció dels estudis és aclaparador: els homes no tenen cap dubte a fer majoritàriament les carreres tècniques (43'8% i 43%), mentre que només el 14'2% i l'11'9% de les dones gosen atrevir-se a entrar en aquest, aparentment, masculinitzat món.

Si analitzem més detalladament el que es coneix com a àmbit tècnic i n'estudiem la presència femenina segons el tipus d'enginyeria, encara podrem trobar xifres més alarmants. Per fer aquest estudi, les autores i autors de la URV s'han basat en les dades obtingudes de la URV, que presentem al gràfic 3. A la nostra universitat, la presència femenina a les aules és del 17'6% de mitjana en les titulacions tècniques (de cycle curt o, actualment, de grau) i del (sorprenent!) 37'1% en les titulacions superiors (de cycle llarg o, actualment, de màster).

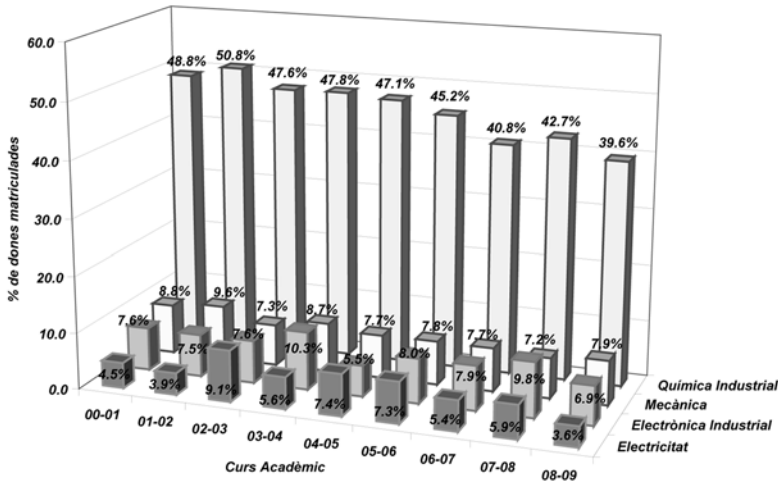
Gràfic 3: Distribució de l'alumnat matriculat a les escoles tècniques de la URV en el curs 2007-08, segons la titulació i el sexe.

Dins de les titulacions de cycle curt, en les enginyeries tècniques industrials, en les especialitats d'electricitat, electrònica o mecànica, hi són significativament baixos els valors, que no superen el 8'5%; i, en les altres, —excepte ET Industrial Química (amb un 35%) i ET Agrícola (amb un 48'6%)—, els valors no hi assoleixen el 20%. En les de cycle superior, a Enginyeria Química o a Arquitectura la presència femenina és aprop de la paritat (d'aquí el sorprenent 37'1% de mitjana); però, en el cas de l'Enginyeria Industrial Automàtica i Electrònica, el percentatge s'hi enfonsa amb només un 11'6%.

Aquest comportament tan diferenciat s'ha anat repetint els darrers anys. Al gràfic 4, hi presentem el percentatge de dones matriculades, a tot Catalunya, en les especialitats de l'enginyeria tècnica industrial esmentades abans, des del curs 2000-01 fins al 2008-09. Hi observem que —tant a electricitat, electrònica o mecànica— el nombre de dones no supera el 10% del total d'alumnes, mentre que a l'Enginyeria Tècnica Industrial Química el nombre de dones oscil·la entre el 40% i el 50%.

Gràfic 4: Distribució del tant per cent de dones matriculades a Enginyeria Tècnica Industrial —especialitats: Electricitat, Electrònica Industrial, Mecànica i Química industrial—, des del curs 2000-01 fins al curs 2008-09 a tot Catalunya (SUC).

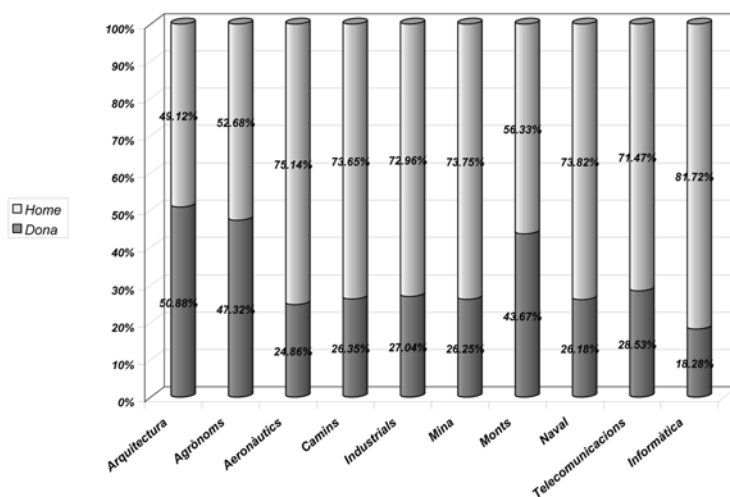
Aquests resultats no són exclusius de la nostra universitat, sinó que també els observem en d'altres, com ara la Universitat de Jaén —recollits a Medina Quesada (2004)— i la Universitat Politècnica de Madrid —recollits a Del Río Merino (2009). És molt interessant aquest darrer estudi, que podem analitzar al gràfic 5, i que es centra en titulacions de cicle llarg o enginyeries superiors de la UPM. En aquest gràfic és molt destacable que, per a les enginyeries més industrials o tecnificades (camins, aeronàutica, industrials, mines o navals), el percentatge no supera el 27%, xifra significativament superior al 8'5% que trobem a la URV en les enginyeries tècniques o al 10% màxim de tot Catalunya.

Observant el conjunt de dades, l'absència de dones en les carreres d'enginyeria no és igual en totes —és molt més acusada en el cas de les carreres d'àmbit més industrial i, dins d'aquestes, les tècniques o de cicle curt. D'una forma molt simple, podríem dir que, en les titulacions socialment relacionades amb les enginyeries de «bata blava»,

la presència femenina hi és escassa, mentre que, en les titulacions socialment relacionades amb les enginyeries de «bata blanca», la presència femenina hi assoleix valors propers a la paritat.

Un altre cop podem plantejar la mateixa pregunta amb què iniciàvem aquesta anàlisi, però ara clarament fonamentada en unes dades. Per què les dones són una minoria en l'àmbit de les enginyeries i aquesta absència és molt més acusada en aquelles que són més purament industrials o tecnificades, com ara mecànica, electricitat o electrònica?

Gràfic 5: Distribució del tant per cent de dones matriculades a les Escoles de la Universitat Politècnica de Madrid en el curs 2004-05.

2. Les dones i la tècnica al llarg de la història

Aquesta absència femenina en l'àmbit tecnològic sembla que ha estat permanent al llarg de la història, sent comptades les ocasions en les quals una dona ha destacat per un descobriment tècnic o una gran aportació al món de la tècnica fins ben entrat el segle xx.

Per comprendre aquesta incursió femenina al món dels descobriments tècnics i les raons per les quals no han estat gaire abundants sembla oportú fer una mirada retrospectiva a la història de la tècnica, i, més concretament, a la història de l'enginyeria industrial des dels seus inicis fins a principi del segle xx. Potser llavors ens sorprendrà

veure que lluny arriben les arrels de les aportacions —escasses, però rellevants— de les dones a l'apassionant món de la tècnica.

La falta de presència femenina en les activitats relacionades amb la tècnica té una clara explicació en certes etapes de la història clàssica, en què la tècnica i el seu art eren considerats gairebé menyspreables. En un fragment del diàleg platònic *Gòrgies* s'hi demostra que poc que es considerava el tècnic en l'Antiguitat: «Però tu els menysprees [el tècnic i el seu art], i li diries de seguida *constructor de màquines* i no voldries donar la teva filla per al seu fill, ni desitjaries prendre la seva per al teu.» Els homes lliures es dedicaven a la política, a l'art o a la filosofia, mentre que les feines corporals es consideraven baixes i havien de ser executades per esclaus.

Tenint en compte això, no és estrany que fins i tot Arquímedes, el físic i enginyer més notable de l'antiguitat grega, l'únic dels antics que ens va transmetre una clara noció de la mecànica i de la hidrostàtica, apreciés molt poc la tècnica. Plutarc ens diu que Arquímedes mateix considerava els seus treballs tècnics simplement com a «subproductes d'una geometria infantil» i deia que «la construcció d'instruments i, en general, qualsevol activitat que es dirigeix a finalitats pràctiques és baixa i plebea».

Si el tècnic es valorava per alguna raó era perquè contribuïa a desenvolupar màquines de guerra i fortificacions: no hem d'oblidar que els primers enginyers foren enginyers militars. No va millorar l'opinió sobre el tècnic/enginyer en l'època romana, quan es van desenvolupar algunes màquines d'ús industrial, i la solució dels problemes tècnics es van deixar a mans dels arquitectes (més ben valorats i respectats que els tècnics en aquella època).

No va ser fins al llinard de l'Edat Mitjana que va millorar aquest baix concepte dels tècnics. Així es dedueix d'un avís de Constantí el Gran al governador d'una ciutat africana perquè «enrol·li joves d'uns divuit anys que mostrin predisposició per als oficis mecànics, ja que necessitem el major nombre de possibles tècnics.» En aquesta època els estudiants d'enginyeria rebien salari, ni ells ni els seus pares no havien de pagar tributs i, fins i tot més endavant, també els mestres d'enginyeria estaven exempts de qualsevol mena de contribució, igual que els seus pares (igual que en l'època actual!).

Podem apreciar que, des dels inicis, les activitats del tècnic o enginyer estaven íntimament relacionades amb les activitats de l'ofici més que com a art o com a ciència, amb la qual cosa el reconeixement social era bastant baix i, com en altres àmbits socials, la participació femenina en aquest tipus d'activitats era impensable.

Entre els segles XII i XV, el panorama de la participació de les dones en el món de la tècnica o de l'enginyeria no canvia. És un període tremendament interessant en la història de la tècnica, ja que és quan s'instauren els fonaments tècnics de la nostra civilització moderna (es desenvolupen: alguns enginys en maquinària agrícola que

perfeccionen l'agricultura, el molí d'aigua com a motor del creixement rural i urbà, el paper, la impremta, els binocles, el rellotge mecànic...).

També a l'Edat Mitjana hi van florir de manera notable les tècniques manuals, fet que s'inicià als convents i s'afavorí des dels nombrosos gremis ciutadans. És en aquestes agrupacions gremials, de caràcter eminentment masculí, on es desenvolupaven procediments, tècniques, màquines, eines i tota mena d'enginyers per perfeccionar l'ofici: era l'enginyer de l'època. Malgrat que socialment continuaven patint un cert menyspreu i una escassa valoració, certs descobriments i les seves aplicacions suggereixen que, malgrat tot, s'esdevenia una revolució en el raonament amb relació a la naturalesa i l'activitat de la matèria.

A final del segle XIV i principi del XV es compleix el trànsit de la filosofia natural a la ciència natural, i gràcies a l'experiència acumulada per unes quantes generacions d'artesans s'inicia l'elaboració teòrica dels coneixements que sobre els problemes mecànics ofería la pràctica diària: és el Renaixement, quan els artistes es fan enginyers. No es pot comprendre el Renaixement tècnic sense apreciar l'amplitud d'aquest moviment iniciat en els últims segles de l'Edat Mitjana. Els enginyers del Renaixement són, per a la societat, homes d'una forta tradició forjada en les grans obres de les catedrals o les fortificacions, o en els camps de batalla.

Són homes que treballen en el seu art per construir màquines i edificis, partint d'un pressupost donat i utilitzant tots els mitjans de què disposen. De fet, la funció de l'enginyer actual no dista gaire de la d'aquella època. L'enginyer del Renaixement està molt ben reconegut, rep una bona paga i, en general, és una persona completa: té coneixements militars, hidràulics i civils, i exerceix, alhora, d'arquitecte i artista, fuster, vidrier... Mitjançant l'experimentació aprenen el rudiment del seu art i el perfeccionen. És comprensible que en aquesta època tampoc no hi apareguin dones destacades en l'àmbit de la tècnica o l'enginyeria, ja que el seu paper social era molt lluny d'on es gestaven els grans enginyers.

En aquest període, es produeixen millores en el desenvolupament del microscopi i el telescopi, la qual cosa, a final del segle XVI, fa que neixi una branca de la tècnica (la mecànica de precisió i la construcció d'instruments) fonamental per, posteriorment, avançar en el camp en què es produeixen les primeres i més nombroses aportacions femenines en la història de la ciència i de la tècnica: l'astronomia.

La participació femenina en aquesta disciplina anava, inicialment, sempre acompanyada d'una mà masculina. Per exemple, el gran astrònom Tycho Brahe (1546–1601) (conegut per la seva exigència en la precisió dels instruments que construïa) tenia una germana petita, Sophia Brahe (1556–1643) (que va estudiar disciplines tan diverses com ara horticultura, història i astronomia), que el va ajudar en les seves investigacions sobre observacions astronòmiques; aquelles investigacions són la base de les prediccions modernes sobre les òrbites planetàries.

Igual que Sophia, però ja al segle XVII, tenim Marie Cunitz (1610–1664), que va traduir les obres de Johannus Kepler, tot usant un llenguatge més accessible i simplificant-ne les complexes lleis perquè hi tinguessin accés els escolars, una traducció que tothom pensava que havia dut a terme el seu marit.

Després del Renaixement —temps en què una intensa activitat cultural es va veure sobrepassada per una gran curiositat per la tècnica—, es va produir, en aquestes disciplines tècniques, un estancament, acompanyat d'una certa falta d'interès en les coses materials. No va ser així en l'àmbit de la ciència, ja que durant el segle XVII s'asisteix al naixement d'un *pensament científic*.

Les relacions entre la ciència i la tècnica canvien sobtadament durant els segles «clàssics». Apareix el mètode d'investigació inductiu, basat en l'experiència, l'observació i l'assaig, i que progressava del raonament particular al general. Va ser en aquest segle XVII, a Anglaterra, on aparegué el concepte de dret d'invenció, o la primera llei de patents, el 1623 en la llei *Statute of Monopolies*. Segons *Ingenious Women*, de Deborah Jaffe, el 1637 es concedeix la primera patent a una dona. Va ser també en aquest segle XVII quan es va fundar a França, sota la protecció de Lluís XIV, la primera escola formal d'enginyeria: el Cos Reial d'Enginyers, que estava format, bàsicament, per enginyers militars.

Ja en el segle XVIII hi apareixen canvis notables en la societat occidental, que passa, en poques dècades, de ser una societat rural i artesana a ser-ne una d'urbana i industrial. És l'anomenat Segle de la Il·lustració o Segle de les Llums. És el segle de la raó, amb què l'home arriba a comprendre el món i a ordenar-lo. És en aquest segle quan apareixen les grans enciclopèdies, ja que calia conèixer les coses amb gran exactitud i calia que tot el que la raó havia declarat digne de ser conegut estigués a l'abast de la majoria.

També en aquest segle (concretament el 1786) apareix la primera referència exclusiva als èxits de les dones en el terreny de les ciències naturals. Es tracta de l'enciclopèdia *Astronomia de les dames*, escrita per l'astrònom francès Jérôme de Lalande. I encara en el XVIII hi apareixen les escoles politècniques, de renom en diferents països d'Europa, com ara, el 1795, l'Escola Politècnica, que prèviament s'havia batejat amb el nom d'Escola Central dels Treballs Públics, centre que té la funció de formar els funcionaris tècnics civils i militars de la nació. A Espanya, Felip V creava, el 1711, el Cos d'Enginyers dels Exèrcits, Places, Ports i Fronteres, que va significar el naixement dels enginyers espanyols com a professió organitzada.

Malgrat que l'enginyeria assoleix aquest segle la categoria de disciplina universitària reglada, es continua considerant una aplicació del coneixement tècnic adquirit per un procés d'aprenentatge i experimentació més que una ciència, a més d'estar, majoritàriament, al servei d'objectius militars. El fet que socialment era impensable que la dona estigués inclosa en aquest procés d'aprenentatge, a més del fet que la dona no podia

participar en activitats acadèmiques —si no era amb permisos especials—, determina que en aquest segle no hi hagi cap dona enginyera.

Tanmateix, sí que, en l'àmbit científic, físic i matemàtic, hi apareixen dones notables que estableixen les bases teòriques fonamentals i necessàries per desenvolupar tècnicament l'enginyeria. En destaquem: la matemàtica Maria Gaetana Agnesi (1718–1799), que va desenvolupar una de les solucions per a les equacions algebriques que encara avui es pot trobar en textos actuals; la física Laura Bassi (1711–1778), que va crear un dels laboratoris experimentals de física més destacats del segle XVIII, o la matemàtica Sophie Germain (1776–1831), deixeble de Lagrange, que va contribuir a desenvolupar la teoria de l'elasticitat, base fonamental sobre la qual descansa la resistència de materials en l'enginyeria civil i mecànica.

Curiosament, segons explica la bibliografia, els pares de Sophie Germain van intentar dissuadir-la d'estudiar matemàtiques, ja que era una activitat «reservada als homes» (frase que en èpoques actuals encara podem sentir per definir altres disciplines —com ara certes especialitats d'enginyeria). Com que no podia assistir a l'Escola Politècnica de París, va aconseguir els apunts d'algunes de les seves classes i va firmar els articles que enviava a Lagrange —que va ser el seu mentor— amb el pseudònim de *Sr. Le-Blanc*.

També hem de destacar d'aquest segle Mary Somerville (1780–1872), excel·lent astrònoma que va traduir la *Mécanique Céleste*, de Laplace, a l'anglès. D'altra banda, ella i Carolina Herschel (1750–1848) van ser les primeres dones membres de la Reial Societat Astronòmica, i, a més, va rebre una remuneració econòmica per part del Govern anglès.

Aquest segle XVIII és també el segle en què s'estableixen les bases pel naixement de l'electrotècnia. Si bé l'experimentació amb els fenòmens elèctrics eren part de jocs en salons i vetllades socials, el coneixement que se'n derivava va permetre desenvolupar posteriorment l'electrotècnia. Per a la història de la tècnica, però, el segle XVIII destaca, bàsicament, pel fet que James Watt (1736–1819) inventà la màquina de vapor. Amb aquesta màquina, la indústria disposava d'un nou motor universal que podia substituir la roda hidràulica i evitar les limitacions de temps i espai, i que podia funcionar en qualsevol època de l'any. La màquina de vapor va ser, entre altres ingredients, la pedra angular perquè aparagués una nova civilització: l'Era Industrial.

Amb el desenvolupament i l'aplicació de la màquina de vapor, es van dur a terme nombrosos avenços industrials durant el segle XIX: el ferrocarril, el transport per navegació, les comunicacions, el descobriment de la relació entre magnetisme i corrent elèctric... Grans descobriments que van col·laborar amb èxit al desenvolupament industrial. De la mà d'aquest desenvolupament científic i tecnològic, el segle XIX ens presenta grans dones en l'àmbit de les matemàtiques, la biologia, les ciències naturals o

l'astronomia; unes dones que comencen a ser presents, més freqüentment, en els llibres d'història a mesura que avança el segle.

Un exemple d'això és la matemàtica Sofia Kovalevskaja (1850–1891), que va ser la primera dona a formar part de l'Acadèmia de Ciències de Sant Petersburg i que —a més d'aportacions a les matemàtiques, la mecànica celeste o la física de cristalls— va fer notables avenços en la mecànica clàssica referent a la rotació del sòlid rígid (fonamental en l'enginyeria aplicada). En l'astronomia, hi destaca Maria Mitchell (1818–1889), que va ser la primera dona professora d'astronomia als Estats Units. Una altra coneguda matemàtica va ser Hertha Marks Ayrton (1854–1923); va estudiar i investigar la física i l'electricitat, va publicar, amb el seu marit, nombrosos treballs sobre l'arc elèctric i el 1904 va ser la primera dona que va llegir un article d'investigació a la Reial Societat de Londres.

A final del segle XIX apareixen per primera vegada en la història dones directament relacionades amb la tècnica o l'enginyeria en un àmbit aplicat (i no exclusivament en el camp de la investigació). Dins d'aquestes pioneres enginyeres hi tenim Ellen Richards (1842–1911), la primera dona que va entrar en el prestigiós MIT (Institut de Tecnologia de Massachusetts) el 1873 per estudiar-hi química. El seu àmbit professional es va centrar en el medi ambient: anàlisi de l'aire, aigua i terres... Tota una pionera en la protecció del medi ambient! Un de seus principis bàsics era que les dones han «d'armar-se d'amplis coneixements en química i en les lleis de la física i la mecànica». Va ser, a més, una de les primeres dones elegides per formar part de l'Institut Americà d'Enginyers de Mines i Metal·lúrgica.

Hem de destacar també Emily Roebling (1843–1903), que, després de la mort del seu sogre i la malaltia del seu marit, ambdós enginyers encarregats de dissenyar i construir el pont de Brooklyn, va assumir les funcions de direcció i control per acabar l'obra. Va ser, a més, una lluitadora pels drets de les dones i va participar en moltes organitzacions cíviues que els defensaven.

A final del segle XIX va néixer també Kate Gleason (1865–1933), filla d'un mecànic i fabricant d'eines que va dissenyar un sistema d'estandardització per a la fabricació d'engranatges. Va ser així com Kate va començar a ajudar el seu pare i com va començar a endinsar-se en el món de l'enginyeria mecànica. Va aconseguir matricular-se a la Universitat de Cornell i fou la primera dona que va entrar en el programa d'enginyeria; però va haver de renunciar-hi per poder ajudar el seu pare en l'empresa familiar, a què es va dedicar de ple —de fet va aconseguir ampliar-ne les fronteres fins a França, Alemanya, Escòcia i Anglaterra.

Abandonada l'empresa familiar, va ser la directora del First National Bank of East Rochester durant la Primera Guerra Mundial on va descobrir la seva passió per l'enginyeria civil, participant en nombrosos projectes de construcció. A més de ser una

activista que defensava el sufragi femení, fou la primera dona que formà part del Verein Deutscher Ingenieure (1913), The American Society of Mechanical Engineers (1914) i The Rochester Engineering Society (1916).

També apareixen nombroses inventores que potser no disposaven d'una formació tècnica adequada, però sí de l'enginy necessari per desenvolupar artefactes dignes de ser patentats —molts, bàsics per a la tecnologia actual. Una de les grans inventores de l'era industrial és Helena Augusta Blanchard (1840–1922), coneguda per *Lady Edison*, que aconseguí 28 patents, 22 de les quals relacionades amb la màquina de cosir —una és el sistema de cosir en zig-zag per als repunts de les vores del teixit.

Una altra coneguda «enginyosa» va ser Martha J. Costhon (1826–1902), que el 1859 va patentar un sistema de senyals nocturns, utilitzant la pirotècnia, com a mitjà de senyalització i comunicació entre vaixells i que va revolucionar les comunicacions navals.

Moltes d'aquestes inventores són recollides al llibre esmentat abans de Deborah Jaffe, *Ingenious Women*. Tanmateix, el fet que es puguin recollir en un únic llibre totes les aportacions patentables diu molt sobre la presència femenina dins d'aquest àmbit. No em puc imaginar el nombre de volums que tindria un llibre semblant que parlés d'homes enginyosos.

A final del XIX neixen també algunes de les insignes enginyeres que han deixat empremta en la història, tot i que es van formar en l'àmbit de l'enginyeria i van desenvolupar la seva activitat professional durant la primera meitat del segle XX. La primera dona que va obtenir un grau en Enginyeria Elèctrica pel MIT va ser Edith Clarke (1883–1959) el 1918. Va treballar per la General Electric fins que es va jubilar, va ser la primera dona que va presentar un article davant de l'American Institute of Electrical Engineers i també la primera dona que va ensenyar enginyeria elèctrica a la Universitat de Texas.

Graduada per la Universitat de Cornell en Enginyeria Civil, Olive Dennis (1885–1957) va començar a treballar professionalment com a dibuixant (no s'ho van permetre com a enginyera) en el Departament d'Enginyeria dels Ferrocarrils Baltimore & Ohio el 1920. Al cap d'un any ja va assolir la categoria professional d'enginyer de servei, l'objectiu del qual era contribuir a millorar el confort dels passatgers mitjançant modificacions en el disseny. Va ser la primera dona a ser membre de l'American Railway Engineering Association.

Amb el seu marit, Lillian Gilbreth (1878–1972), doctorada en psicologia, va dedicar la seva vida professional a integrar la psicologia en la indústria per tal d'incrementar-ne l'eficiència i la producció, per la qual cosa és considerada la mare de la Gestió Industrial. Té l'honor de ser la primera dona elegida a la National Academy of Engineering als EUA.

També treballant amb el seu marit, Gertrude Rand (1886–1970), malgrat que va estudiar psicologia experimental, es va dedicar a l'òptica i a la luminotècnia. Va estudiar com afecta l'enllumenat a la visió i percepció de les persones per poder aplicar-lo al disseny dels sistemes d'il·luminació de túnels.

La primera dona que va ser membre de ple de dret a l'American Society of Civil Engineers (ASCE) fou Elsie Eaves (1898–1983). Graduada en Enginyeria Civil per la Universitat de Colorado, va centrar la seva vida professional en estudis de mercat per a la indústria de la construcció.

El començament del segle xx ve acompanyat del naixement d'algunes dones enginyeres, l'aportació de les quals al camp de l'enginyeria és digna d'esmentar. Per exemple, la primera professora d'enginyeria a temps complet a la Universitat d'Stanford va ser l'alemanya Irmgard Flugge-Lotz (1903–1974), graduada a la Universitat Tècnica de Hannover. El 1929 va obtenir el grau de *Doctor-Ingenieur* i va començar la seva carrera professional en el camp de l'aerodinàmica treballant de la mà de coneguts aerodinamicistes, com ara Prandtl i Betz.

Casada amb un enginyer civil, van passar la Segona Guerra Mundial a França, treballant per a l'Oficina Nacional Francesa d'Investigació Aeronàutica. Posteriorment es van traslladar a Stanford, on Irmgard va exercir com a professora de mecànica de fluids, mètodes numèrics i control automàtic, i va realitzar nombroses publicacions i una extensa investigació fins que va assolir la categoria de catedràtica.

Una altra de les dones més notables d'inici del segle xx va ser la contraalmirall Grace Murray Hopper (1906–1992). Va estudiar matemàtiques a la Universitat de Yale, on també va obtenir el doctorat. Es va unir a les forces armades i fou enviada a Harvard perquè hi completés els estudis en enginyeria i física aplicada al laboratori de computació. Va ser de les primeres persones a programar el Mark I. Posteriorment, ja amb altres companyies de computació, va realitzar les seves aportacions més importants al món de la programació moderna, com ara el desenvolupament del primer compilador o la creació de les bases per al llenguatge COBOL.

A mesura que avancem el segle xx el nom de dones enginyeres o directament relacionades amb el món de l'enginyeria comença a ser considerable. Per aquesta raó, esmentar-ne algunes sense oblidar-ne d'altres de la mateix vàlua que aquelles és una tasca impossible. Apareixen a mitjan del segle xx associacions, congressos i entitats que pretenen agrupar, organitzar i ajudar les enginyeres, o bé les que ho desitgen ser. Un exemple és la creació el 1950, als Estats Units, de la Societat de Dones Enginyeres (SWE), organització sense ànim de lucre amb finalitats educatives i al servei de les professionals de l'enginyeria.²

² <http://www.astr.ua.edu/4000WS/timelist.shtml>.
<http://societyofwomenengineers.swe.org/>
http://www.ieee.org/membership_services/membership/women/

Aquesta societat té com a objectiu el de potenciar la presència femenina dins d'aquesta professió ajudant en la seva formació i estimulant-ne el lideratge. Arran d'aquesta associació s'han anat creant moltes més entitats o organitzacions als EUA o a Europa, dins o fora de l'àmbit universitari (IEEE-Women in Engineering o IEEE-WIE; Engineering Girls; Women's Engineering Society o WES; Mechanical Engineering Women's Group a Stanford; The Anita Borg Institute for Women and Technology (ABI), TryEngineering, etc.) que donen suport, lideren, estimulen i promouen una participació més activa de les dones en l'enginyeria.

A Espanya, el 1999 es va fundar una entitat local de l' IEEE-WIE (les sigles IEEE signifiquen Institute of Electrical and Electronics Engineers) sobretot amb professionals de diferents universitats espanyoles, per recopilar i difondre informació sobre les dones associades a l'IEEE i que trobem en el conjunt del col·lectiu professional, així com per impulsar programes educatius, de desenvolupament i d'informació per augmentar el nombre de dones dins de l'enginyeria en general i per promocionar-ne les posicions. Han estat les pioneres en la globalització internacional del WIE (Women in Engineering).

El que sembla evident és que, si la presència de les dones en el món de l'enginyeria fos comuna i habitual, no existirien aquestes associacions, nombroses i molt actives, que intenten promoure, inspirar i encoratjar les enginyeres en la seva professió, així com les futures estudiants, perquè entrin de ple, i sense por, en el creatiu i interessant camp de l'enginyeria.

3. L'origen de la professió: l'enginyeria industrial

Explicarem d'una forma concisa els orígens i l'evolució dels ensenyaments tècnics a Espanya, tot centrant-nos en la titulació d'Enginyeria Industrial, de la qual van derivar, successivament i amb el pas del temps, els Enginyers Tècnics Industrials i els Enginyers Industrials (Maluquer de Motes, 2000).

Entendrem els orígens, l'evolució, els successius plans d'estudi i la filosofia amb què s'impartien, permet comprendre, d'una manera més clara, per què aquesta professió ha estat tradicionalment considerada per la societat com un reducte exclusivament masculí.

Al segle XIX, els inicis de la industrialització moderna a Espanya (mecanització de la indústria tèxtil, creació de les primeres indústries mecàniques, inici de l'era ferroviària...) van ser essencials per a l'ensenyament de l'enginyeria, ja que, per tal d'aconseguir una modernització del sistema econòmic i industrial, era imprescindible organitzar un sistema educatiu que permetés alfabetitzar la societat i servir per formar funcionaris i tècnics especialitzats.

El vell sistema gremial de fàbrica-escola o taller-escola donarà pas, lentament, a les noves escoles tècniques, on s'aniran gestant les modernes professions lliures. Així, durant el primer terç de segle XIX es van crear, a Madrid, la Escuela de Ingenieros de Caminos y Canales, la Escuela de Minería i, més endavant, la Escuela de Forestales i la Escuela de Agricultura. Més tard, amb el Reial decret del 4 de setembre de 1850, naixia, de forma sistematitzada i institucionalitzada, l'ensenyament d'Enginyeria Industrial. Segons aquest decret, la finalitat d'aquests centres era que:

los que se dedican a las carreras industriales pudiesen hallar toda la instrucción que ha menester para sobresalir en las artes o llegar a ser perfectos químicos y hábiles mecánicos.

Amb aquest decret, s'oficialitzaven els moderns ensenyaments industrials lligats a experiències prèvies dutes a terme en institucions dedicades a aquestes disciplines, com ara les escoles gratuïtes de la Junta de Comerç de Barcelona, que dataven del 1769 i que eren degudes a l'empenta de la burgesia catalana agrària i comercial.

Inicialment es dividia l'ensenyament d'Enginyeria Industrial en tres graus: l'elemental (en els instituts de primera classe), el d'ampliació (s'impartia només a Barcelona, Sevilla i Vergara) i el superior (que s'impartia exclusivament en el Real Instituto Industrial de Madrid).

El grau elemental permetia obtenir, en tres anys, el certificat d'aptitud per als ensenyaments industrials i, en un any més, el títol de Mestre en Arts i Oficis. El grau d'ampliació concedia el títol de Professor Industrial i, si s'ampliava un any, el d'Enginyer Mecànic o Químic de segona classe, i, si es feien les dues especialitats, es podia obtenir el títol d'Enginyer Industrial de Segona Classe. Finalment el grau superior atorgava el títol d'Enginyer Mecànic o Químic de Primera Classe, i, si es cursaven les dues especialitats, s'aconseguia el títol d'Enginyer Industrial.

Aquestes dades són molt significatives en la història del títol d'Enginyeria a Espanya, perquè confirmen que, des dels seus inicis, aquesta titulació ha estat arrelada al seu vessant industrial aplicat, ja que, per arribar a ser Enginyer Industrial, calia passar, prèviament, per la formació que era comuna amb la de Mestre en Arts i Oficis o Mestre Industrial.

De fet, un pla orgànic posterior, de 1855, defineix de manera més clara la carrera i la divideix en tres nivells: elemental (per a «el honrado artesano y el laborioso aprendiz»), professional (per a «el entendido operario y el hábil constructor») i el superior (que «produce el profesorado, el hábil constructor de máquinas y el director ilustrado de los grandes talleres y vastos establecimientos»). Els ensenyaments industrials es con-

sideraven, globalment, des de l'obrer fins a l'enginyer, i els tres nivells estaven perfectament articulats a fi de «dar unidad y enlace a la instrucción de las clases industriales».

Arran del decret de 1850, el 1851 es crea a Barcelona l'Escola Industrial Barcelonessa, que incorporava la major part dels ensenyaments que, fins aleshores, havia impartit la Junta de Comerç (Nàutica, Dibuix i Gravat, Química, Escola de Física...), però només podia impartir l'ensenyament d'Enginyers de Segona i Mestres Industrials.

Successius canvis posteriors deguts a la llei Moyano van permetre que el 1857, a Barcelona, València, Gijón, Vergara i Sevilla, també s'hi poguessin impartir els estudis superiors de la titulació, cosa que va fer que a Espanya hi hagués, en aquell moment, sis escoles superiors d'enginyers industrials, però amb una vida efímera. Problemes pressupostaris i de finançament feren desaparèixer gradualment la majoria d'aquestes escoles —la darrera que es tancà fou el Real Instituto Industrial de Madrid el 1867. D'aquesta manera, fins al 1899 (que va començar a funcionar la de Bilbao) tan sols va quedar obrerta, gràcies al suport de l'Ajuntament i de la Diputació Provincial, l'Escola de Barcelona, coneguda des del 1865 com a Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona.

Aquest pacte Estat-Ajuntament-Diputació durà fins al 1917, any en què l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona va passar a les mans de l'Estat. Una dada curiosa és la procedència dels estudiants de l'Escola de Barcelona: entre el 1868 i el 1901, 820 alumnes en van sortir com a enginyers, més de dos terços especialitzats en mecànica i la resta en química, i més del 50% procedia del món artesanal. És interessant destacar que les úniques titulacions existents en el seu inici eren la de Mecànica i la Química. No va ser fins a principi del segle xx que s'hi van afegir les especialitats d'Electricitat i Tèxtil.

Aquests primers enginyers industrials van tenir moltes dificultats professionals per fer-se un lloc en la incipient societat industrial de mitjan segle XIX. Sense atribucions professionals específiques (que sí que tenien els enginyers de camins i de mines de l'Estat), havien de competir amb tècnics estrangers i amb empírics o «pràctics» sense formació específica.

Aquesta situació va canviar en començar el tercer quart del segle XIX, en l'època que ha estat denominada «segona revolució industrial» i on diferents canvis sociopolítics van condicionar grans canvis en l'estructuració de la titulació. Apareixen noves indústries (bàsicament mecàniques i químiques) i s'estén i generalitza l'ús de l'electricitat, fets que exigeixen tècnics amb una formació més reglada, especialitzada i amb més experiència al laboratori.

Ara ja no n'hi havia prou amb l'experiència dels pràctics i rutinaris, ja que la nova tècnica estava carregada de ciència: havia arribat l'hora de la tècnica científica acadèmica, personificada a Espanya pels enginyers industrials. Aquest perfeccionament en l'educació científicotècnica va concloure, el 1901, amb la llei de Romanones, que va establir els eixos de la reforma dels ensenyaments industrials a Espanya.

Els ensenyaments tècnics especialitzats s'organitzaven en estudis elementals i superiors d'indústries. Els elementals s'impartien en els Instituts Provincials, i una vegada acabats s'obtia el certificat de Pràctic Industrial; els superiors s'estudiaven a les noves Escoles Superiors d'Indústries amb l'objectiu de formar pèrits.

La reforma va propiciar crear deu escoles superiors d'indústries —dues a Catalunya, concretament a Terrassa i Vilanova i la Geltrú, d'on sorgiren les dues primeres escoles industrials de Catalunya. Va ser així com es va acabar un dilatat període de 32 anys durant el qual l'única escola a Espanya fou l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona, que s'havia encarregat de formar els enginyers industrials durant la segona meitat del segle XIX.

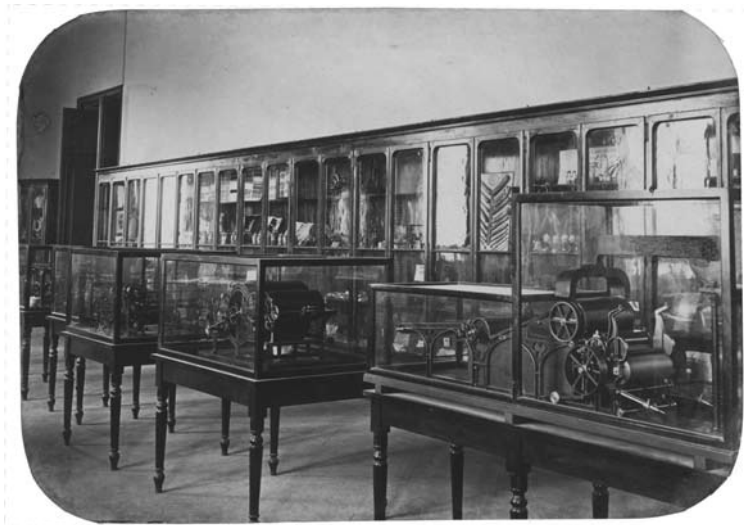
Arran d'aquesta reforma en els ensenyaments, el 1904 es crea a Barcelona un Centre General d'Ensenyaments Tècnics, denominat Escola Industrial de Barcelona (antecessora de la que avui coneixem com a Escola Universitària d'Enginyeria Tècnica Industrial de Barcelona). El seu propòsit era «completar las enseñanzas industriales de manera que se puedan verificar los estudios, desde los más elementales hasta los necesarios para obtener el título de ingeniero».

Aquesta escola industrial, des dels seus inicis, es va regir per un patronat constituït per la Diputació de Barcelona, l'Ajuntament i els gremis i associacions empresarials de la ciutat. El 1927 es va integrar l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona a l'Escola Industrial, i s'hi impartiren les titulacions de: Enginyer Industrial, Pèrit Industrial (es va canviar el nom d'enginyers de segona per pèrits) i Mestre en Arts i Oficis. Aquestes titulacions les impartí a Barcelona el mateix centre durant la primera meitat del segle XX i es podia accedir d'una a una altra de manera seqüencial.

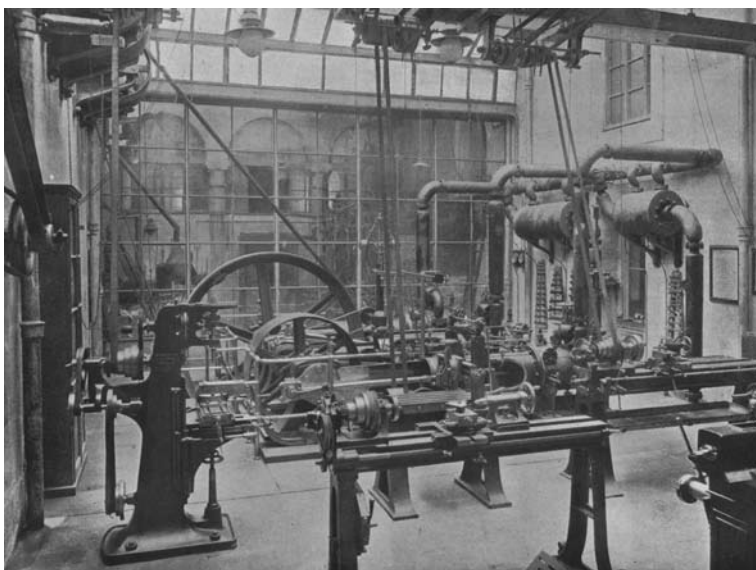
Els enginyers industrials del segle XX desenvolupaven la seva activitat professional de forma simultània i complementària als pèrits industrials, recolzats pels mestres industrials o en arts i oficis. Tots plegats eren, en conjunt, el motor de la industrialització a Espanya, gràcies al fet que tenien una preparació especial que els dotava d'una alta capacitat professional.

Malgrat que als plans d'estudis i a les escoles se'ls canviessin sovint els noms (com el de pèrit pel d'enginyer tècnic, o el de mestre per tècnic auxiliar o tècnic, o bé per especialista o tècnic superior), aquesta estructura és la que s'ha mantingut fins avui que, amb el Pla Bolonya, s'ha modificat de manera substancial.

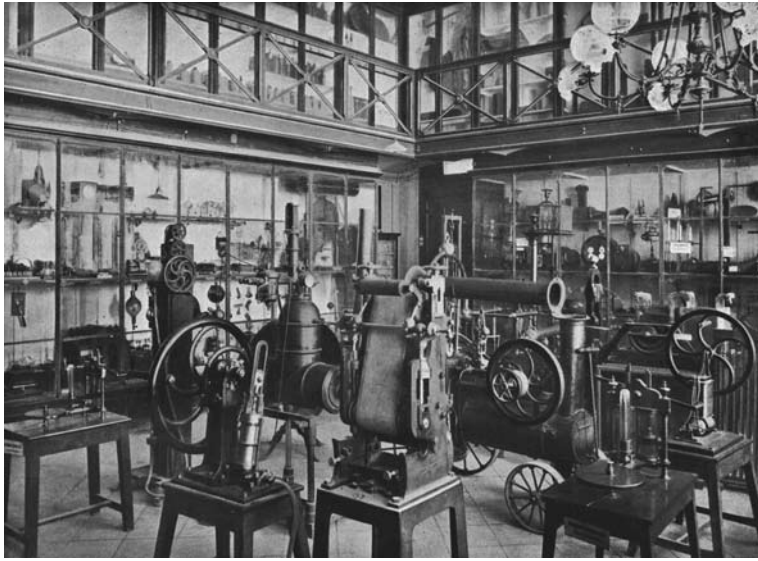
En les següents il·lustracions presentem fotografies de les dependències més característiques de les diferents ubicacions en les quals va estar instaurada la titulació d'Enginyeria Industrial. Totes les il·lustracions han estat obtingudes del Fons Històric de la Biblioteca de l'actual Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona (ETSEIB).

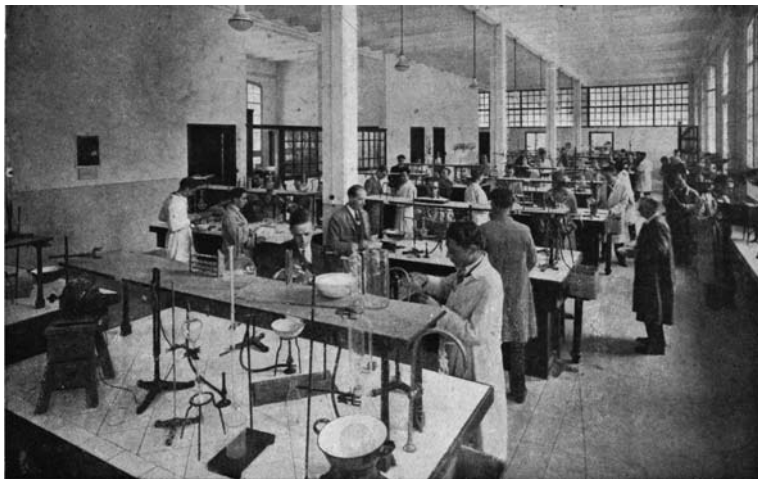
Il·lustració 1: Museu Tecnològic de primeres matèries procedents del regne orgànic i productes derivats. Models de màquines. Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona, 1878.

Il·lustració 2: Sala per a la màquina de vapor i el taller d'ajustatge. S'hi aprecien el torn de precisió, una màquina de raspallar o planejar, una fresadora universal, un torn i una llimadora. Fotografia extreta de la Memoria correspondiente al curso 1909-10 de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona.

Il·lustració 3: Gabinet de Física. Fotografia extreta de la Memòria corresponent al curs 1909-10 de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona.

Il·lustració 4: Laboratori de química de l'Escola Especial d'Enginyers Industrials de Barcelona. Desembre del 1942.

4. Percepció social de la dona com a enginyera

De la mirada retrospectiva a la història de la tècnica que acabem de fer, en deduïm que el segle xx va implicar nombrosos canvis industrials, socials i culturals. D'aquests, en destaquem el que ara ens plantejem: l'espectacular canvi de rol social que les dones experimentà durant aquest segle.

Ha deixat de ser una anècdota que les dones ocupin llocs o posicions laborals abans considerats territoris exclusivament masculins (lideratges en els negocis, carreres tècniques, forces armades, llocs polítics rellevants...), igual que ha deixat de ser un esdeveniment destacable la participació de l'home en les tasques domèstiques o en l'educació dels fills.

La sensibilització i la mobilització de la societat perquè es fes efectiva la igualtat de gènere han impulsat que moltes organitzacions implantin plans d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones. Tanmateix, perquè aquests canvis estructurals siguin realment efectius, cal que molts col·lectius adoptin una actitud proactiva per assumir aquest canvi cultural que requereix la societat en general i, de manera particular en el nostre context, l'enginyeria. Paral·lelament, aquests canvis estructurals han d'anar acompanyats d'un canvi en la percepció social i cultural que els homes i les dones tenim de nosaltres mateixos.

El problema de la discriminació en l'àmbit de l'enginyeria pot començar, en alguns casos, de manera totalment inconscient, com un procés que s'ha autoimposat la dona mateix. Considera que les seves capacitats personals no són adequades per a un professional de l'enginyeria o s'amaga darrere d'estereotips típicament masculins que estableixen que no reuneix prou aptituds i qualitats per ser enginyera. Aquesta actitud depèn, en gran manera, de les diferències de socialització, de models tradicionals de comportament social i, evidentment, d'estereotips de gènere.

En el cas concret de l'enginyeria tècnica industrial (mecànica o elèctrica), com hem deixat traslluir en la història d'aquesta professió, és una titulació que per la seva formació, la seva aplicació pràctica i el seu desenvolupament professional, ha estat íntimament lligada a activitats fabrils i de manufactura, activitats tradicionalment (per les dures condicions físiques o mediambientals, i per les condicions laborals) lligades al món masculí. Aquestes activitats continuen sent percebudes per la societat, i per moltes dones en particular, com un territori en què l'home té més avantatges. En canvi, no passa el mateix amb les enginyeries que es relacionen amb una activitat professional menys rude i que requereixen molta més minuciositat o pulcritud en la seva execució, com és ara l'Enginyeria Tècnica Química.

Un raonament semblant el podem aplicar al cas de les enginyeries de cicle llarg (Enginyeria Industrial, Enginyeria Química, Enginyeria de Camins...), en les quals la

percepció social de la professió descansa sobre la premissa que hi calen unes capacitats intel·lectuals i numèriques més altes i una major capacitat de raonament pràctic i d'habilitats socials. Tot, però, són activitats en què la dona no se sol (ni ha de fer-ho) considerar inferior ni diferent de l'home.

Existeixen, a més, uns altres prejudicis o consideracions —individuals o socials— que poden condicionar les dones a l'hora d'legir una carrera tècnica. Les característiques de la família d'origen de les enginyeres acostuma a ser determinant en aquests casos. Moltes enginyeres tenen pares amb formació universitària i, en bastants casos, solen ser enginyers. Aquest coneixement previ de la titulació o de la professió és altament positiu, ja que desmitifica de manera contundent aquella percepció que l'enginyeria és masculina.

Les diferents expectatives d'èxit són també un condicionant de pes que pot determinar l'elecció d'aquestes carreres tècniques. Són carreres socialment valorades perquè tradicionalment es consideren difícils, perquè només s'hi pot aspirar amb bones qualificacions i perquè, en general, permeten d'obtenir una bona ocupació.

Mentre que sembla que l'home té assumit que les seves capacitats personals i intel·lectuals són adequades a la titulació i no es planteja un possible fracàs (o les conseqüències que aquest pot comportar), la dona té més recels: sent més pors davant d'aquest fracàs i pensa que es pot atribuir a la seva condició femenina perquè no ha complert amb les expectatives socials sobre ocupacions de les dones.

Un factor social decisiu és també la incompatibilitat laboral i familiar. Aquest factor, si bé no hauria de condicionar les dones a l'hora d'legir qualsevol titulació universitària, sembla que sí que la condiciona i que és més determinant en l'àmbit de l'enginyeria. Això pot ser a causa que es relaciona la professió amb horaris més extrems, viatges, mobilitat, elevats nivells de competència professional i, en general, una major dedicació que pot perjudicar la conciliació familiar i laboral. Ara bé, aquesta percepció de la professió la podem aplicar tant a les enginyeries com a qualsevol altra titulació. És més, en molts llocs de treball d'enginyeria, una característica comuna és la flexibilitat i polivalència, amb gran capacitat d'adaptació a diferents situacions professionals, amb la qual cosa es pot aconseguir una millor conciliació laboral i familiar. A més, en ser professions que, tradicionalment, tenen majors nivells de remuneració econòmica, es pot permetre obtenir ajuda externa. Tanmateix, els estereotips de gènere entorn dels rols en la família i en la maternitat determinen, en molts casos de manera decisiva, l'elecció d'una carrera tècnica i les expectatives professionals.

Altres característiques o condicionants depenen molt més de la personalitat pròpia de l'individu i no tant del gènere, però sí que poden influir en l'elecció de carrera: ser conscient que s'estan trencant les normes de comportament tradicionals (comportament transgressor); lluitar contra estereotips de gèneres; ser percebuda com a estra-

nya o masculinitzada; pensar que s'estan trencant motlles socials que poden dificultar les relacions socials amb certes persones; la possibilitat de trobar-se relegada o discriminada a les aules de l'escola o en la futura feina; percebre que tindrà més dificultats a l'hora de trobar una feina; haver d'integrar-se en un mercat de treball que pot arribar a ser molt competitiu; tenir la necessitat de sentir-se valorada com a professional; la tendència a valorar la feina lligada a interessos vocacionals més que a salarials o de poder; la motivació d'èxit, entesa com l'autoexigència per assolir uns criteris d'excel·lència en el rendiment professional (López-Sáez, Lisbona i Sáinz, 2004); la competitivitat i l'orientació a l'èxit professional; la necessitat de formació i actualització permanent... En molts casos aquests condicionants es converteixen en característiques positives de les dones enginyeres que els permeten desenvolupar amb més èxit la seva carrera professional.

De tot aquest raonament anterior, observem que la societat i els processos d'educació social basats en la família i en l'entorn escolar poden condicionar, d'una manera decisiva, la posterior formació vocacional professional. És aquí, principalment, en l'educació, i tal com abordarem en detall en el següent apartat, on hem d'incidir per aconseguir incrementar la presència de dones en aquelles titulacions universitàries en què són una minoria.

5. Aconseguir un repte: la paritat en l'enginyeria

En la nostra societat hi ha una forta conscienciació sobre la igualtat de gènere, el que ha portat a una sèrie d'importants mesures per implantar plans d'igualtat i d'oportunitat entre homes i dones. Constatem que aquestes mesures no s'han introduït de manera definitiva en l'àmbit tècnic, el que es pot deduir a partir del baix índex de participació femenina en aquestes carreres universitàries.

Tan important és analitzar les possibles causes (històriques, socials i generacionals) d'aquesta poca participació femenina, com pensar quines podrien ser les mesures que caldria implantar per estimular les estudiants a fi que elegeixin carreres tècniques en la seva formació universitària.

Diferents congressos, llibres, articles i webs (tal com s'ha presentat anteriorment) han treballat en el tema, i la lectura de tota aquesta bibliografia aporta grans idees i plans concrets (Domingo, 2004). Ara només em queda aportar la meua opinió fruit de l'experiència com a enginyera, mare i professora. Pretenc contribuir, així, d'una manera més modesta, en les diferents propostes que incentivin les estudiants a participar en les carreres tècniques.

Si bé estem veient com les credencials educatives i els determinants socials influeixen en la vocació professional, això també s'esdevé en els determinants personals. En conseqüència, l'aspecte fonamental que s'ha d'abordar per fomentar la inserció laboral de les dones en sectors àmpliament masculinitzats és incidir en l'educació, recolzada per polítiques que fomentin la igualtat de gènere, perquè el fonament de la igualtat entre l'home i la dona s'ha d'establir des de les bases, des de l'educació. Cal una educació en valors que fomenti la igualtat d'oportunitats per a homes i dones, que desterrí del tot els prejudicis socials que condicionen les estudiants i que anul·li els estereotips de gènere.

I en aquest procés educatiu s'hi ha d'implicar la família —base fonamental de l'educació— i tots els agents acadèmics, socials i polítics que, d'una manera o una altra, estan vinculats a la formació. Entre tots es pot (i cal) canviar les idees, els valors, els principis, els prejudicis i els estereotips que generen situacions o actituds discriminatòries i que, directament o indirecta, condicionen negativament les dones i fan que s'allunyin de les carreres tècniques.

Les polítiques socials o les accions de gènere han de fomentar la igualtat d'oportunitats en l'ocupació i ajudar que hi pugui haver una major compatibilitat laboral i familiar. Una autèntica conciliació familiar i laboral passa per una alta conscienciació social que revolucioni fins i tot els nivells més bàsics de l'educació. Ha de conduir a una total implicació dels pares en l'educació dels fills, en les obligacions familiars, en les responsabilitats compartides, en un suport mutu professional; ha de permetre, com una cosa natural, la flexibilització i el respecte dels horaris laborals —un rendiment professional satisfactori no ha de passar, necessàriament, per un alt nombre d'hores presencials. Ha de conscienciar la societat que la maternitat no implica minvar les capacitats intel·lectuals de la dona ni la impossibilitat per desenvolupar, amb la mateixa destresa que un home, la seva professió. I, tot això només s'aconsegueix, sobretot, a través de l'educació.

I a través de l'educació, des del seu inici, és com podem aconseguir atreure, motivar i guiar les joves cap a les carreres tècniques. Quan són nenes, les podem incentivar amb jocs creatius, constructius, que desenvolupin la seva destresa i habilitat manual i intel·lectual, i no limitar-les a jocs socialment associats a les dones. Els jocs de blocs de construcció, de curses de cotxes, de muntatges mecànics i mecanismes..., qualsevol excusa és bona per despertar la seva creativitat i per convidar-les a experimentar (fins i tot els ninots de bebès estan fabricats de materials plàstics que són un magnífic exemple del desenvolupament de l'enginyeria de materials!). Quan són joves, les podem introduir al món de la ciència i l'enginyeria d'una manera interdisciplinària i transversal, integrant aquests coneixements als currículums educatius. Les avorrides matemàtiques o la física poden passar a ser una aventura si es lliguen amb una aplicació pràctica

en l'àmbit de l'enginyeria. I, en el punt més crucial de la vida educativa de les joves, quan han d'iniciar els seus estudis universitaris, és quan més s'ha d'incidir en aquesta motivació per impulsar-les a elegir, sense por i sense cap impediment social, aquestes titulacions d'àmbit tècnic.

I és aquí on els professors, tutors i sobretot els pares poden encoratjar les nostres joves a escollir, si hi estan capacitades, una carrera tècnica. És molt positiu, en aquest procés de motivació, que els centres educatius, recolzats per les escoles tècniques universitàries, desenvolupin programes de divulgació de les titulacions d'àmbit tècnic, amb tallers o seminaris sobre els temes més innovadors i amb interès social.

No hi ha doncs un únic mitjà per estimular les dones a estudiar enginyeria, sinó que hi ha un ampli ventall de possibles orientacions que cal considerar. Perquè, al final, el que ha de ser clar és que quan una persona elegeix una enginyeria és perquè li agrada, perquè se sent preparada i motivada a fer-la. Perquè és una carrera amb sortides professionals molt interessants, diverses, amb grans oportunitats de desenvolupament professional en àmbits de gran prestigi i demanda. Perquè amb l'enginyeria es desenvolupa i aplica la tecnologia, a fi de contribuir a millorar les condicions socials i laborals de les persones. Perquè un enginyer és un professional versàtil que es pot trobar en múltiples empreses d'àmbits ben diferents (fàbriques, hospitals, institucions financeres, organismes de govern, companyies d'assegurances, hotels i cadenes de restauració, línies aèries de transport, centres d'entreteniment...). En empreses que treballen amb la gent i per a la gent a través de l'ús de la informació, dels recursos materials i financers. Perquè amb una enginyeria s'està capacitat per dirigir, projectar, gestionar, organitzar, controlar, investigar, aplicar, innovar i impartir docència en automàtica, disseny de productes i sistemes, mecànica, química, energies renovables, electrònica, electrotècnica, estructures i construccions industrials, fabricació, fluidotècnica, gestió i direcció d'empreses, informàtica, logística, materials, medi ambient, termoenergètica, transports, mobilitat i vehicles i un llarg etcètera. Perquè amb l'enginyeria es desenvolupen productes competitiu i es troben solucions a problemes que impacten en les nostres vides, en el nostre món.

I per ser enginyer es requereix ser una persona intel·ligent, altament pràctica i creativa, constant, tenaç, perseverant, organitzada, capaç d'adaptar-se als canvis, amb capacitat de lideratge, competitiva, segura, amb alta qualitat professional i amb una formació fonamentada en el coneixement de les ciències, de l'enginyeria i del comportament humà.

I jo em pregunto: ¿és que hi ha alguna d'aquestes qualitats que sigui exclusiva del gènere masculí? És clar que no, i estic convençuda que una major participació femenina en les disciplines tècniques conduirà, segur, a augmentar el progrés i el benestar del nostre país.

Bibliografia

- DOMINGO, Raquel (2004). «Mesa redonda y taller: mujeres sabias en ciencia y tecnología», dins de *Congreso estatal FIIO sobre igualdad entre mujeres y hombres. Mujeres sabias, entre la teoría y la práctica. XXV años de estudios de género*, pàg. 450.
- LÓPEZ-SÁEZ, Mercedes; Ana LISBONA i Milagros SÁINZ (2004). «Mujeres ingenieras: percepciones sobre su vida profesional». *Revista de Psicología General y Aplicada*, núm. 57 (2), pàg. 161–180.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (2000). *Tècnics i Tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- MEDINA QUESADA, María de los Àngeles (2004). «Mesa redonda 3: mujeres... ¿ingenieras?», dins de *Congreso estatal FIIO sobre igualdad entre mujeres y hombres. Mujeres sabias, entre la teoría y la práctica. XXV años de estudios de género*, pàg. 92–98.
- RÍO MERINO (DEL), Mercedes (2009). *Logros de las mujeres en la arquitectura y la ingeniería*. Foro UPM.
- OBSERVATORI UNIVERSITARI (2008). *La universidad española en cifras*. Madrid.

La desigualtat per raó de gènere a la universitat i els discursos de legitimació. El cas del PDI de la URV

Inma Pastor

1. Introducció

L'interès per la igualtat entre gèneres a la ciència ha seguit diferents trajectòries, que han depès dels països. A Europa es desenvolupen actuacions polítiques sobre la necessitat de millorar el paper de les dones a la ciència a partir de la dècada dels vuitanta. És aleshores que es va tractar aquesta qüestió als països nòrdics per primera vegada, i el 1989 Alemanya va publicar el seu primer informe nacional sobre la promoció de les dones en el món científic. Durant la dècada dels noranta, la ciència i la igualtat entre gèneres han tingut cada cop més importància als estats de la UE. Com a mostra, els documents que tenen com a objectiu contribuir a modelar les polítiques governamentals; per exemple: *The Rising Tide* (Regne Unit, 1994), *Excellence in Research* (Dinamarca, 1995), *Women in Academia* (Finlàndia, 1998) o *Recommendations for Equal Opportunities for Women in Science* (Alemanya, 1998). Aquests i altres informes clau pretenien contribuir a augmentar la qualitat de la ciència a partir de millorar la situació de les dones dins l'àmbit científic.

El 1998 se celebrà la conferència «Dones i ciència», on es comença a tractar la *transversalització i el mainstreaming de gènere* en política científica comunitària. A la comunicació de la Comissió «Dones i ciència. Mobilitzar les dones en benefici de la investigació europea» del 1999, s'hi proposa una estratègia coherent dins el Cinquè

Programa Marc per promoure la investigació feta per les dones, per a les dones i sobre les dones, i s'instava a mantenir un debat dinàmic sobre les dones a la ciència, desenvolupar millors indicadors de desigualtat i compartir experiències sobre aquests temes. Per això, la Comissió va crear un sistema de vigilància (*genderwatch*) encarregat de controlar i aplicar la integració de l'aplicació de la dimensió gènere al Cinquè Programa Marc, a través de recollir i difondre estadístiques, fomentar la participació de les dones als grups d'avaluació i les assemblees consultives, i estudiar l'impacte del gènere en els programes d'investigació i el seu funcionament.

En resposta a aquesta comunicació sobre dones i ciència, el Consell de la Unió Europea, mitjançant una resolució del 1999, convidava els estats membres a:

- revisar els mecanismes establerts de recollida d'estadístiques desagregades per gènere;
- comprometre's en el diàleg proposat per la Comissió sobre les polítiques aplicades als estats membres; i
- perseguir l'objectiu de la igualtat entre gèneres a la ciència usant els mitjans adequats.

A partir de l'any 2000 amb la publicació de l'informe ETAN de la Comissió Europea sobre promoció de l'excel·lència mitjançant la integració de la igualtat entre gèneres i altres textos, com ara *She Figures* (2003, 2006, 2009), es pretén influir en la política, en tots els seus nivells, a fi de millorar la situació de les dones en la ciència i en el desenvolupament de la política científica comunitària a curt termini, a mitjà termini i a llarg termini, amb els següents objectius principals:

- integrar la igualtat en les diverses institucions que ensenyen i financen ciència, i que formen i contracten científics;
- aconseguir equitat en: les estructures professionals, l'avaluació d'experts, el finançament de l'excel·lència, el lideratge acadèmic i l'establiment de polítiques i prioritats científiques.

2. La situació d'homes i dones a la URV: desigualtats de partida

Si analitzéssim les desigualtats per raó de gènere en el sistema universitari espanyol, sobre aquestes desigualtats en trobaríem dades en el darrer informe del Ministeri de Ciència i Innovació (2008). Aquest informe mostra un primer fet que considerem rellevant: la feminització de la universitat afecta fonamentalment l'alumnat, ja que, a hores d'ara, més del 50% de l'alumnat i també dels titulats (54'7% i 60'9%, respectiva-

ment, en el curs 2006–2007) són dones¹. Tanmateix, aquesta feminització de la universitat no afecta el PDI, ja que, en el conjunt de les universitats espanyoles, la mitjana de la participació femenina en el professorat i personal investigador és del 36'1%, un percentatge que es redueix al 14'3% en el cas de les catedràtiques². Aquesta xifra ha variat poc en els darrers anys, ja que el curs 1993–1994 el percentatge de professores universitàries³ era del 31,09%. La URV es va sumar a la línia de treball impulsada per la UE amb la conferència europea «Dones i ciència» i altres institucions que havien redactat informes sobre la situació de les dones (MIT, 1999); així, el 2005, la URV promou que es diagnosticui la seva situació en matèria d'igualtat entre homes i dones. Aquest diagnòstic pren forma en l'estudi «Igualtat d'oportunitats per raó de gènere a la URV»⁴, publicat el 2008 amb el títol *Dones i homes a la URV. Un estudi de les desigualtats per raó de gènere*.

Aquell estudi va permetre radiografiar molt acuradament la situació del personal docent i investigador de la URV, de manera que es va poder veure com en són, de diferents, les trajectòries laborals d'homes i dones, i en quins aspectes. D'aquests aspectes, en destaquem els més rellevants, que són comuns en altres universitats que també han diagnosticat la desigualtat per raó de gènere (Izquierdo, 2004; CSIC, 2004; Pastor [coord.], 2008):

- a) A la URV la situació entre homes i dones és desigual i afavoreix els primers, tant pel que fa a la posició laboral com a les trajectòries professionals.
- b) Els homes i les dones del PDI presenten diferències pel que fa a les variables *d'origen* (edat, grau de titulació, àmbit de coneixement).
- c) Aquestes variables *d'origen* no expliquen la totalitat de la desigualtat existent dins de la comunitat docent i investigadora. Cal tenir en compte factors que són propis de la dinàmica universitària i que impliquen un desigual accés a un altre tipus de variables que considerem *estructurants*.
- d) Aquesta desigualtat és, sobretot, en les esferes més elevades de la jerarquia universitària, a la qual tenen un major accés els homes. Per tant, doncs, la trajectòria laboral no presenta les mateixes facilitats per a uns que per a d'altres.

1 La feminització també afecta el Personal d'Administració i Serveis (PAS). Segons l'informe del Ministeri de Ciència i Innovació, amb dades del curs 2006–2007, les dones representen el 58'6% d'aquest col·lectiu. En aquestes pàgines no reflexionarem sobre aquest col·lectiu, tot i que la seva situació també s'ha analitzat i estudiat. Vegeu Pastor (2008), per al cas de la URV, o Izquierdo (2004), per al cas de la UAB.

2 Unidad de Mujeres y Ciencia (2007). Vegeu l'estudi de García de Cortázar (1997), sobre les catedràtiques.

3 Vegeu també l'estudi de García de León (2001), sobre les dones a la universitat.

4 Encarregat pel doctor Lluís Arola, rector en aquell moment de la URV, a un grup de professors i professores de l'Àrea de Sociologia que va coordinar la doctora Inma Pastor.

La conclusió central d'aquella recerca ens mostrava que la desigualtat per raó de gènere, dins la comunitat docent i investigadora de la URV, existeix, i és deguda, en part, a aspectes personals, però sobretot a factors interns de la Universitat. Però: ¿quins són els discursos i racionalitzacions que elaboren els membres de la URV per justificar aquesta situació objectivament identificada: la desigualtat per raó de gènere? Per respondre aquesta pregunta, es va dur a terme una recerca⁵ desenvolupada amb tècniques qualitatives, com ara l'entrevista en profunditat⁶. L'objectiu va ser identificar quins obstacles derivats del funcionament organitzatiu poden estar actuant en la configuració de les trajectòries professionals dels docents i investigadors de les universitats, i en concret de la URV. Aquests són obstacles que, per fer-se visibles, s'han de verbalitzar a través de discursos, ja que és presumible que els subjectes actuïn sense que hi intervingui la consciència, i que, en canvi, fonamentalment segueixin patrons, valors i prejudicis que han aplegat en el procés de socialització i que reelaboren quotidianament. En aquest capítol, hi analitzem els discursos dels docents i les docents per trobar allò que conforma els processos de racionalització utilitzats per explicar les seves trajectòries laborals.

La primera consideració que cal apuntar fa referència al tipus de respostes dels homes i les dones. Utilitzar la tècnica de l'entrevista cercava que les persones entrevistades narressin les seves experiències i vivències dins la universitat. Aquesta narració va ser més difícil en el cas dels homes que en el de les dones. En la majoria dels casos, els homes entrevistats han desplegat estratègies defensives i han marcat distància respecte de les preguntes plantejades; han donat respostes curtes i quasi automàtiques, i han construït narracions fredes i despersonalitzades. Gairebé la meitat de les entrevistes realitzades (7 de 18) mostra la dificultat dels informants (6 homes, 1 dona) per mantenir una conversa fluida i estendre's en els seus relats, que mostren certa incomoditat envers algunes de les qüestions plantejades i, també, un posicionament d'allunyament respecte de la problemàtica de la discriminació de les dones.

Les falses creences i els estereotips que neguen l'existència de discriminacions envers les dones en l'àmbit universitari constitueixen el principal problema detectat a l'hora d'obtenir la informació. La primera dificultat trobada és, doncs, la negació, per part dels protagonistes mateix, de l'existència de discriminacions sexistes a la Universitat. La majoria del personal universitari creu que la Universitat no és sexista ni té cap tipus d'influència patriarcal. La conseqüència d'aquesta percepció és que no col·laboren

5 Recerca duta a terme el curs 2007–2008, amb suport de l'AGAUR /2006 RDG-00004). En aquest estudi s'hi van entrevistar 18 professors i professores escollits aleatòriament entre tot el PDI de la URV, seguint una tipologia construïda a partir de la informació estreta de l'estudi quantitatiu prèviament realitzat. (Pastor *et alii*, 2008). Podeu consultar els detalls de la metodologia seguida a l'informe final de l'estudi «Trajectòries laborals dins la universitat. Anàlisi des de la perspectiva de gènere. El cas de la URV». En línia: <<http://analisisocial.org/index.php/ca/projectes-finalitzats>>.

6 És una línia de treball, l'anàlisi qualitativa a partir d'entrevistes en profunditat a professores d'universitat, que ja s'havia iniciat a Catalunya —per exemple, Carreño (1998).

a l'hora d'obtenir-ne dades, les seves respostes són taxatives i no es presten a fer comentaris. Tan sols aquells que han tingut un cert interès a consultar la primera part de l'estudi quantitatiu (que evidencià la desigualtat entre homes i dones) n'han fet algun comentari, i han deixat entreveure algun tipus de reflexió entorn d'aquesta problemàtica. Aquestes persones, però, són una escassa minoria. Majoritàriament, els entrevistats opten per considerar que les discriminacions són fora de la universitat. Sorprenen que les persones que han de liderar el procés de creació de coneixement, majoritàriament, apliquin, a la revisió del sistema que el fa possible, una visió poc o gens crítica en aquesta dimensió de gènere. Un altre obstacle que apareix és a què s'atribueix la causa d'aquesta situació de desigualtat de forma majoritària: es considera que són les professores qui, en una decisió personal i voluntària, opten per renunciar a ocupar càrrecs o a competir per millorar la seva situació dins l'estructura universitària.

Aquesta negació respecte a l'existència de desigualtats, però, no es dona en el moment de referir-se a la vida fora de la universitat. Quan es fa referència a la desigualtat per raó de gènere a la societat, s'accepta, en general, una doble consideració. D'una banda, es considera que sí que hi ha àmbits on la igualtat entre home i dona no s'ha assolit totalment i, d'una altra banda, que la realitat d'homes i dones la marquen projectes vitals diferents, que són definits voluntàriament, però que segueixen una mena de determinació sexual.

Hi ha una idea que acompanya tota l'anàlisi i que exposen tant homes com dones (tot i que posteriorment la matisarem tenint en compte el gènere de qui l'expressa): la carrera universitària actual és una carrera d'obstacles on manca claredat i transparència en els processos de contractació i promoció professional.

L'anàlisi que presentem s'estructura en discursos per tal d'identificar les grans idees que sustenten la racionalització que fan els homes i dones sobre la desigualtat per raó de gènere. La principal conclusió de l'anàlisi ens mostra, però, que el camí que cal seguir per assolir la igualtat entre homes i dones en institucions universitàries no és, només, reelaborar la meritocràcia sinó «desgenerar» (Harding, 1996) les institucions acadèmiques; és a dir, revisar, des de la perspectiva de gènere, tot el funcionament de la universitat.

3. El discurs de la negació i la no-discriminació

La idea central que articula allò que anomenem *el discurs de la negació* és que els individus que formen el col·lectiu PDI afirmen que, dins la Universitat, *no es dona cap tipus de discriminació vers les dones*. Majoritàriament, les persones entrevistades consideren que la Universitat garanteix la igualtat, ja que respecta els mecanismes d'igualtat

formal. Només de forma excepcional podem trobar individus que reconeguin casos i mecanismes que generen discriminació de forma indirecta dins la Universitat.

Jo tinc la percepció de que és molt més fàcil veure-ho [la desigualtat entre homes i dones] en la vida a fora de la Universitat. Crec que la universitat és més sana que no pas la resta de la societat. (Perfil 10. Home.)

Es fan servir diferents arguments per mantenir la tesi de la no-discriminació: d'una banda, que cada cop s'incorporen més dones a llocs de treball de la Universitat, o que algun departament o facultat està feminitzat i que una part (per petita que sigui) de dones han arribat a ser catedràtiques; d'una altra banda, que no hi ha barreres formals i que no es produeix una discriminació directa. Tot i reconèixer que les dones poden sortir perjudicades de determinats processos, es nega la responsabilitat de la Universitat i dels protagonistes d'aquelles decisions, i se'n culpa la societat en general.

Tanmateix, si es comparen dades, com ara el percentatge de dones entre els estudiants i titulats universitaris de l'Estat espanyol (53% de dones i 59% d'homes) i el percentatge de dones amb titulació ocupades al mercat de treball, amb dades de la presència de dones a la institució universitària (un 33,1% de dones són professores universitàries), concloem que la institució universitària perd dones que ha format.

En aquest punt, hi veiem el primer dels arguments contradictoris que aniran sortint al llarg de tota l'anàlisi: la discriminació, quan n'hi ha, es considera que és fora de l'organització universitària i afecta àmbits de la societat que, només d'una manera molt puntual o indirecta, poden, al seu torn, influir en la Universitat. És com si es reconegués que les dones juguen amb desavantatge, però que, alhora, és inevitable. En la lògica d'aquesta argumentació no s'hi reconeix l'existència de la discriminació. Però, tal com mostren les dades de participació laboral⁷ en el mercat de treball, existeix una realitat que genera resultats desiguals per a homes i dones, i que cal explicar. El discurs dominant interpreta aquestes desigualtats en clau de capacitats i esforços personals diferents.

[...] això no diu en contra la dona, en contra la discriminació, o sigui, no parla de que hi hagi discriminació de dones sinó que parla de que hi ha homes que no es mereixen estar on els hi toca. (Perfil 12. Dona.)

A més a més, les dones, de forma majoritària, neguen d'entrada que pertanyin a un col·lectiu oprimat, tot i que, al llarg del discurs, acaben reconeixent que el preu que

⁷ Vegeu: Torns (1999; 2007); Pastor (2008); Pastor (2009).

elles han de pagar per assumir el rol de «professor d'universitat» és més elevat que el que paguen ells.

En general, acaben promocionant aquelles dones que tenen un comportament com els homes. (Perfil 4. Dona.)

El discurs de les dones es construeix també a partir d'una altra negació: es neguen a identificar els homes com a responsables d'una situació que és desigual. Ha desaparegut del discurs l'atribució de responsabilitats als homes i també a l'organització, en aquest cas la Universitat. Aquesta línia discursiva també fou identificada per Arranz (2004).

Un altre dels arguments sostinguts per una part del PDI per explicar la infrarepresentació de dones en les categories de més poder i prestigi dins la universitat és que la incorporació de la dona a la universitat és recent. És una argumentació que explica la diferència entre homes i dones basant-se en la lentitud que impliquen tots els processos de canvi social. És destacable que la ciència i les institucions que la materialitzen es mostrin molt resistents a acceptar les crítiques feministes que apunten l'existència de desigualtats entre homes i dones en el seu funcionament i de biaixos de gènere en el coneixement produït. Basen aquesta resistència en la reivindicació de la neutralitat i l'objectivitat científica.

4. El discurs de la neutralitat

La idea central d'aquest discurs és que el funcionament del sistema universitari, en el seu conjunt, respon a un funcionament meritocràtic i d'avaluació objectiva dels seus membres.

Majoritàriament el discurs dels homes nega que el sexe i/o el gènere dels individus tingui cap paper en la promoció acadèmica. Els entrevistats insisteixen en el discurs de la neutralitat quan se'ls demana una reflexió sobre la universitat en clau de gènere. Tanmateix, el discurs autònom dels homes entrevistats en relació amb el funcionament de la universitat —quan en aquesta reflexió no s'hi incorpora la variable sexe— posa de relleu la queixa que manca transparència i claredat en l'accés i promoció a la universitat.

Bueno, evidentment, si no comptaves del favor del catedràtic, difícilment podies progressar. El sistema tradicional que hi havia fins ara sí que era important, que, evident-

ment, havies de tenir una mínima relació professional i bona relació amb el catedràtic. Ara per ara, no sé com està el tema. (Perfil 7. Home.)

Per la seva banda, les dones viuen i treballen confiant també de forma majoritària que un sistema meritocràtic més transparent, en què la baremació dels mèrits estigui definida de forma més clara, tingui un paper més determinant en la configuració de les trajectòries laborals; és a dir, reconeixen que el sistema vigent no és prou clar per garantir la igualtat d'oportunitats. Cal, però, anar molt amb compte amb la suposada objectivitat dels criteris, perquè fins i tot les exigències basades en un sistema pretesament clar de puntuacions poden implicar una situació feta a mida de qui decideix, i qui decideix, majoritàriament, és home.

Penso que, en aquest aspecte [com ara millorar el currículum], les dones ens deixem enganyar més que els homes, [amb] coses que no tinguin valor quantificable. És a dir, dintre de la Universitat hi ha moltes feines que tu, després, no tens cap paper que et justifiqui que estàs fent aquella feina o moltes feines que no són retribuïdes; normalment, aquestes feines que no són retribuïdes són les que et contenen menys. No sé si m'explico prou bé. Llavors, tu has de tenir molt clar què vols ser, i la gent que promociona és perquè té molt clar els passos que ha de seguir. Cosa que jo no he tingut clara. (Perfil 8. Dona.)

Que et diguin exactament què és el que has de fer, on has de millorar per aconseguir les acreditacions. I això no estava publicat. Em sembla que des de fa un any els han publicat. Jo crec que aquest és un pas endavant. (Perfil 17. Dona.)

És destacable que l'opinió majoritària de les dones respecte a la seva pròpia situació laboral i respecte a les dificultats que el procés comporta és que «ho tenim més difícil que els homes»⁸. Aquesta cita queda corroborada pel 47'5% de les dones. Contràriament, el 83'7% dels homes consideren que elles no ho tenen més difícil que ells, segons dades de l'estudi de Pastor *et alii* (2008). Curiosament, tot i viure aquestes dificultats, el col·lectiu de dones no exigeix reparacions a la seva situació, sinó que l'assumeix, i, en molts casos, se'n culpa a si mateix. La situació resultant és que, tot i constatar o preveure que el funcionament de la universitat genera situacions que les col·loca en una situació d'inferioritat, s'accepta una situació de submissió paradoxal. Les víctimes de la situació, les dones, assumeixen la submissió de forma natural.

8 Com van posar de manifest, i amb dades quantitatives, Wennerås i Wold (1997).

El que he vist és que les dones s'han quedat més estancades, en general. Amb excepció de les que vam arribar en l'última fase, que són les últimes beques pràcticament que es van concedir. La gran majoria s'han quedat estancades. (Perfil 17. Dona.)

Cal destacar també que, en la majoria de casos, s'utilitza el genèric masculí per referir-se a la realitat universitària i queda absent, del discurs, l'específic femení. Remet a la idea que les dones, per treballar a la universitat, han de renunciar a les característiques del seu sexe en favor d'una realitat pretesament neutral i, per tant, han de renunciar —i de fet hi renunciem— a anomenar-se en femení; d'aquesta manera les dones queden subsumides en un genèric masculí.

5. El discurs de la meritocràcia

La demanda d'un sistema estrictament meritocràtic és una reivindicació que podem qualificar de col·lectiva, ja que la plantegen tant els homes com les dones, amb algunes diferències. Els homes insisteixen que els mèrits mostrats —i que han de ser avaluats— són el resultat d'una feina estrictament individual. La majoria dels homes entrevistats presenten una concepció de la universitat centrada en els objectius, esforços i reconeixements personals, tot i sabent com n'és, d'important, la dimensió col·lectiva de la recerca:

Considero que és més una qüestió de que les persones vàlides són les que promocionen. Al final és el currículum, i el currículum t'el fas. És qüestió d'anar treballant i anar fent... anar-te posant en la bicicleta adequada perquè, pedant lo mínim, tinguis el màxim de publicacions. (Perfil 5. Home.)

En canvi, les dones reivindiquen l'aplicació del mateix sistema meritocràtic, amb la confiança que serà la garantia de la no-discriminació. Elles tenen una percepció que el camí per aplicar un sistema meritocràtic requereix no tan sols que les regles siguin clares i transparents, sinó que es donin a conèixer.

Es que yo no sé si es la Universidad, es que yo solo me relaciono con una parte de la Universidad... Me falta información y me falta información para saber de qué manera puedo acceder a determinadas cosas, a todo esto; no tengo ni idea de cómo me pagan la antigüedad, los trienios; si me los pagaran, si no..., ¿sabes? ¿Qué tengo que hacer? Sé que hay unos tramos, he oído hablar, pero tampoco sé. (Perfil 6. Dona.)

És molt rellevant que, en aquest punt, homes i dones tinguin una percepció manifestament diferent de quins haurien de ser els mecanismes necessaris per fer conèixer els criteris que s'haurien d'aplicar. Les dones demanen que la informació arribi a través d'una persona que ajudi a desembrollar els interessos, el camí i la manera d'arribar-hi. L'angoixa que genera el procés és la manca d'informació sobre el procés mateix. En aquest sentit, són coneguts els beneficis que l'existència de relacions amb mentors pot oferir als protegits: tenir un mentor és, en alguns casos, un factor essencial en la promoció professional de les dones dins les organitzacions. És ben coneguda la tradició de mecenatge i mestratge en les institucions acadèmiques, segons la qual professors ben situats intenten captar alumnes joves que consideren brillants o vàlids perquè s'incorporin als seus equips d'investigació. Tal com expressa un catedràtic d'universitat:

Jo he triat els meus col·laboradors, perquè sóc el director del grup de recerca; però, a la gent, li he dit —com t'ho deuen haver fet a tu—: «M'interessaria que vinguessis a treballar aquí i tal...». Normalment els trio entre els millors alumnes, perquè t'interessa que siguin molt bons els teus col·laboradors; això és un dels secrets dels grups de recerca, no que tinguin un bon cap. És molt important que hi hagi un bon grup de col·laboradors... (Perfil 13. Home.)

Sovint els homes compten, tot i que majoritàriament neguin la seva importància, amb el suport d'un mentor; en canvi, les dones molts cops troben el consell i l'orientació en altres persones, familiars o col·legues. Sabem, a partir de l'estudi quantitatiu, que les dones del PDI de la URV consideren, com un factor important per a la promoció, amb més intensitat que els homes, tenir suport d'altres (sia la direcció del departament sia un catedràtic).

Així, doncs, la figura dels mentors se'l considera clarament de manera diferent segons el sexe dels entrevistats. La majoria de les dones aposten per aquesta figura i consideren que pot ser una via per identificar les regles del joc. Tanmateix, els homes majoritàriament es pronuncien en contra d'aquesta figura. Els arguments es basen en el rebuig a donar cabuda a figures que poguessin actuar com a seleccionadors situats al marge del procés establert i definit. És una actitud, la del rebuig, que es pot interpretar en clau de reivindicació de l'actual sistema, en què els homes controlen els mecanismes informals de selecció i promoció, mecanismes en què la cooptació encara té un paper important.

Algunes dones entrevistades plantegen que, moltes vegades, el sistema meritocràtic, a l'hora d'aplicar-se, implica un procés de relacions personals i socials davant el qual dones i homes actuen, majoritàriament, de forma diferent. Plantegen que la dinàmica de la universitat premia «una» manera d'estar, una manera de prioritzar el temps, «la» manera d'estar de la majoria dels homes.

Tant des del feminisme com des de la filosofia i la sociologia de la ciència s'han discutit les característiques d'objectivitat i neutralitat i han qüestionat la idea que la ciència estigui lliure de valors i lliure de connotacions socioculturals. Les crítiques a la concepció positivista de la ciència apunten a la necessitat de revisar constantment la pràctica científica i les característiques de les estructures que produeixen la ciència i el coneixement (Khun, 1971; Fox, 1991).

En concret, des de la crítica feminista a la ciència (Harding: 1996), s'ha dit que hi ha quatre estadis per revisar les estructures científiques: 1r) afegir dones a les recerques tradicionals; 2n) destacar les contribucions de les dones a la ciència; 3r) considerar les dones com a víctimes d'un procés i una estructura, i 4t) presentar nous models de ciència menys distorsionats. El problema principal el trobem a la quarta estratègia, que passa per denunciar l'androcentrisme que domina la ciència i la tecnologia, i proposa construir una ciència que doni explicacions no distorsionades en clau de gènere. Es tracta de «desgenerar» la ciència, de revisar les aportacions científiques que donem per fet i construir noves aportacions tenint en compte la perspectiva de gènere. El punt de partida és que la ciència està, encara, carregada de biaixos de gènere.

El sistema educatiu actual, com a espai privilegiat de socialització, fa poc per superar totes les diferències de partida que puguin existir, en l'alumnat, com a conseqüència de la imposició patriarcal dels valors col·lectius basats en l'androcentrisme (Callejo *et alii*, 2004). Dos fets molt relacionats demostren que el sistema escolar no tracta de la mateixa manera les dones i els homes. El primer fet és que les dones accedeixen molt poc als estudis de tipus tècnic, precisament els que es consideren més prestigiosos i en els quals hi ha possibilitats professionals d'obtenir, en un futur, remuneracions elevades⁹. El segon és que el nivell d'estudis i el mercat de treball estan relacionats, en el sentit que les dades sobre l'atur mostren que posseir un títol universitari suposa per als homes un avantatge sobre les dones de la seva mateixa edat en el moment de trobar una ocupació (Torns, 1999; Maruani, Rogerat, Torns, 2000).

6. El discurs de la voluntarietat

Aquest discurs està basat en dues idees que articulen els arguments: 1) les dones s'autoimiten o s'autoimposen barreres i 2) l'èxit dins la universitat s'aconsegueix únicament a través de la feina i l'esforç de cada individu. Per tant, sota aquesta premissa, qui no aconsegueix l'èxit és perquè no s'hi ha esforçat prou, com ho il·lustra la cita següent

Les dones han tendit a competir menys. Han competit menys; és un fet.

⁹ Vegeu el capítol sobre «Dones i tècnica» d'aquest mateix llibre.

(Perfil 15. Home.)

Aquest discurs que domina la interpretació i l'explicació que fan els individus de la seva realitat es basa a acceptar com a inevitable l'ordre preestablert i el funcionament de les normes en l'espai universitari. D'acord amb aquest ordre, les dones assumeixen que són les úniques responsables de les diferències que poden desvirtuar un espai neutre. Seguint aquesta lògica, si elles són les que voluntàriament han decidit transgredir l'ordre considerat natural de les coses, són elles —i només elles— que hauran de suportar les dificultats i contrarietats que es deriven de la nova situació. Llavors, si l'esforç d'un mateix és el que ha de garantir l'èxit professional, són totalment innecessàries mesures d'accions positives que compensin o posin, en una situació millor, les dones.

Jo diria que, més que pràctiques paternalistes, a dins de la Universitat —que existeixen encara i han existit—, jo diria que aquest marc de no competitivitat, o de menor tendència a la competitivitat, per part de les dones, ha fet que tinguem un percentatge majoritari de dones en les aules i que això no es reflectís en unes proporcions similars a l'hora d'accedir a les places de professorat. (Perfil 15. Home.)

De fet, sempre t'hi trobes amb algun poca-solta. Però, jo, saps què passa, que —quan passa això, ja no em sento ni discriminada— penso que són tan desgraciadets, els que fan això, que ni mereixen tenir-los en consideració. (Perfil 12. Dona.)

Les dones assumeixen (i també ho fan els homes) que són les úniques responsables de les diferències entre elles i ells en l'espai universitari. És, per tant, coherent no reivindicar un tracte diferent i, fins i tot, no demanar accions positives per a les dones: les mesures pensades per a les dones serien viscudes per elles mateixes com el reconeixement de la seva incompetència o com el reconeixement de les seves mancances. Són molt poques les entrevistes que articulen una crítica cap a la suposada neutralitat de l'espai universitari. Tanmateix, aquesta crítica a la neutralitat es presenta com el camí que hauran de seguir, si volen desemascarar l'ordre patriarcal encara vigent a la universitat.

7. La manera d'estar en la societat

Mitjançant la socialització, el patriarcat produeix els seus individus, produeix gènere (Astelarra, 2004). Per això, assumir la perspectiva de gènere és imprescindible per comprendre fins a quin punt el patriarcat dona sentit a l'estructura cognitiva que defineix les relacions socials i, per tant, la modelització dels afectes i els coneixements de

tots els membres de la societat, homes i dones. Per a alguns autors, les relacions de subordinació i domini entre homes i dones se situen, per mediació de la pràctica de l'amor (Jonasdottir, 1993), en l'esfera reproductiva, en el plànol de la família, i es projecten, després, sobre les relacions socials fora de la família. Per això, no és possible apreciar el caràcter del patriarcat modern sense el significat de la separació entre allò que és privat i allò que és públic. Aquesta separació va suposar privatitzar i psicologitzar la funció materna mentre exclouïa les mares del treball remunerat i, per extensió, de l'estatus de ciutadà, atès que la reclusió de les dones al plànol de la privadesa va suposar que se'ls privés d'una sèrie de drets consagrats com a universals.

El projecte vital de les dones està definit de forma diferent i passa per prendre decisions que afecten qüestions personals, però que s'intenta, en la gran majoria de casos, compatibilitzar-les amb la dedicació al treball remunerat. El moment de la maternitat de les dones és viscut amb angoixa, ja que, d'una banda, s'intenta trobar el moment perfecte, el moment just, per passar-lo, i, d'una altra banda, en molts casos, l'organització respon amb un missatge negatiu que valora la maternitat com un inconvenient de cara als seus interessos.

A partir de les entrevistes, es pot afirmar que moltes dones viuen la seva dimensió professional amb un sentiment de culpa i de sobreesforç superior al dels homes. Les dones continuen organitzant la seva vida amb una doble càrrega de feina, la remunerada o productiva i la reproductiva o familiar (Balbo, 1994; Durán, 2005). Doble càrrega de feina que, si bé no es pot afirmar que sigui el factor que determina el major o menor èxit professional, sí que és un factor que pesa sobre la pròpia consideració de les dones i sobre la seva disposició material —disponibilitat— i predisposició a participar en altres àmbits:

Jo crec que les dones, en aquest sentit, tenim més problemes. Sobretot alhora de tenir fills, per exemple, de tenir família. Doncs jo ara em plantejo, doncs que, bueno —jo ara tinc 32 anys—, jo volia haver tingut un fill fa dos anys. No el vaig tenir perquè vaig decidir promocionar-me i, per tant, en la plaça de titular d'universitat, vaig fer la instància el 2005 i des de llavors he estat pendent d'una oposició que finalment no he tret. Ara em plantejo si ha valgut la pena o no. (Perfil 17. Dona.)

Resulta sorprenent com n'és, de diferent, entre homes i dones, la vivència de la incidència de la família en la feina universitària. Per a la majoria de les dones que viuen amb fills (i amb parella o sense), aquests fills ocupen un temps i una preocupació que incideix clarament en la disposició al treball remunerat. La majoria dels homes viuen, o han viscut, la creació i ampliació de la unitat familiar des d'una gran distància; en molts casos, passa que no saben exactament com s'ha organitzat la quotidianitat de la cura dels fills.

El fet que la responsabilitat de compatibilitzar la vida familiar amb la vida laboral recaigui en les dones reflecteix l'estructura patriarcal de la família, que imposa la inscripció social de les dones en l'espai domèstic, en què estan a càrrec de les responsabilitats familiars. La força d'aquesta ideologia familiar (Prieto, 2007) palesa que el repartiment desigual del treball domèstic en relació amb els aspectes simbolicoculturals s'explica des de la gran desvalorització i la falta de consideració social del treball domesticofamiliar; llavors, ¿com entraran els homes en un àmbit que està infravalorat socialment, que no ofereix prestigi ni status i de què estan legitimats a absentar-se?

L'imaginari col·lectiu masculí mostra que els homes utilitzen una estratègia per poder lliurar-se de l'execució material de determinades tasques domesticofamiliars. Aquesta estratègia consisteix a assenyalar i mostrar, com a excusa, una gran ignorància i un gran desconeixement sobre aquestes tasques. Una ignorància real i buscada per alliberar-se del treball domesticofamiliar. I una altra de les dificultats que es desprenen d'aquest imaginari és haver-se d'ocupar dels altres. Es considera natural i normal que les mares i esposes es facin càrrec dels fills, i això es converteix, al nostre parer, en una barrera perquè els homes puguin entrar en aquest espai, ja que es percep com un espai fonamentalment femení en què es reconeix que el poder de decisió i gestió pertany a les dones. Aquest poder que les dones mantenen des de la submissió patriarcal ha estat obtingut per la seva dedicació quotidiana a la llar, i difícilment se cedirà —a més, la majoria dels homes tampoc no ho reclamen— (Torns, 2007).

8. Conclusions

L'anàlisi realitzada (tant quantitativa com qualitativa) sobre la carrera acadèmica del professorat ha permès dibuixar el mapa de les trajectòries professionals del col·lectiu docent i investigador de la URV des de la perspectiva de gènere. Aquesta anàlisi és imprescindible per contribuir a eliminar les diferents formes de discriminació per raó de gènere que es donen en el context universitari, objectiu principal de la política d'igualtat desenvolupada a la URV des del 2007 amb l'aprovació del Pla d'igualtat entre homes i dones 2007–2010. Tot i la progressiva feminització de la comunitat universitària, la presència de dones entre el professorat universitari continua sent notablement inferior a la dels homes, especialment en determinades àrees del coneixement o en determinats nivells professionals, com ara les càtedres.

Les entrevistes realitzades en el marc de la recerca que aquí s'ha resumit ens permeten identificar clarament dos tipus de discursos en funció del gènere, fruit de la forma diferent que homes i dones tenen d'estar i sentir la Universitat. En la majoria dels casos, els professors entrevistats despleguen una estratègia defensiva i distant davant les

preguntes plantejades: responen breument i tenen dificultats per elaborar una narració autònoma. D'ells, en destaca que han pogut desenvolupar una trajectòria professional marcada per la continuïtat i la linealitat, i que han pogut viure el procés de promoció professional de forma «natural» i quasi exclusivament individual. D'altra banda, d'elles, en destaca una actitud més participativa i fluida, una actitud que les defineix. Ara bé, els seus discursos, plens de contradiccions, incerteses i trencaments, evidencien la complexitat i les dificultats viscudes al llarg de la seva trajectòria professional.

Malgrat les diferències esmentades, sorprèn que el professorat unànimement negui la discriminació, un fet que esdevé una constant en els discursos d'ambdós col·lectius. Paradoxalment, tant els homes com les dones recullen testimonis de situacions en què aquesta discriminació o desigualtat s'ha donat. És important esmentar que, quan es parla de discriminacions, en pràcticament tots els casos sempre es fa referència a discriminacions directes, obviant, per desconeixement o interès, les formes de discriminació indirectes, que són les que efectivament es donen.

Podem distingir, seguint Arranz (2004), tres posicions per explicar l'asimetria o la discriminació de gènere (mai etiquetada de forma explícita com a sexisme):

1. Justificacions de tipus *essencialista* que reconeixen l'existència de discriminacions en el context universitari. Segons aquesta actitud, les desigualtats són el resultat de les diferències biològiques, psicològiques o socialitzadores que trobem entre els homes i les dones, la qual cosa acaba donant lloc a rols diferenciats. Des d'aquests arguments, la desigual distribució en els diferents camps del coneixement o en la piràmide professional és fruit que les dones privilegien els seus rols femenins —com ara el desig de ser mare— per sobre d'objectius professionals més ambiciosos (seguint una lògica centrada en la prioritat de l'àmbit productiu i remunerat).
2. Hi ha un altre tipus d'argument més *igualitari* que no considera significatives les diferències de gènere observades en la vida universitària. Les desigualtats amb el temps acabaran desapareixent *per se*.
3. Hi ha unes altres justificacions de tipus científicomeritocràtic. Qui se situa en aquesta posició s'aferra en la suposada neutralitat i objectivitat pròpia de la concepció positivista de la ciència i del sistema d'educació superior.

Aquesta última posició és la preferent entre el professorat de les anomenades ciències experimentals i de les carreres tecnològiques, mentre que les dues que hem apuntat primer (essencialistes i igualitaris) són més habituals entre el professorat universitari de les ciències socials i les humanitats. Malgrat tot, en cap d'aquestes representacions s'hi identifica l'existència d'alguna forma de dominació masculina com a principi estructurant del problema. És més, es defuig el conflicte i s'intenten cobrir les fissures posant, per exemple, la feminització que presenten determinades disciplines

(segregació horitzontal) com una mostra de l'entorn igualitari que representa la universitat. Aquestes representacions ideològiques calen en les pràctiques universitàries (tant pel que fa a les institucions com a la producció de coneixement), perquè (aquestes prencions o racionalitzacions) protegeixen la «cultura masculina» de l'Acadèmia, a fi que pugui seguir dominant en nom de la racionalitat, la neutralitat i l'objectivitat.

Aquesta construcció masculina de la realitat, basada en la neutralitat de valors de l'espai públic, facilita que les dones tolerin, sense replicar, les pràctiques discriminatòries que s'hi produeixen i explica les paradoxes en què es troben immerses les professores universitàries.

En la nostra recerca hi hem constatat que, si bé les professores, en gran part, s'autoreconeixen com un grup amb la mateixa vàlua que els homes (dedicació, mèrits, formació, etc.), al mateix temps declaren que es troben davant una situació social i universitària més «desfavorable» que ells (Pastor *et alii*, 2008); per això, elles reclamen més clarament que els homes que s'implementin mesures que assegurin la participació paritària d'homes i dones.

La interiorització de la divisió sexual del treball, com un fet inscrit en la naturalesa dels homes i les dones, condiona el desenvolupament de la identitat dels subjectes. Aquesta identitat diferenciada, producte de la socialització de gènere, significa, en el cas de les dones, l'obstacle més gran per accedir al món professional i promocionar-s'hi en igualtat de condicions. En primer lloc, perquè les dones estan obligades a triar entre mantenir-se en la competència professional o relegar aquesta faceta per compatibilitzar-la amb les obligacions familiars. La compatibilització de rols es presenta com una problemàtica exclusiva de les dones, tal com es cristal·litza en els discursos. Per a les professores, dedicar-se professionalment a la Universitat comporta haver de pagar un peatge força elevat que les obliga a renunciar a diferents aspectes de la vida familiar, afectiva i emocional. En segon lloc, tenir interioritzada la divisió sexual del treball condiona el desenvolupament de la identitat dels subjectes, perquè les dones reproduïxen, en les seves pròpies ambicions i actituds, les posicions socialment i androcèntricament admeses que determinen que li estan vedats els llocs de més prestigi, responsabilitat i remuneració.

Si haguéssim de titular aquestes conclusions, hauríem de recórrer a un títol doble: en primer lloc, que manca claredat i transparència en els criteris de selecció i promoció del PDI en el funcionament de la Universitat, i en segon lloc, que només la claredat dels criteris no és el camí de la igualtat. Respecte al primer títol hem de dir que existeix un consens generalitzat entre el PDI a favor d'una cultura de la transparència. Cal destacar que, tot i que els professors de sexe masculí també reclamen una major transparència en el procés de promoció, aquest és un discurs fonamentalment de les dones. Tanmateix, és imprescindible apuntar que la transparència per si sola no

millorarà les possibilitats de promoció de les dones, si no és que, conjuntament amb la transparència, es treballi per assegurar que la universitat, com a organització, assumeixi una política que eradiqui l'arbitrarietat en els processos.

Aquesta transparència facilitarà conèixer les regles del joc vinculades a l'exercici del poder. Les professores difícilment penetren en les xarxes professionals i en els cercles de poder acadèmic; en part, perquè no han copiat les estratègies i ambicions masculines. Els obstacles que troben quan desenvolupen la seva trajectòria laboral les marginen i contribueixen que elles mateixes, sovint, optin per renunciar-hi, com una alternativa davant la dificultat d'adherir-se als patrons masculins de gestió, amb què no es troben còmodes. Les dones en general, i les acadèmiques en particular, no han aconseguit «adaptar-se» a un univers professional dominat per uns codis que no senten com a propis, ja que no hi han estat socialitzades.

La universitat és molt lluny de presentar-se com un terreny amistós per a les professionals que hi desenvolupen tasques de gestió, docència i investigació. Així la incorporació de les dones en les institucions del coneixement, tot i que a nivell simbòlic, és considerada com un furt a la invitació exclusiva que aquesta fa als homes. Per tant, si les dones decideixen quedar-s'hi i tirar endavant, hom les adverteix que les tractaran d'igual a igual (com si fossin homes) i n'hauran de demostrar constantment la condició. En aquesta ambivalència —entre desitjar realitzar un projecte professional i transgredir les barreres per d'accedir-hi— es produeix la incorporació de les dones en l'àmbit del coneixement.

En síntesi, s'han identificat una sèrie d'obstacles que les dones professionals han de combatre al llarg de la seva trajectòria acadèmica. Els resumim en tres:

- a) Les limitacions derivades del protagonisme femení en l'assumpció de responsabilitats respecte al treball reproductiu.
- b) Les dificultats assentades en la socialització de gènere.
- c) Els problemes relatius al domini masculí sobre el coneixement i la pràctica científica (la creació de xarxes, la incorporació a projectes i equips, la definició dels objectes d'estudi, entre d'altres).

S'ha constatat que la Universitat no és aliena a la discriminació per raó de gènere existent a la societat, sinó que, contràriament a la visió generalitzada, n'és un mirall. No obstant això, la majoria dels seus membres no tenen aquesta percepció, ni tampoc les dones —especialment les més joves. Només si es plantegen promocionar i, sobretot, si volen formar una família, perceben les primeres dificultats. I no es tracta només de problemes de conciliació. A partir dels testimonis recollits, s'ha observat que, sota l'aparència d'un sistema de promoció professional formalment igualitari, basat en els mèrits i l'experiència, apareixen unes limitacions formals i informals, en el desenvolupament

de la carrera professional, que configuren les expectatives i els horitzons professionals dels professors i les professores.

Procurar la igualtat de gènere en el sistema universitari és un indicatiu d'excel·lència en la comunitat científica. És per això que la comunitat universitària hauria d'adoptar i utilitzar estratègies i mesures concretes que evitessin la discriminació per raó de gènere, especialment per a aquella de caràcter implícit (indirecte o inconscient), i allunyar-se d'enfocaments benpensants o benvolents (concessionaris, assistencials o victimistes). L'avaluació de la qualitat en l'entorn universitari hauria de passar per controlar els biaixos de gènere que es produeixen a l'Acadèmia, ja que la qualitat de la ciència passa per desenvolupar una recerca més sensible al gènere.

Bibliografia

- ACADEMY OF FINLAND (1998). *Women in Academia: Report of the Working Group. Appointed by the Academy of Finland*. Finlàndia: Academy of Finland.
- ARRANZ, Fátima (2004). «Las mujeres y la universidad española: estructuras de dominación y disposiciones feminizadas en el profesorado universitario». *Política y Sociedad*, vol. 41, núm. 2.
- ASTELARRA, Judith (2004). *Veinte años de políticas de igualdad*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- BALBO, Laura (1994). «La doble presencia», a: BORDERÍAS, Cristina; Cristina CARRASCO i Carmen ALEMANY. *Las mujeres y el trabajo: rupturas conceptuales*. Barcelona: Icària.
- CALLEJO GALLEGO, Javier; Concepción GÓMEZ ESTEBAN; Elena CASADO APARICIO [CIDE/Instituto de la Mujer] (2004). *El techo de cristal en el sistema educativo español*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- CARREÑO, Antonieta et alii (1998). *La carrera de les professores universitàries*. Barcelona: Institut Català de la Dona, Universitat Autònoma de Barcelona, Institut de Ciències de l'Educació.
- V Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones a Catalunya (2005–2007)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [Aprovat pel Govern el 22 de març de 2005.]
- COMISIÓN MUJERES Y CIENCIA DEL CSIC (2004). *La posició i producció de les investigadores del CSIC a Catalunya*. Barcelona: CSIC. [Informe intern.]
- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION OF 17 FEBRUARY 1999, COM/99/0076 (1999). «Women and Science»: *Mobilising Women to Enrich European Research*.
- IV Plan de igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres (2000)*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

- COMMITTEE ON WOMEN IN SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY (1994). *The Rising Tide: A Report on Women and Science, Engineering and Technology*. London: HMSO.
- Datos y cifras del sistema universitario, curso 2005/2006 (2005). Madrid: Consejo de Coordinación Universitaria, Ministerio de Educación y Ciencia.
- DURÁN, Mari Ángeles (2005). *Tiempo de vida y tiempo de trabajo: el valor del tiempo en la vida cotidiana*. Madrid: Fundación BBVA.
- 2005 Informe de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social Europeu i al Comitè de les Regions sobre la igualtat entre dones i homes (2006). Brussel·les: Comissió Europea.
- ETAN, EXPERT WORKING GROUP ON WOMEN AND SCIENCE (2000). *Política científica de la Unió Europea: Promover la excelencia mediante la integración de la igualdad entre géneros*. Brussel·les: Comissió Europea.
- FOX SÉLLER, Evelyn (1991). *Reflexiones sobre género y ciencia*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, Marisa et alii (1997). *Mujeres en minoría: Una investigación sociológica sobre las catedráticas de universidad en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- GARCÍA DE LEÓN, Antonia (2001). *Las académicas: Profesorado universitario y género*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- HARDING, Sandra (1996). *Ciencia y feminismo*. Madrid: Morata.
- Informe 2005: *Las mujeres y la toma de decisión* (2005). Madrid: Asociación de Mujeres Juristas Themis.
- IZQUIERDO, María Jesús et alii (2004). *El sexisme a la UAB: Propostes d'actuació i dades per a un diagnòstic*. Barcelona: Publicacions UAB.
- JÓNASDÓTTIR, Anna (1993). *El poder del amor: ¿le importa el sexo a la democracia?* Madrid: Cátedra.
- KUHN, THOMAS (1971). *La estructura de las revoluciones científicas*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- MARUANI, Margaret; Chantal ROGERAT; Teresa TORNS (2000). *Las nuevas fronteras de la desigualdad: hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icària.
- MINISTERIO DE CIENCIA E INNOVACIÓN (2008). *Datos básicos del sistema universitario español, curso 2008–2009*. Madrid: MICIN.
- MINISTRY OF RESEARCH AND INFORMATION TECHNOLOGY (1997). *Women and Excellence in Research*. Copenhagen: Statens Information.
- MIT (1999). *A Study on the Status of Women Faculty in Science at MIT*. The MIT Faculty Newsletter Special Edition XI, 4. <<http://web.mit.edu/fnl/women/women.htm>>.

- PASTOR, Inma et alii (2008). *Dones i homes a la URV: Un estudi de les desigualtats per raó de gènere*. Tarragona: Publicacions URV.
- PASTOR, Inma (2009). «Las mujeres jóvenes en el mercado de trabajo: entre los datos y los discursos», a: ASTELARRA, J. [coord.]. *Género y empleo*. Madrid: Fundación Carolina.
- PRIETO, Carlos [ed.] (2007). *Trabajo, género y tiempo social*. Madrid: Editorial Complutense i Editorial Hacer.
- She Figures 2003: Women and Science, Statistics and Indicators* (2004). Brussel·les: Comissió Europea.
- TORNS, Teresa (1999). «Las asalariadas: un mercado con género», a: MIGUÉLEZ, F.; C. PRIETO. *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: Siglo XXI.
- TORNS, Teresa et alii (2007). *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- UNIDAD DE MUJERES Y CIENCIA (2007). *Académicas en cifras*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.
- WENNERÅS, Christine; Agnes WOLD (1997). «Nepotism and Sexism in Peer Review». *Nature*, núm. 387, pàg. 341–434.
- WISSENSCHAFTSRAT (1998). *Empfehlungen zur Chancengleichheit von Frauen in Wissenschaft und Forschung*. Köln: Wissenschaftsrat.

Sobre les autores del llibre

IGNASI BRUNET ICART

És catedràtic de Sociologia de la Universitat Rovira i Virgili i director del grup de recerca ASO (Anàlisi Social i Organitzativa), també de la URV. És autor o coautor de diversos llibres —en destaquem les darreres publicacions: *Teorías sobre la empresa*, Pirámide, 2005; *Desarrollo, industria y empresa*, Tecnos, 2007; *Reformas educativas y sociedad de mercado*, Editorial Laertes, 2010; *Creación de empresas, innovación e instituciones*, Editorial RA-MA, 2010; *Desarrollo regional*, Editorial Libros de la Catarata, 2010; *Capitalismo y subjetividad obrera. El movimiento de empresas recuperadas en Argentina*, Biblioteca Nueva/Minerva, 2011. També és autor o coautor d'articles en revistes especialitzades sobre teoria sociològica, sociologia econòmica, sociologia del treball i de l'educació (*Revista Española de Investigaciones Sociológicas*; *Papers*, *Revista de Sociología*; *Política y Sociedad*; *Revista de Educación*; *Revista Internacional de Sociología*...).

ROSA CABALLOL LORENZO

És doctora en Ciències Químiques i catedràtica de Química Física del Departament de Química Física i Inorgànica de la Universitat Rovira i Virgili. Dintre del Grup de Química Quàntica de la URV, la seva activitat investigadora s'ha centrat a aplicar els mètodes de la química teòrica a la interpretació del magnetisme molecular en diferents materials, i també a desenvolupar mètodes adequats per al càlcul acurat en aquests materials de magnituds com ara l'acoblament magnètic i les transicions més baixes de l'espectre òptic. És coautora, en revistes internacionals prestigioses (*The Journal of Chemical Physics*, *The Journal of Physical Chemistry*, *Chemistry: a European Journal*), de diferents articles,

alguns dels quals són dels més citats en el camp de les ciències experimentals a la URV. Ha liderat projectes d'investigació en programes competitiu i ha dirigit diverses tesis doctorals. Ha ocupat càrrecs de gestió a la URV (com ara el Deganat de la Facultat de Química) i altres responsabilitats en el Govern de la URV. També ha participat en processos d'avaluació a AQU Catalunya, CNEAI i ANECA.

DOLORS COMAS D'ARGEMIR I CENDRA

És doctora en Filosofia i Lletres per la Universitat de Barcelona, i té formació postdoctoral de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales i del Laboratoire d'Anthropologie Sociale a París. Actualment és catedràtica d'Antropologia Social i Cultural a la Universitat Rovira i Virgili, i consellera del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC). Ha estat regidora de l'Ajuntament de Tarragona i diputada del Parlament de Catalunya. Ha exercit com a professora visitant en diverses universitats europees i ha dirigit nombroses tesis doctorals. Algunes de les seves línies de recerca són: l'economia i la globalització, la situació social de les dones, les polítiques públiques de benestar, la identitat, els símbols culturals i el nacionalisme, la immigració, i també els mitjans de comunicació i el seu paper en la construcció d'imaginari socials. Ha publicat nombrosos llibres i articles en les principals revistes d'antropologia i ciències socials.

SILVIA DE LA FLOR LÓPEZ

Doctora en Enginyeria Industrial per la Universitat Politècnica de Catalunya i professora titular d'universitat del Departament d'Enginyeria Mecànica de la Universitat Rovira i Virgili. És especialista en el camp de l'anàlisi i síntesi estructural, tema sobre el qual ha impartit diversos cursos i seminaris teòrics i experimentals. Actualment centra la seva investigació en l'anàlisi numèrica i la caracterització experimental de materials intel·ligents per a aplicacions termomecàniques industrials. En aquest camp hi ha publicat nombrosos articles en revistes i congressos especialitzats d'àmbit nacional i internacional.

MONTSERRAT DUCH I PLANA

Catedràtica d'Història Contemporània de la Universitat Rovira i Virgili. Ha estat regidora, diputada i senadora socialista. Ha publicat nombroses obres: *República, reforma i crisi: el Camp de Tarragona 1931–1936* (1994), *El Camp de Tarragona durant la 2a República (1931–1936)* (1989), *Reus sota el primer franquisme* (1996), *Constantí* (2001),

Viure de la terra: història i memòria del Sindicat Agrícola de Constantí (1905–2005) (2006), *Dones públiques. Política i gènere a l'Espanya del Segle xx* (2005), *Los Gobiernos de la Generalitat. De Macià a Maragall* (2008), *De súbdites a ciutadanes* (2009), entre d'altres. Actualment és directora de la col·lecció *Atenea* d'Arola Editors, una col·lecció dedicada als estudis sobre les dones, el gènere i els feminismes.

MONTSERRAT GIRALT BATISTA

És professora titular de la Facultat de Medicina i Ciències de la Salut de la URV. És responsable del Grup de Recerca en Farmacobiologia Cel·lular de la URV, dedicat a l'estudi dels aspectes relacionats amb els radicals lliures d'oxigen i els sistemes protectors antiradicalars. Ha fet estudis en animals d'experimentació, en clínica humana i en intervenció nutricional: envelliment, IRC, sèpsies respiratòries, LLC, sobrecàrrega de ferro, etc. Ara mateix té actius projectes de recerca nacionals (2 AGL, 1 CENIT) i un projecte europeu. Ha rebut diversos premis estatals, nacionals i universitaris (premi a la Innovació Docent del Consell Social de la URV, 2002, pel treball «Models d'aprenentatge actiu de la FMCS»; distinció Jaume Vicens Vives a la Qualitat Docent, Generalitat de Catalunya, 2002; premi del II Pla de Qualitat de les Universitats, Consell de Coordinació Universitària, Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, 2002; premi a la Innovació Docent del Consell Social de la URV, 2009, pel treball «Model d'avaluació de competències transversals»). És degana de la Facultat de Medicina i Ciències de la Salut de la URV des del 2006.

INMA PASTOR GOSÁLBEZ

És professora titular de Sociologia de la Universitat Rovira i Virgili i doctora en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva investigació se centra en la sociologia del treball, la sociologia del gènere i la sociologia de l'educació. Forma part del Grup de Recerca en Anàlisi Social i Organitzativa de la Universitat Rovira i Virgili. Ha participat en diversos projectes d'investigació del pla nacional d'I+D i n'ha dirigit. Va rebre el premi de les Tesis Doctorals en Sociologia del Consell Econòmic i Social d'Espanya el 2006. Des del 2007 és la directora de l'Observatori de la Igualtat i delegada del rector per als temes d'igualtat efectiva entre homes i dones de la Universitat Rovira i Virgili.

ROSA SOLÀ ALBERICH

És doctora en Medicina per la Universitat de Barcelona i també doctora en Nutrició per la Universitat de París 7. Actualment és catedràtica de Medicina a la Facultat de Medicina i Ciències de la Salut de la Universitat Rovira i Virgili. És, també, especialista en Medicina Interna, a l'Hospital Universitari de Sant Joan, de Reus. És directora del Grup de Recerca en Nutrició, Lípids, Genòmica Nutricional i Risc Cardiovascular del Centre Català de la Nutrició de l'Institut d'Estudis Catalans.

En aquesta publicació trobareu un seguit de capítols elaborats per professorat de la nostra universitat que reflexionen sobre la presència de les dones a la universitat i l'impacte d'aquesta participació en el coneixement científic generat. Cada capítol està concebut des de la disciplina de coneixement de la seva autora o autor però comparteixen una anàlisi: És necessari eliminar les barreres que dificulten una major participació de les dones en la producció de coneixement i cal, també, assegurar-nos que el coneixement que produïm és sensible a la perspectiva de gènere. Aquest llibre mostra que, per assolir la igualtat entre dones i homes, ens queda per endavant molta feina, però que també són moltes les fites assolides. L'accés de les dones a la universitat és una d'elles.

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

**OBSERVATORI
DE LA IGUALTAT**
de la Universitat Rovira i Virgili